

**SİVİL TOPLUM KURUMU OLARAK DERNEKLERİN
MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Seda MOL

Eskişehir 2021

**SİVİL TOPLUM KURUMU OLARAK DERNEKLERİN
MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ**

Seda MOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

SİVİL TOPLUM KURUMU OLARAK DERNEKLERİN MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

Seda MOL

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos, 2021

Danışman: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

Gelişen ve küreselleşen toplum yapısı birey ihtiyaçlarının karşılanması için yeni aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşen dünyada mesleki dayanışmanın sağlanması, yaşlıların bakımı, engelli bireylerin eğitimi, kimsesiz çocukların korunması ve eğitilmesi, yoksullara yardım sağlanması, çevresel sorunların etkilerinin azaltılması, kitlesel göçler sonrası gerekli düzenlemelerin yapılması, gibi sosyal hizmet alanlarında öncü kuruluş olarak hizmet veren sivil toplum kuruluşları modern toplum yapısının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Hızlı bir şekilde değişim gösteren günümüz koşulları, bilgi ve teknolojik alanlardaki değişim, küreselleşme ve modern demokratik toplumların oluşması sivil toplum kuruluşlarının önemini ve üstlendiği görev ve sorumlulukların gittikçe artan bir hale gelmesine sebep olmuştur.

Sivil toplum kuruluşları kamu ve özel sektörün yanında alternatif bir kurum olmaktan ziyade tamamlayıcı bir kuruluş olarak görev yapmaktadır. Bu kuruluşlar kamunun eksik kaldığı eğitim, sağlık, kültürel, çevre, kentsel ve kırsal kalkınma konuları gibi çeşitli alanlarda önem atfeden görev ve sorumluluklar üstlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları kamu ve özel sektör alanının yanında üçüncü bir sektör olarak faaliyet sürdürmektedir.

Bu çalışmada toplumsal birliktelik anlayışının hüküm sürdüğü sivil toplum kuruluşları özellikle de derneklerin tarihsel süreç içerisinde nasıl bir gelişme gösterdiği, bu kuruluşların kurulma şekilleri ve çeşitli nitelikleri detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Sonrasında ise sivil toplum kuruluşlarının ülkemiz için önemli makro ekonomik göstergelere nasıl ve ne yönde etkide bulunduğu, bu kuruluşların toplum refahına olan etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Dernekler, Makro Ekonomik Göstergeler

ABSTRACT

THE EFFECT OF ASSOCIATIONS AS NON-GOVERNMENTAL INSTITUTIONS ON MACRO-ECONOMIC INDICATORS

Seda MOL

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, August, 2021

Adviser: Prof. Dr. Kemal YILDIRIM

The developing and globalizing social structure has led to the emergence of new actors to meet the needs of the individual. Non-governmental organizations that serve as leading organizations in the fields of social work such as providing professional solidarity in the globalizing world, caring for the elderly, education of the disabled, protecting and educating the orphans, helping the poor, reducing the effects of environmental problems, making necessary arrangements after mass migrations, constitute the basic building blocks of modern society. Today's conditions that change rapidly, changes in information and technological fields, globalization and the formation of modern democratic societies have led to the increasing importance of non-governmental organizations and the duties and responsibilities that they undertake.

Non-governmental organizations act as a complementary organization rather than an alternative institution alongside the public and private sectors. These organizations have begun to undertake duties and responsibilities that attach importance to various fields such as education, health, cultural, environmental, urban and rural development issues where the public is lacking. In this context, non-governmental organizations continue to operate as a third sector besides the public and private sector.

In this study, non-governmental organizations in which the understanding of social unity prevails, especially associations, how it has progressed in the historical process, the ways of setting up these organizations and their various qualities are presented in detail. Afterwards, how and in what way the non-governmental organizations affect the important macro economic indicators for our country and the effects of these organizations on the welfare of the society are examined in detail.

Keywords: Non-Governmental Organizations, Associations, Macro Economic Indicators

ÖNSÖZ

Çalışma sürecinde bana her açıdan yol gösterici olan, olumlu düşünceleriyle beni cesaretlendiren, bilgi ve birikimiyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan, beraber çalışmaktan ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli danışman hocam Prof. Dr. Kemal Yıldırım'a emekleri ve ilgisi için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Yaptığım çalışma sürecinde her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve her zaman yanımda olduğunu hissettiren değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim.

.../.../2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Seda MOL

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TANIMI ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMLER İTİBARIYLA GELİŞİMİ

1.1. Sivil Toplum Kavramının Etimolojisi Tanımı ve Özellikleri.....	4
1.1.1. Sivil toplum etimolojisi.....	4
1.1.2. Sivil toplumun tanımı.....	5
1.1.3. Sivil toplumun özellikleri.....	7
1.1.4. Sivil toplum kuruluşlarının yaşam evreleri.....	8
1.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri.....	9
1.2.1. Siyasal işlevi.....	9

1.2.2. Sosyo-ekonomik işlevi	10
1.2.3. Kültürel işlevi.....	10
1.3. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Türleri.....	11
1.3.1. Vakıflar.....	11
1.3.2. Dernekler	14
1.3.3. Sendikalar	14
1.3.4. Mesleki kuruluşlar	20
1.3.5. Kooperatifler.....	23
1.4. Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihsel Gelişimi.....	26
1.4.1. Osmanlı Devleti’nde sivil toplum	26
1.4.1.1. Millet sistemi	28
1.4.1.2. Loncalar.....	29
1.4.1.3. Vakıflar.....	30
1.4.2. Osmanlı Modernleşme Sürecinde Sivil Toplum.....	31
1.4.2.1. Sened-i İttifak	31
1.4.2.2. Tanzimat Fermanı.....	32
1.4.2.3. Kanun-i Esasi.....	33
1.4.3. Tek parti döneminde sivil toplum anlayışı.....	36
1.4.4. Çoklu parti döneminde sivil toplum anlayışı	37
1.4.5. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve sonrası sivil toplum.....	39
1.4.6. 1980 askeri darbesi ve sonraki dönemde sivil toplum.....	41
1.4.7. 2000 Yılı ve sonrası sivil toplumun gelişimi.....	47
1.5. Türkiye’de Sivil Toplum Önündeki Engeller	51

İKİNCİ BÖLÜM
DERNEKLERİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ
KURULUŞU VE DENETİMİ

2.1. Derneklerin Türk Tarihindeki Gelişimi.....	55
2.2. Derneklerle İlgili Hukuki Düzenlemeler.....	57
2.2.1. Derneklerin dört temel unsuru.....	57
2.3. Derneklerin Kuruluşu	66
2.3.1. Derneklerin organları.....	70
2.4. Derneklerin Türleri.....	75
2.5. Derneklerin Faaliyetleri.....	78
2.6. Derneklerin Sona Erme Şekilleri.....	79
2.7. Muhasebe Düzeni	81
2.8. Derneklerin Denetimi	84
2.9. Derneklerde Şeffaflığın Önemi.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DERNEKLERİN EKONOMİ İÇİNDEKİ YERİ VE EKONOMİK
GÖSTERGELERE ETKİSİ

3.1. Derneklerin Ekonomideki Yeri ve Ülkemizdeki Mevcut Durumu.....	89
3.1.1. Derneklerin bölgesel dağılımı.....	93
3.1.2. Derneklerin finansal büyüklüğü ve GSMH içindeki yeri.....	95
3.2. Derneklerin İstihdam İçerisindeki Yeri ve Ekonomiye Etkisi.....	97

3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarında Yoksulluk ve Gelir Dağılımına Etkisi.....	101
3.3.1. Yoksulluk türleri.....	103
3.3.2. Yoksulluk nedenleri.....	107
3.3.3. Sivil toplum kuruluşlarında yoksulluk ve gelir dağılımına etkisi....	109
3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Enflasyon Üzerine Etkisi.....	113
3.4.1. Enflasyon tanımı ve ölçülmesi.....	113
3.4.2. Enflasyon toplum refahı üzerindeki etkileri.....	116
3.4.3. Sivil toplum kuruluşlarının enflasyon üzerine etkisi.....	122
3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmaya ve Büyümeye Etkisi... 	125
3.5.1. Ekonomik büyüme ve toplum refahı üzerindeki etkisi.....	125
3.5.2. Ekonomik kalkınma ve toplum refahı üzerindeki etkisi.....	130
3.5.3. Sivil Toplum kuruluşlarının ekonomik kalkınmaya ve büyümeye etkisi.....	134
SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	144
ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1. Yıllara göre sendikalaşma oranı.....	19
Tablo 3.1. Derneklerin sayısal anlamda mevcut durumu.....	89
Tablo 3.2. Derneklerin yıllar itibariyle sayısı.....	90
Tablo 3.3. Derneklerin yıllar İtibariyle üye sayıları.....	91
Tablo 3.4. Faal kurulmuş dernek sayısının en fazla olduğu iller.....	94
Tablo 3.5. Faal kurulmuş dernek sayısının en az olduğu iller.....	95
Tablo 3.6. Derneklerin GSYİH içerisindeki payı.....	96
Tablo 3.7. Derneklerde çalışanların yıllar itibariyle dağılımı.....	98
Tablo 3.8. Derneklerde çalışanların istihdam içindeki payı.....	100
Tablo 3.9. Derneklerin faaliyet alanlarına göre dağılımı.....	136

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Yeni vakıf sayılarının yıllara göre dağılımı.....	13
Şekil 1.2. Yıllara göre dernek sayıları.....	39
Şekil 3.1. Derneklerin yıllar itibariyle cinsiyete göre dağılımı.....	93
Şekil 3.2. Derneklerin bölgeler itibariyle dağılımı.....	94
Şekil 3.3. Derneklerde gönüllü çalışanların yıllar itibariyle dağılımı.....	99

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
NGSYİH	: Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
RGSYİH	: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH Deflatörü	: Gayri Safi Milli Hasıla Deflatörü:
DERBİS	: Dernekler Bilgi Sistemi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ILO	: Uluslar Arası Çalışma Örgütü
TÜRMOB	: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTB	: Türkiye Tabipler Birliği
TÜSEV	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
STGM	: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi
IPA	: Katılım Öncesi Yardım Aracı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı
SİTAP	: Sivil Toplum Afet Platformu
UMKE	: Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri
AFOM	: Türkiye Kızılay Derneği Afet Operasyon Merkezi

GİRİŞ

Sivil toplum kavramının özellikle son yıllarda yoğun bir şekilde kullanılmakta olduğu görülmektedir. Kökeni Batı düşüncesine dayanan bu kavram Latince “civis” kökünden türemiş olup yurttaş, nazik, kibar, uygar birey gibi pek çok farklı anlamı da içerdiği görülmüştür. Sivil kavramının toplum kavramıyla bütünleşerek sivil toplum nitelendirmesini oluşturması ise pek çok toplumsal ve siyasal hareketlenmelerin sonucunda gerçekleşmiştir. Kavramın bu şekildeki kullanımını Aristoteles’e kadar götürmek mümkündür. Aristoteles, sivil toplum (societas civilis-politike koinonia) kavramını bütün toplumu içerisinde barındıran bir site devleti yani farklı bir ifadeyle siyasal toplum anlamında kullanmıştır. Bu sebepten Aristoteles’in sivil toplum ifadesi hayatın her alanını kapsayan siyasal toplum oluşumunu ifade etmektedir.

Sivil toplum kendi kendine üretim yapabilecek kapasitede bulunan, kendi iç sistemini destekleyen ve ayakta kalabilen, devletten özerk olan ya da belli kurallar çerçevesinde kendi sınırlarını çizebilen örgütlü ve gönüllü bir yaşam alanı olarak görülmektedir. Sivil toplum, belirli bir bölge içerisinde yaşayan bireylerin çıkarlarının ve iradelerinin temsilcisi olmak üzere sivil toplum kuruluşları, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, aktivist gruplar olarak ifade edilen bir terim olarak günümüzde ortaya çıkmaktadır. Sivil toplumun meydana getirdiği farklı isimlerle anılan bu kuruluşlar devletin daha verimli ve etkili politikalar uygulaması, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi ve toplumsal bütünlüğün sağlanması için aracılık eden birer kuruluş olarak faaliyette bulunmaktadır. Ayrıca demokratik modern toplum yapısının doğması bu kavramların toplumla içselleştirilmesi ve yaygınlaşması neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Gelişen teknolojik yapı, küresel boyutta meydana gelen siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler düşünüldüğünde demokratikleşme ve küreselleşmenin sadece ülkemizde değil dünya çapında hız kazandığı görülmektedir. Zamanla artan birey ilişkileri ile beraber ortaya çıkan siyasal ve sosyal bilinç neticesinde meydana gelen toplumsal olaylara farkındalık kazanma giderek artış göstermektedir. Bu olaylar ve kazanımlar bireylerin katılım ve temsil noktasındaki girişimlerine de hız kazandırmıştır. Bu neticede bireyler günlük yaşamlarını kolaylaştırmak, çeşitli yönleriyle sosyal ve kültürel ilişkilerini devam ettirmek, farklı alanlarda yaşadığı sorunları aynı sorunu yaşayan bireylerle paylaşmak gibi çeşitli amaçlarla bu kuruluşlara ihtiyaç duymaktadır.

Bireyler veya gruplar kimi zaman belli ve ortak amaçları gerçekleştirmek kimi zaman ise sosyo-ekonomik statüde iyileşme sağlamak kimi zamansa birtakım farklı fikirler etrafında birleşmek gibi çeşitli amaçlar neticesinde sivil toplum kuruluşlarını oluşturmakta veya kurulmuş kuruluşlara üye olmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarında üye olmak toplumsal yapıya karşı belirli sorumluluklar ve görevler üstlenmeyi kabullenmek demektir. Bireylerin belirli amaçlar neticesinde bu kuruluşlara gerek maddi gerek sosyal olarak varlıklarını ortaya koyarak destek verdiği görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının toplumların gelişmesinde ve farklılaşmasında pek çok önemli etkisi bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının bu boyutu toplumla devlet arasında bir köprü işlevi görmesinden ve demokratik yapıya destek olabilecek kuruluşlar olmasından doğmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu kuruluşlar bir nevi bireylerin güç ve söylem birlikteliği yaparak ortaya koyduğu fikirlerin sözcüsü gibi hareket etmektedir. Yani örgütlü bir şekilde oluşmuş bu yapılar halkın taleplerini devlete iletmesini sağlayan ara kuruluşlar olarak eylemlerde bulunmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları ayrıca kamunun eksik kaldığı ya da yapamadığı ve özel sektörün kendine görev edinmediği çeşitli alanlarda üçüncü bir sektör olarak faaliyette bulunmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren artan neo-liberal politikalar ile devlet ile özel sektör arasında bir ara mekanizma olarak özgürlükçü düşünce yapısı, katılımcı demokrasiye inanan, farklılıkları savunan örgütlenmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının devlet yardımlarıyla desteklenmesi, yerel yönetimlerle beraber hareket etmesi sayılarının ve niteliklerinin gittikçe gelişmesini sağlamaktadır. Gittikçe gelişen bu kuruluşların baskı grubu oluşturma, sosyal manipülasyon aracı olma, toplumsal hayata fayda sağlama, siyasi oluşumlarla toplum arasındaki iletişimi sağlama, demokratik hayata katkı sağlama, kamu yararı için faaliyette bulunma, toplumsal katılımı gerçekleştirme gibi önem atfeden işlevleri yerine getirdiği görülmektedir.

Bu sebeplerden hem ülkemiz için hem de dünya için önemi gittikçe artan sivil toplum kuruluşlarının derinlemesine incelenmesi oldukça önemlidir. Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde sivil toplum kavramının nasıl ortaya çıktığı, sivil toplum tanımlamalarının ve sivil toplumun taşıması gereken özelliklerin neler olduğu, sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel işlevlerin neleri kapsadığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde hangi

başlıklar altında türlere ayrıldığı ve bu türlerinin ülkemizdeki gelişimi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Son olarak ise sivil toplum kuruluşlarının ülkemizdeki tarihsel gelişiminin nasıl olduğu dönemler itibariyle incelenmiş olup bu kuruluşların ülkemizde yoğunlukla karşılaştığı sorunların neler olduğu dile getirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise sivil toplum kuruluşlarından ülkemizde en yaygın biçimde görülen türü olan derneklerin Türk tarihindeki gelişimi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca derneklerin temel unsurları, kuruluş süreci, türleri, faaliyetleri, sona erme şekilleri, muhasebe düzeni, denetimi gibi çeşitli hukuki düzenlemeleri üzerinde durulmuştur. İlaveten sivil toplum kuruluşlarının tamamında önem arz eden şeffaflık ve hesap verilebilirlik konusu dernekler nezdinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise derneklerin ekonomi içindeki yeri ve sivil toplum kuruluşlarının makro ekonomik göstergelere etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle derneklerin ülkemizdeki mevcut durumu istatistiksel verilerle ortaya konularak ekonomik boyutunun önemi ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca derneklerin istihdam içerisindeki yeri ve ekonomiye etkisinin nasıl ve ne yönde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise sivil toplum kuruluşlarının önemli makro ekonomik göstergelerden olan yoksulluk ve gelir dağılımı, enflasyon, kalkınma ve büyümeyi hangi yönden ve ne derecede etkilediği ayrıca toplum refahı üzerinde nasıl etkiler meydana getirdiği üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TANIMI ÖZELLİKLERİ VE DÖNEMLER İTİBARIYLA GELİŞİMİ

1.1. Sivil Toplum Kavramının Etimolojisi Tanımı ve Özellikleri

Sivil toplum kavramının tarihsel süreç içerisinde pek çok anlamı ifade ettiği görülmüştür. Çünkü hem tarihsel dönem içerisindeki genel şartlar hem de ülkelerin siyasi, kültürel, ekonomik şartlarına göre sivil toplum kavramı farklı anlamları içerecek şekilde tanımlamalara tabi tutulmuştur. Sivil toplum kavramının ilk kez Antik Yunan döneminde sınırları belirlenmiş bir topluluğu ifade edecek şekilde tanımlanmasıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Sonrasında içinde bulunulan tarihsel sürece göre değişim ve gelişime uğramıştır. 18. yüzyıldan itibaren de uygarlığın bir sonucu olarak bu kavram hak, hürriyet ve sorumlulukları içerecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

1.1.1. Sivil toplum etimolojisi

Fransızca –Latince kökünden gelen “civil” kelimesi görgü kurallarına hâkim olan demikle beraber nazik, kibar anlamlarını da içermektedir. Sivil kelimesinin Latince “civilis” kelimesinden diğer dillere geçtiği görülmektedir. “Civilis” kırsal bölgede yaşayan topluluğun karşıtı anlamında kullanılmıştır. İngilizce ve Fransızca dillerine “civil” Almanca diline “civiel” olarak geçen bu kelime silahlı güçlerle ve ya dinsel inançlarla bağlantısı olmayan uygar birey manasında karşılık bulmaktadır. Sivil (civil) kelimesinin İngiltere’de ki anlamı kamunun dışında toplumla ilişkin olan ya da halktan meydana gelen demektir (Abay,2008). Ayrıca İngiltere’de sivil kavramı devlet memurluğu, bürokrasi anlamlarına da gelmektedir. Ancak Batı da genellikle sivil kavramı devletin-kamunun karşısında özel kişiler topluluğu olduğunu ifade eder. Sivil kavramı Türkçe ’de ise tıpkı batı dillerindeki gibi askeri olmayan, özel bir kıyafet giymemiş olan anlamında kullanılmaktadır (Tuncay,1998).

Batı dillerinde “civil” kavramının aslında günümüzde şehir kent diye isimlendirdiğimiz “city” kavramından geldiği de görülmektedir. “Civilis” kökünden ortaya çıkan “civilise(Fr)”, “civilize(ing)” kavramı ise bireylerin gelişmesini sağlayarak yaşam standartlarını iyileştirmek anlamına da gelmektedir. Aynı kökten gelen “civilisation” ise dilimizde uygarlık, medeniyet kavramlarına denk gelmektedir. Medeni ve medeniyet gibi kavramlar Arapçadan dilimize geçmiştir (Belge, 2003).

Sivil kelimesinin birçok anlamı bulunmaktadır. Terim olarak anlamı şehir adabı iken halk arasında ki anlamı üniforma giymemiş veya askeri olmayan gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Bu kelimenin toplum kelimesiyle birleşerek sivil toplum kavramını oluşturması birçok toplumsal ve siyasal hareketler sonucunda gerçekleşmiştir. Sivil toplum kavramının ilk kez Antik Yunan'da ortaya çıktığı görülmektedir. Aristoteles'in kullandığı "societas civilis / politike koinonia" ifadesi sivil toplum kavramının ilk hali olarak kabul edilmektedir. "Societas civilis / politike koinonia" ifadesi ile söylenmek istenen aslında çerçevesi çizilmiş bir bütünde eşit vatandaşların ahlaki ve etik topluluğudur (Avcı, 2007). Bu hareketler sonucunda 18. yüzyıl sonuna doğru bu kavram uygarlığın bir gereksinimi olarak hak, hürriyet ve sorumlulukları içeren bir kavram haline dönüşmüştür. Fakat günümüzde ki sivil toplum kavramının askeri olmayan topluluk ya da askerliğe karşı duran topluluk şeklinde olduğu ifade edilmektedir (Hatemi, 1997).

Aristoteles'in ifade ettiği sivil toplumla ilişkili bir diğer kavramda kamusal dostluktur. Kamusal dostluk ortak bir gaye etrafında birleşmeyi, ortak güzelliğe paydaş olmayı, beraber ortak bir amaç için çalışmayı bir çerçeve etrafında gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Yani kamusal dostluk toplam faydaya ulaşmaya en yakın yolu ifade eder. Aslında diğer bireylerin faydasını da kendi faydası gibi düşünerek davranma eğilimini ifade eder. Bu da aslında sivil toplum kuruluşlarının genel gayesini oluşturmaktadır (Avcı, 2007).

1.1.2. Sivil toplumun tanımı

Sivil toplum günümüzde çok önemli bir konuma gelmiştir. Eskiden beri bir gelişme sürecinde olan bu kavram çok değişik tanımlamaları da beraberinde getirmiştir. Çetinkaya, sivil toplumu devletin tasarrufunda olmayan ve ekonomik ihtiyaçlarını devlet bütçesinden ziyade halk ve üyelerinden temin eden genel olarak eğitim sağlık gibi devletin sorumluluğunda olan alanlar başta olmak üzere birçok alanda faaliyet gösteren ve devlet üzerinde amaçları doğrultusunda baskı oluşturan kişi ve mal toplulukları şeklinde tanımlamıştır (Çetinkaya,2008).

Erözden ise sivil toplumu merkezi kontrole ve alt- üst ilişkisine bağlanamayan toplumsal bağımlılık ağı şeklinde tanımlamaktadır (Erözden,2004). Ancak bu ilişki tamamen devletten kopma, uzaklaşma şeklinde değildir. Bu ilişki devletle beraber var

olmayı onunla beraber gerçekleştirmeyi içermektedir. Devlet işleyişini bir kontrol mekanizmasında tutabilmeyi gerektiğinde müdahale edebilmeyi sağlamaktadır (Yıldırım ,2003). Mardin'e göre ise sivil toplum kavramı şehir hayatının beraberinde getirdiği hak ve sorumlulukları ifade eder. Sivil toplumu tanımlarken iki husus üzerinde durmaktadır. Bunları devlet dışındaki hayatın teminat altına alınması ve iktisadi faaliyetlerin bağımsız bir konuma sahip olması diye sıralamaktadır (Mardin, 1983). Dinçer ise sivil toplumu sivil ve askeri bürokrasinin dışında kalan toplumu oluşturan bireylerin oluşturduğu alan olarak nitelendirir (Dinçer, 1997, s. 37). Yılmaz'a göre ise sivil toplum kamu otoritesinin dışında iktisadi ve sosyal alanı nitelendirmek için kendi düzeni içinde kurulmuş örgütleri ifade etmektedir (Yılmaz,1997, s. 94). Sarıbay ise sivil toplumu bireyin genel düzen karşısında kendini bu düzene karşı koruması ve bu düzen karşısında geliştirmesine yönelik gerçekleştirdiği faaliyet alanıdır, biçiminde tanımlamıştır (Sarıbay, 1995: 140).

Modern anlamıyla da sivil toplum gönül rızasının esas olduğu, fertlerin özgürlük ve haklarını koruduğu, toplum için devlet anlayışının ön planda olduğu devlet işleyişine yön verebilecek düşünce seviyesini ifade etmektedir (Yıldırım, 2003). Batı siyasetinde üç tür sivil toplum kuramının ortaya çıktığı üzerinde durulmaktadır. Çoğulcu sivil toplum, asgari-devletçi sivil toplum ve katılımcı sivil toplum şeklinde gruplandırmaktadır. Çoğulcu ve asgari devletçi sivil toplum devleti minimum seviyeye indirmeye çalışan sağ düşüncenin ürünüken; katılımcı sivil toplum anlayışı Neo-Marksist düşünce yapısından ortaya çıkmıştır. Bu sivil toplum gruplarının ortak yönü ise merkezi otoriteyi en aza indirerek sosyal ve siyasal yaşamı şekillendirmektir (Yılmaz,1997: 90).

Çaha, sivil toplumu demokratik yaşamı sağlayacak, toplumsal katılımı gerçekleştirecek, sosyal örgütlenmenin önündeki engelleri kaldıracak bir kaynak olarak görmektedir. Kısaca sivil toplumu devletin şekillendirmediği kendi ihtiyaçlarının öncelikle şekillendirildiği devlet dışı bir alan olarak ifade etmenin yanı sıra aktif ve katılımlı bir süreç olarak tanımlamaktadır. Charles Taylor ise sivil toplumun üç özelliği üzerinde durmaktadır. Bunları “özgürlük ve örgütlü olabilme, devlet himayesinden bağımsız olarak kendilerini gerçekleştirme ve devlet politikalarını etkileyebilme” olarak saymaktadır (Erdoğan,1998).

Sivil toplum devlet ve demokrasi kavramlarıyla ne kadar iç içe olsa da hangi demokratik düzende ve toplumda olduğuna göre farklılaşabilmektedir. Bu yüzden herhangi bir topluluğun sivil toplum olup olmadığının sorgulanması için belli kıstas ve

aşamalar gerekmektedir. Literatürde bunlar şu şekilde sayılmıştır. İlk olarak toplumsal farklılaşma sayılmaktadır. Bireyin var olabilmesi için öncelikle toplumdan etnik, sosyal, kültürel, dinsel, düşünce olarak farklılaşması gerekmektedir. İkinci olarak toplumsal örgütlenme sayılmaktadır. Sivil toplumun oluşabilmesi için sivil katılımı sağlayacak gruplaşmaların oluşturulması gerekir. Üçüncü olarak gönüllü birliktelik sayılmaktadır. Gönüllü birliktelik sivil toplumun zoraki bir baskı altında kalmadan gönül rızası ile katılımını ifade etmektedir. Dördüncü olarak toplumsal seviyede otonomileşme sayılır. Yani kişinin kimlik bulduğu grupta , devlet karşısında otonom olunması gerektiği vurgulanır. Beşinci olarak ise baskı mekanizması oluşturma sayılmaktadır. Burada ise demokratik seçeneklerle (lobicilik, protesto, miting ,grev gibi) baskı mekanizmalarına yön verebilmektedir (Çaha,1997: 31-32)

1.1.3. Sivil toplumun özellikleri

Sivil toplum kuruluşlarının temel amacı topluma yarar sağlamaktır. Sivil toplum kuruluşları ticari işletmeler gibi kar gütmeye amaçlı bulunmamaktadır. Bu kuruluşlar faaliyetlerini üyelerden ve gönüllülerden toplanan bağış ve yardımlarla gerçekleştirmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bu gelirler yanında yardım toplama faaliyetleri, ticari işletmeler, kurum ve kuruluşlarla ortak yürütülen projelerden sağlanan gelirler, kurum ve kuruluşlardan alınan bağışlar, finansal gelir vb. şeklinde sıralanmaktadır (Bektaş, 2014).

Sivil toplum kuruluşlarının temel özelliklerinin çerçevesini çizmek, hangi unsurları kapsadığını bilmek, hangilerinin sivil toplum kuruluşu olduğunu belirlemek açısından önemlidir. Bu sebeple sivil toplum kuruluşlarının özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Çakmak, 2002: 15-16).

- Toplum faydasına çalışmak, (bireysel faydadan ziyade toplumsal faydanın ön plana çıkması)
- Gönüllülük esas alınarak bir araya gelmiş bireylerden oluşmak,
- Bütçe ve faaliyet raporlarının şeffaf olması,
- Devlet ve siyasi partilerden bağımsız bir şekilde oluşmuş olmak,
- Hiyerarşik ilişkilerin baskın olmadığı bir yapıya sahip olmak,
- Açık ve belirlenebilir bir konu üzerinde uzmanlaşmış olmak,

- Bireysel özgürlüğün geliştirildiği, bireylerin ifade hakkının geliştiği bir yapıya sahip olmak,
- Demokratik ve katılımcı yönetim şekline sahip olmak,
- Merkezi ve yerel yönetimlerden bağımsız bir şekilde faaliyette bulunmak,
- Sivil toplum, birey ve devlet arasında “aracı” ve “itici güç” olarak bulunmak,
- Heterojen bir şekilde oluşmak, olarak sayılmaktadır.

Ayrıca sivil toplum kuruluşlarında sivil hareket ruhu egemendir. Bu kuruluşun üyeleri kendi aralarında karşılıklı bir anlayış ve düzende hareket etmektedir. İç denetimlerini de kendi denetim mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Sivil toplum kuruluşları kendiliğinden oluşan kuruluşlardır. (Doğan, 2002)

1.1.4. Sivil toplum kuruluşlarının yaşam evreleri

Sivil toplum kuruluşları kuruldukları andan itibaren genel olarak 4 evrede yaşam döngüsünü tamamlamaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

1. Kuruluş evresi: Sivil toplum kuruluşlarının kurucu üyeler tarafından kuruluş başvurusu yapılarak kişilik kazandığı aşamadır. Organların oluşması, yeni üyelerin başvurusu ve birbirlerini tanınması aşamasıdır. Bu evre belirsizliğin ve yeni bilgilerin öğrenilerek gelişimin başladığı ilk evredir.

2. Uyum evresi: Bu evre sivil toplum kuruluşlarındaki üyelerin birbirini tanıdığı ve organların iş bölümünün yaptığı aynı zamanda kuruluşların faaliyetlerine başlayıp hız kazandığı evredir.

3. Amaca ulaşma evresi: Sivil toplum kuruluşlarının amaca ulaşmak için faaliyetlerini gerçekleştirdiği ve yapılması gereken görev ve sorumlulukların tamamlandığı evredir

4. Dağılma evresi: Bu evre sivil toplum kuruluşlarının kendiliğinden, genel kurul kararıyla veya mahkeme kararı ile tüzel kişiliğinin kaybettirildiği evredir (Bektaş, 2014: 20-30).

1.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri

Sivil toplum örgütleri faaliyet gösterdikleri alanlara göre çeşitli işlevlere sahip olmaktadır. International Classification of Non-profit Organizations (ICNPO), (Uluslararası Kâr Amacı Gütmeyen Kurum Sınıflandırması) da ki sınıflandırmaya göre

kültür ve eğlence, eğitim ve araştırma, sağlık, sosyal hizmetler, hukuk, çevre, kalkınma ve barınma, savunuculuk ve politika, iyilikseverlik araçları ve gönüllü teşvikçileri, uluslararası, din, iş örgütleri, mesleki örgütler ve sendikalar, diğerleri olarak sınıflandırılmaktadır (Yahya, Çöl ve Yurtsever, 2014). Bu işlevler üç ana grup olan siyasal, sosyo –ekonomik ve kültürel olarak sınıflandırılmaktadır (Özer, 2008: 1). Sivil toplum kuruluşlarının genel olarak amaçlarına bakıldığında toplum çıkarının ön planda tuttuğu söylenebilmektedir. Sivil toplum kuruluşları genel bir kamuoyu bilinci oluşturmanın yanı sıra demokratik bir zihniyet kazandırmadaki önemi göz önüne çıkmaktadır.

1.2.1. Siyasal işlevi

Sivil toplum kuruluşlarının toplumların gelişimi ve farklılaşmasında önemli bir işlevi vardır. Amaçlarına ulaşmak için siyasal konularda da çalışmalar hazırlamaktadırlar. Gerçekleştirmek istedikleri olaylar için siyasi aktörleri lobi faaliyetleriyle kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu kuruluşların diğer bir siyasal işlevi ise demokrasi ve sivil toplum ilişkisinde görülmektedir. Demokrasinin gelişimi için bir arabulucu görevi görmektedir. Devlet ile toplumun arasındaki bir köprü işlevi görmektedir. Sivil toplum kuruluşların bir diğer siyasal işlevi ise kamuoyu oluşturma aşamasında görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları toplumların isteklerini gerçekleştirmek onların sorunlarını çözmek için bir kamuoyu oluşturmaktadır (Seyfi, 2016: 34-35).

Sivil toplum kuruluşları siyasal mekanizmanın kararları karşısında etkili bir baskı grubu olarak ortaya çıkmasında temsili demokrasinin ortaya çıkardığı sorunlar açıkça görülmüştür. Toplumsal yaşamdan kaynaklı toplumsal hareketler ve talepler batıdaki hantallaşan siyasal yapıların ve temsili demokrasinin güven kaybetmesine sebep olmuştur. Bu güven kaybı oy veren kitlelerle partiler arasındaki bağın zayıflamasına neden olmuştur. Klasik yurttaş anlayışının yerine insanların ihtiyaçlarına cevap veren doğrudan katılımcı örgütlenmeler yerini almıştır (Belge, 1998: 29).

1.2.2. Sosyo –ekonomik işlevi

Sosyo-ekonomik işlev deyince ilk olarak ekonomideki değişimlerin topluma nasıl yansıdığı ele alınmaktadır. Ekonomide meydana gelen olumsuzluklar toplumda birçok sosyal etkiye yol açmaktadır. Toplumda yoksul sayısının artması, milli gelir dağılımının

bozulması, aşırı kar elde etmek istenmesinden kaynaklı çevre problemlerinin oluşması, sağlık sisteminin ve eğitim sisteminin eşit bir şekilde sunulmaması gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözüme ulaşmasında, dışlanan toplumsal grupların tekrar topluma kazandırılmasında sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir (Demiral, 2007: 14-21).

Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer ekonomik işlevi ise piyasa ve devlet uygulamalarında arada köprü görevi görmesidir. Devletin meydana getirmeye çalıştığı ekonomik bir uygulamayı sivil toplum kuruluşları benimserse ve uygularsa toplumun bu politikayı benimsemesi daha kolay olmaktadır. Aynı zamanda olumsuz bir politikayı değiştirmeye yönelik sivil toplum kuruluşlarının muhalefet duruşu halk tarafından daha kolay benimsenir ve uygulanır. Sivil toplum kuruluşlarının bir diğer ekonomik etkisi ise kriz dönemlerinde görülmektedir. Kriz dönemlerinde halkın acil ihtiyaçlarının karşılanması sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayarak krizin etkilerini minimum seviyeye indirdiği görülmektedir (Acar ,2010).

1.2.3. Kültürel işlevi

Günümüz şartlarında bireyler yalnızlaşma eğilimindedir. Bu yüzden bireyler ortak değerlerde birleşmemektedir. Bunun sonucunda toplum birey bütünleşmesi gerçekleşmemektedir. Sivil toplum kuruluşlarının hedeflerinden biri de bireyler ile toplumların bütünleşerek ortak değerler etrafında birleşmesini sağlamaktır. Kültürel işlevleri çerçevesinde sivil toplum kuruluşları bireyleri ortak milli değerler etrafında birleştirme amacı doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Sivil toplum örgütleri toplumsal değişimlerini gerçekleştirebilmekte ve farklı yapılarıdaki bireyleri bir araya getirebilmektedir (Aksoy, 2018).

Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının kamu yararına projeleri destekleyerek ve üretmek devleti tamamlayıcı bir rol üstlendiği de görülmektedir. Bu destekleyici projeler eğitim, kültürel, sosyal alanlarda toplumsal kalkınmaya önemli katkıde bulunmaktadır (Acar, 2010).

1.3. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Türleri

Sivil toplum kuruluşları çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde en yaygın olarak görülen beş türü üzerinde durulacaktır. Bunlar

vakıflar, dernekler, sendikalar, mesleki kuruluşlar ve kooperatifler olmak üzere sınıflandırılmıştır.

1.3.1. Vakıflar

Bireyler kendi başlarına gerçekleştiremedikleri taleplerini bir araya gelerek yardımlaşma ve dayanışma içerisinde gerçekleştirirler. İnsanların bireysel yaşamlarının aksine toplumda birlikte yaşamasının altında yatan en önemli sebeplerden birini de bu oluşturmaktadır. Toplumlar bir araya gelerek kültürel ekonomik dini ve sağlık gibi birçok alanda farklı kurumlar oluşturmuştur. Bu kuruluşlar toplumların ilerlemesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Bireylerin yardımlaşma ve dayanışma adı altında oluşturdukları kurumlara vakıf denilmektedir (Bayyığıt, 2011: 59-60).

Vakıf kavramı birçok anlamda kullanılmaktadır. Bunun sebebi kelimenin hukuki, iktisadi, kültürel ve dini boyutunun birçok farklı anlamı içermesidir. İktisadi anlamda vakıf bireysel emekle kazanılan değerlerin, olanakların ve malvarlığının gönüllülüğün esas olduğu bir sistemde paylaşılmasıdır. Dini anlamda vakıflar hem bu dünya için hem de ahiret hayatı için bir kurtuluş kapısı olarak görülmekte olup insanların bu amaçla ihtiyaçlarının giderilmesi için kendi malından feragat ederek toplumsal yardımlaşma ve dayanışma yoluyla yaptığı cami, okul, hastane vb. kuruluşların oluşturulmasını sağlayan müesseselerdir (Türkoğlu, 2013). Yani vakıf bir mülkiyetin veya malvarlığının tamamen ve sürekli olarak toplumun faydası için kullanıma bırakmasıdır. Vakıf kurum olarak insani, sosyal ve ulusal boyut kazanmış sosyal bir kurum olma özelliğini taşımaktadır (Kodaman, 1988: 1).

Türk Medeni Kanunu'nda ise vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amacın gerçekleştirilmesi için oluşturulan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları olarak tanımlanmaktadır (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m.101). Türk Dil Kurumu'na göre vakıf; bir hizmetin gelecekte de devam etmesi için belli koşullarla ve resmî şekilde ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülktür, paradır (TDK, 2014).

Vakıflar 8. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda Türk toplumlarını etkilemiştir. Bilakis vakıfların önemli etkileri Selçuklu ve Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır (Soysaldı,2004: 384). Osmanlı Devleti'nde ekonominin temel taşlarından birini de vakıflar oluşturmaktadır. Vakıflar

kamu ihtiyaçlarının giderilmesinde ek bir destek sağladığından dolayı kamu kaynaklarının daha az harcanmasını sağlamaktadır. Bu sebepler vakıfların Osmanlı'da sadece dini değil aynı zamanda ekonomik kültürel yönden de aktif olan kuruluşlar olduğunu göstermektedir (Kılıçalp, 2013: 1). Örneğin camiler, medreseler, hastaneler, yol, köprü, kervansaraylar, hanlar, imarethaneler, ağevleri, çeşmeler, kütüphaneler gibi birçok toplumların yararına olan yapılar vakıflar tarafından yapılmaktadır (Işık, 2009: 4-6).

20. yüzyıla doğru artık vakıfların eski önemi kalmamıştır. Çünkü devletlerin genelinde ulus devlet anlayışı hâkim olmaya bağlamıştır. Devletler artık kamu hizmetlerinin vakıfların yerine kendileri yerine getirmek istemektedir. Bu anlayış neticesinde Osmanlıda 1963'te vakıf yasaları değiştirilmeye bağlanmıştır. Artık vakıf açmak daha zor Şartlara bağlanmıştır. Bu sebepten yeni vakıf açmak yerine mevcut durumda var olan vakıflara doğru bir yönelim olmuştur (Kılıçalp, 2013: 2-3).

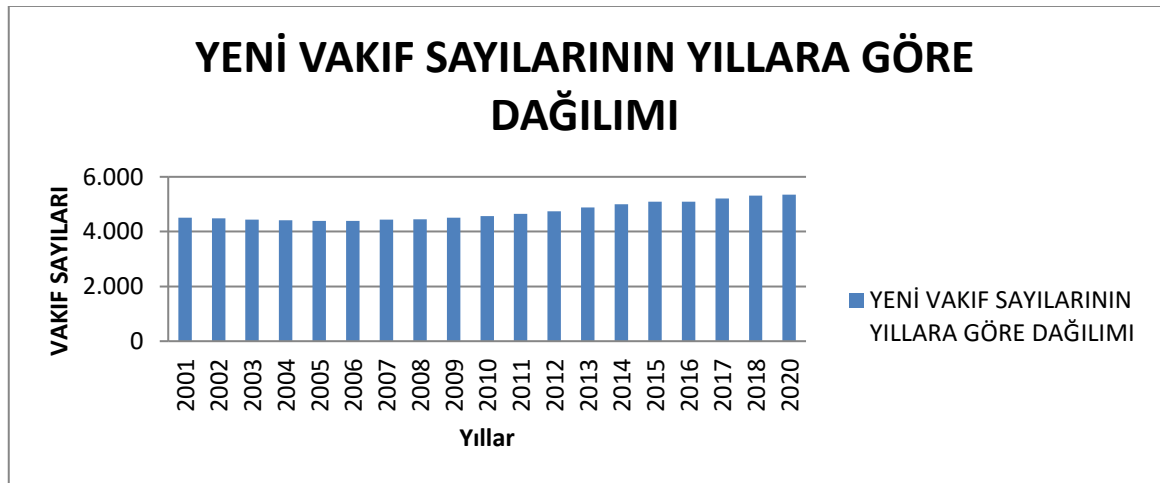
Cumhuriyet döneminde Türk Medeni Kanunu'nda vakıflar tesisler adı altında düzenlenmiştir. 1967 yılına gelindiğinde tekrar vakıf adı altında kullanıma geçilmiştir. Cumhuriyetin bağlarında Osmanlı'dan kalma kısıtlayıcı yargıların kaldırılmasına ve yeni bir vakıflar kanunu oluşturulmaya çalışılmıştır. İsviçre vakıflar kanunundan da yararlanarak 2762 sayılı Vakıflar Kanunu 1935 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme ile birlikte Vakıflar Kanunu'na göre yönetilecek olan vakıflar eski vakıflar olarak isimlendirilmiş, Medeni Kanun'a göre yönetilecek olan vakıflar ise yeni vakıflar olarak isimlendirilmiştir. Eski vakıflar mülhak, mazbut ve esnaf vakıfları ve cemaat vakıflar iken yeni vakıflar ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, evre Koruma Vakfı ve diğer çok amaçlı vakıflardır. Cumhuriyet Dönemi'nde vakıfların yeniden canlandırılması ve eski öneminin yeniden kazanması amacıyla ciddi çalışmalar olduğu görülmektedir (Aydın, 2014: 38).

1970'li yıllar ekonomiye ciddi etkisinin olduğu sermayedarların aile vakfı kurmaya yönlendiği bir dönem olmaktadır. Devamında 1980'li yıllar ise askeri darbe sonucu sivil toplum kuruluşlarının kısıtlandığı kapatıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarına ye olma, bu kuruluşlara bağış ve yardımda bulunma da sekteye uğramıştır. 1990'lı yıllarda ise küreselleşme ile beraber ortaya çıkan AB'ye üyelik süreci tüm sivil toplum kuruluşlarının ayrıca vakıflarında eski öneminin kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca Marmara depremi sonrasındaki yardım ve dayanışma süreci sivil toplum

kuruluşlarının tekrar değerinin artmasını sağlamıştır. 2000’li yıllarda da sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi artmaya devam etmiştir. Artık bu kuruluşlar toplum temellerinde yer alan temel yapı taşları olmuştur. (Kılıçalp, 2013: 7-8)

Türkiye de vakıfların yönetimi ile ilgili birçok farklı yasal düzenleme yapılmıştır. Hilafet kaldırılırken Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Konuyla ilgili son düzenleme 20.02.2008 tarihli 5737 sayılı Vakıflar Kanunudur. Türk Medeni Kanunu’nun vakıflarda üyelik olmayacağına dair verdiği hüküm, 2008 Nisan ayında Anayasa Mahkemesi’nin verdiği bir kararla, iptal edilmiş ve bu karar 28.6.2008 tarihli Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Bu karardan sonra vakıf statüsündeki sivil toplum kuruluşlarının sayısının da arttığı görülmüştür (Acar, 2010)

Kısaca geçmişten günümüze diğer sivil toplum kuruluşları gibi vakıflarında sayısı gittikçe artan bir seyir izlemektedir.2020 yılı Vakıflar Genel Müdürlüğünün verilerine göre Türkiye de 255 adet Mülhak Vakıf, 167 adet Cemaat Vakfı, 1 adet Esnaf Vakfı, 5.352 adet Yeni Vakıf olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1.1.Yeni vakıf sayılarının yıllara göre dağılımı

Kaynak: (<https://www.vgm.gov.tr>)

Tabloda da görüldüğü üzere 2001 yıllarında 4.551 olan vakıf sayısı bugün 5.352 olmuştur. Bu artışın 2000’li yılların başlarında daha yavaş gerçekleştiği ancak daha sonra hızının arttığı görülmektedir. Gelecek yıllarda gerekli düzenlemelerle beraber bu sayının ve artış hızının daha da artması beklenmektedir.

1.3.2. Dernekler

Dernekler dini, mesleki ve sosyal amaçlarla ortak ve devamlı bir gayeyi ortaya çıkarmak için kendi talepleriyle bir araya gelmiş kişiler topluluğunu ifade etmektedir. Dernekler ilk olarak Roma Döneminde ortaya çıkmıştır. Roma Döneminde dernekler “collegium ve sodalistas” olarak ikiye ayrılmaktadır. Belirli bir iş veya ticari olarak faaliyetleri desteklemek için kurulan ve ortak menfaatleri savunmak için kurulan dernek çeşitlerine “collegium” denilirken, dini alanı desteklemek için kurulan dernek çeşitlerine ise “sodalistas” denilmektedir. Bu dernekler tanrıların memnuniyeti için tören düzenleme ve dini bayramları kutlama amacıyla kurulmuştur. Türkiye’de ise derneklerin tarihi Osmanlı’ya kadar uzanmaktadır ve köklü bir yapıya sahiptir (Küçüktok, 2005).

Dernekler, Türk Medeni Kanunu’nda; gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır. Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Ayrıca, hiç kimse dernek kurmaya veya derneğe üyeliğe zorlanamaz, şeklinde ifade edilmiştir. (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m. 56-57)

Dernekler, sivil toplum kuruluşlarının en aktif faaliyetlerde bulunan ve en fazla üyeye sahip kolunu oluşturmaktadır. Hem kuruluşunun daha kolay olması hem de sağlanan birçok avantaj bu alanın daha çok gelişmesine sebep olmuştur. Derneklerle ilgili düzenlemeler İkinci Bölümde ayrıntılı olarak işlenecektir.

1.3.3. Sendikalar

Sendika kavramı Latince “syndic” kelimesinden türemiştir. “Syndic” Roma ve Yunan Hukuk Sistemi’nde bir sitenin (şehir devleti) idaresinde ki temsilcilik görevini yerine getiren kişi/kişiler anlamın da kullanılmıştır (Demir, 2006: 3). Fransız, İtalyan, İspanyol hukuklarında mesleki kuruluşları tanımlamak için “syndicat” ve “sindikato” kelimeleri kullanılmaktadır. İngiliz ve Amerikan hukukunda ise “Trade ve Union” kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkan “trade union” mesleki işçi ve işveren örgütlerini ve bunların üst örgütlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kelimenin sözlük anlamında ise iş yapmak, bağdaşmak ve birleşmek anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Eroğlu, 2016 :2).

Sendika kavramı birçok benzer çalışmada farklı açılardan ele alınmıştır. İlk olarak Fabaian ekolünün öncüleri Sidney ve Beatrice Webb bu kavramı çalışma koşullarını iyileştirmek ve korumak amacıyla işçilerin kurdukları devamlı bir topluluk olduğu şeklinde açıklamıştır (Mahiroğulları, 2011:2). Başka bir çalışmada ise çalışanların tazminat hakkı, iş güvenliği, haksız işten çıkarma gibi pek çok buna benzer konuda haklarını savunan ve işverenle bu hakların korunması ve desteklenmesi için toplu pazarlıklar yapan bir örgütsel yapı şeklinde tanımlanmıştır. Uluslararası mevzuatta ise aynı iş sektöründe hizmet veren işçilerin, işverenlere karşı haklarını kazanmak ve kazandıkları bu hakların devamlılığını sağlamak için 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi kanununa göre kurulmuş yapılar şeklinde tanımlanmıştır (Tekin, 2014:127).

Dünyada sendika kavramının ilk olarak işçi kesiminin işveren kesimine karşı korumak ve haklarını savunmak amacıyla oraya çıktığı görülmektedir (Koç, 1998: 2). Sendika kavramı İngiltere, Almanya ve ABD gibi ülkelerde sadece işçi örgütlerini ifade ederken Türkiye ve Fransa gibi ülkelerde hem işçi hem de işveren örgütlerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Uçkan, 2013: 58).

Sendika kavramı dünyada sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkmıştır. İlk olarak bu kavramın temelleri 18. yüzyıl sonlarına doğru İngiltere’de atılmıştır. İngiltere’de büyük buhar makinelerinin kurulmasıyla beraber verimlilik ciddi boyutta artış göstermiştir. Artan bu verimlilik işçi talebinin de artmasına neden olmuştur. Tarım sektöründe yer alan birçok işçi bu kesimi bırakarak fabrikalarda çalışmaya başlamıştır (Taş, 2012: 64). Fabrikalarda çalışan işçilerin çalışma koşulları ve çalışma süreleri oldukça ağır şartlarda gerçekleşmiştir. Uzun mesai saatleri, olumsuz çalışma şartları, düşük ücretler nedeniyle meydana gelen karamsarlıklar işçi sınıfının haklarını talep etmeleri için örgütlenmeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Üretim kaynaklarına sahip olmayan ve kazançlarını emeklerinden sağlayan işçi sınıfı, emek ile sermaye arasında pazarlık ve güç dengesini sağlamanın yanı sıra söz sahibi olabilmek için sendika adı altında örgütlenme yoluna gitmiştir. Bu hareketler sendikalaşmanın temellerini atmıştır (Talas 1992: 25).

19. yüzyılın ikinci yarısında savaş koşullarının getirdiği ihtiyaçlar kumaş, deri ve kunduracılık alanındaki sanayileşme hareketleri Osmanlı Devleti’ndeki ilk sanayi proletaryasını oluşturmaktadır. Daha sonrasında ise yabancı sermayeye tanınan imtiyazlar, demiryolu, içki ve sigara imalatı ve maden çıkarma faaliyetleri işçi sınıfının doğumunda rol almıştır. Sanayileşme evresini gerçekleştiren toplumlarda sendikaların

topluma kendilerini kabul ettirdikleri dönemde henüz Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfı sendikalaşabilecek seviyeye gelmemiştir (Mumcuoğlu, 1979:140). Osmanlı döneminde bilinen ilk sendikal örgütlenme 1894-1895 yılları arasında kurulmuş olan Amele-i Osmani (Osmanlı Amele) Cemiyeti'dir. Bu cemiyet kısa bir süreliğine ortaya çıkmış ve bir süre sonra dağılmıştır. Osmanlı döneminde sendikaların yaygınlaşması İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra olmuştur (Koç,1998). İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber özgür bir ortamın doğması sanayi kesiminde çalışan işçilerin seslerinin artmasına ve kendi aralarında örgütlenmesine neden olmuştur (Mahiroğulları 2011: 168).

Özetle, Türkiye'de sendikaların ortaya çıkışı 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başları olmuştur. Devletin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi durumlar sendikaların İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar ortaya çıkmasını engellemiştir (Tokol, 1994:1).16 Ağustos 1909 yılında Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun işçilerin örgütlenmesi sürecinde çok önemli bir destek sağlamış gibi görünse de sanayi kesiminin henüz gelişmemiş olması ve mevcut çalışan sanayi işçilerinin azınlıkların elinde bulunması sebebiyle yeterli etkiyi gösterememiştir (Tokol 1994:6) .

1918 yılında imzalanan Mondros Barış Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin sonu olmuştur. Anlaşma sonrasında ülkede sivil toplum hareketleri artış göstermiştir ve bu çerçevede çok sayıda yeni siyasi parti, dernek kurulmuştur. 1913'den sonra durma sürecine giren sendikalaşma hareketleri yeniden canlanmıştır ve yoğun grev eylemleri gündeme gelmiştir. Bu yıllarda yapılan grevlerde sol partiler bilhassa Türkiye Sosyalist Fıkrası göze çarpmaktadır (Tokol, 1994:11). 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi ilk kez tüccar, çiftçi, sanayici ve işçilerin bir araya gelerek fikirlerinin söyledikleri ilk kongre olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bu kongrede işçilerin sorunları ilk kez ulusal düzeyde konuşulmuştur ve işçiler kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olmuşlardır (Uçar, 2010).

Cumhuriyetin ilanından önce başlayan sendikalaşma hareketleri bir süre daha devam etmiş lakin siyasi otoritenin baskılarına daha fazla dayanamamıştır. 1924 yılında kurulmuş olan Türkiye Umum Amele Birliği kapatılmıştır. Sonraki süreçte onun yerine aynı yıl İstanbul'da çeşitli işçi gruplarının toplanmasıyla oluşan Amele Teali Cemiyeti kurulmuştur. Ancak bu cemiyette uzun ömürlü olmamış ve 1 Mayıs kutlamalarından sonra kapanmıştır. Daha sonra İstanbul İşçi Yardımlaşma Derneği kurulmuştur. Bu dernek de 1927 yılında kapatılmıştır (Tokol, 1994: 20).

1924 Anayasası ile dernek kurma hakkı verilmesine rağmen Şeyh Sait İsyanı sebebiyle 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu (Sıkıyönetim Konunu) siyasi otoriteye dernekleri ve sendikaları kapatma yetkisi vermiştir. Bu nedenle birçok sivil toplum kuruluşu kapatılmıştır ayrıca bir sivil toplum kuruluşu adı altında bir araya gelmek imkânsızlaşmıştır. 1926'da çıkarılan Medeni Kanun'un 53. ve 72. madde aralığında vatandaşların dernek kurma özgürlüğü temel şartlara bağlanmıştır. 1926'da çıkarılan Borçlar Kanunu'nun 316. maddesinde işçi ve işçi derneklerine "umumi mukavele" yapma hakkını sağlanmıştır. 1937 yılında İş Kanunu yürürlüğe girene kadar çalışma ilişkilerinde genellikle Borçlar Kanunu ile Medeni Kanun'un hükümleri uygulanmıştır (Uçar, 2010:80-81).

1946 yılında Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikle işçi örgütlenmelerinin önü açılmıştır. Yasağın kalkmasıyla beraber işçiler arasında sıkı bir örgütlenme süreci başlamıştır. Örgütlenme sürecinin bir kısmı tamamen işçilerin aracılığıyla bir kısmı ise siyasi partilerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Ancak hızlı başlayan bu örgütlenme dönemi yine hızlı bir şekilde 20 Kasım 1940'ta İstanbul ve daha yedi ilde ilan edilen sıkıyönetim birlikte yavaşlamıştır (Delican, 2016:14).

1947 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üyeliğin de etkisiyle 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla beraber sendikalara umumi mukavele yapma yetkisi verilmiştir aynı zamanda işçilere henüz grev yapma hakkı tanınmamıştır (Güler, 2007: 50).

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden sonra Türkiye'de temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasa ile beraber demokratikleşme süreci başlamıştır. Bu yeni dönem de sendikacılığın gelişmesi için oluşan engellerin kaldırılmasına, çalışanların fikrini serbestçe savunabilmesine önem verilmiştir.1961 yılında hazırlanan anayasa ile birlikte toplumsal değişimleri de göz önüne alarak köklü değişiklikler yapmıştır. 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunlar sendikal hareketlere ivme kazandırarak bilhassa işçi sendikalarını desteklemiştir. 1961 Anayasası sosyal ve iktisadi hakları korumaya alarak, farklı dönemin kapılarını açmıştır (Cerev, 2014:24).

1980 Askeri darbesinden sonra hızla gelişmeye başlayan sendikalaşma süreci gücünü ve hızını kaybetmiştir. Sendikalar üye kaybetmeye ve kapanmaya başlamıştır. 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu İle 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu sendikal hakları savunsa da aynı zamanda işçi sınıfının güç kaynağı olan sendikal örgütlerin güçlenmesine izin vermeyen bir yapıdadır. Mevcut mevzuat sendikaların iç işleyişinden sendikaların faaliyetlerine kadar birçok alanda aşırı ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Aslında sendikaların kendi tüzüklerinde düzenlemesi gereken birçok konuyu kanunla düzenleyerek sendikaları kısıtlamakta, dar ve baskıcı bir çerçeve oluşturmaktadır. Aynı zamanda 2821 ve 2822 sayılı Yasalar yalnızca işkolu esasında sendika kurulmasına izin vererek de sendikaları kısıtlamaktadır. Ayrıca sendikaların konfederasyonlar dışında üst yapılar/birlikler oluşturulmasına izin vermemektedir (DİSK/Sosyal-İş Sendikası, 2012:3-5).

Türkiye de sendikal hakların 2008-2009 AB İlerleme Raporu'nda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarının çok gerisinde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca raporda kadınların sendikalarda yeterli sayıda temsil edilmediği üzerinde durulmuştur. 2012 yılında 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nu tek bir çatı altında toplamıştır. Yeni kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile çalışma hayatında yaşanan problemlere çözüm üretmek amaçlanmıştır. Bu kanun sendikal güvenceler konusunda gelişmeler getirmiştir. Yeni yasa 7 Kasım 2012 tarihli ve 28460 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Aybas, Gündar ve Yılmaz, 2016:4).

Türk hukukunda 7 Kasım 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” nun tanımlar başlıklı 2(ğ). Maddesinde sendika; “İşçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar” 2(f). Maddesinde Konfederasyon; “Değişik işkollarında en az beş sendikanın bir araya gelerek oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluş” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlar Türkiye’de sendikaların işçi sendikası ve işveren sendikası olarak ayrıma tabi tutulduğu görülmektedir.

Türkiye’de sendikalar üye portföyüne göre; İşçi Sendikası, İşveren Sendikası ve Memur Sendikası bulunmaktadır. İşçi Sendikası kanunda “işçilerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçinin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar” şeklinde tanımlanmaktadır. (6356 Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu m. 2/ğ) İşçi sendikaları, örgütlenme, toplu iş sözleşmesi ve grev olmak üzere temelde üç hak üzerinde durmaktadır (Uçkan 2013:59). İşveren sendikası tıpkı işçi sendikası gibi kanunda “İşverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır” şeklinde tanımlanmaktadır (6356 Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu m. 2/ğ).

Memur sendikaları ise kamu hizmetinde çalışanların üye oldukları sendika çeşitlerindedir. Türkiye de ilk kez 1961 Anayasası ile devlet memurlarına sendikal hak tanınmıştır. Bu hak 1965’te çıkarılan Devlet Personel Sendikası Kanunu ile kullanılmaya başlanmasına rağmen 12 Mart 1971 Anayasa değişikliğiyle iptal olmuştur.1982 Anayasasınının 51. maddesinde sendikal haklar düzenlenmiştir. Ancak bu maddede sendikaya girme ve sendika kurma hakkı devlet memurları için düzenlenmemiştir. 1995’te çıkarılan 4121 sayılı Kanunla Anayasanın 53. Maddesine bir fıkra eklenerek (Ek: 23.7.1995-4121/4 md.) 128 inci maddenin ilk fıkrası “kapsamına giren kamu görevlilerinin kanunla kendi aralarında kurmalarına cevaz verilecek olan ve bu maddenin birinci ve ikinci fıkraları ile 54 üncü madde hükümlerine tabi olmayan sendikalar ve üst kuruluşları, üyeleri adına yargı mercilerine başvurabilir ve idareyle amaçları doğrultusunda toplu görüşme yapabilirler” şeklinde bir ekleme yaparak kamu görevlilerine sendika ve üst kuruluşlarını kurma ve toplu görüşme hakkı tanınmıştır.

Tablo 1.1. Yıllara göre sendikalaşma oranı

YILLAR	TOPLAM İŞÇİ SAYISI	SENDİKALI İŞÇİ SAYISI	SENDİKALAŞMA ORANI %
2016	12,665,783	1,514,053	11,96
2017	12,699,769	1,546,565	12,18
2018	13,844,196	1,714,397	12,38
2019	13,411,983	1,859,038	13,86
2020	13,856,801	1,917,893	13,84

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Türkiye’de sendikalaşma oranı gittikçe artan bir görünüm elde etmiştir.2020 yılı verileri de bunu göstermektedir. Sendikalaşma oranı sendikalı işçi sayısının toplam işçi sayısına bölünmesiyle bulunur. Bu oran ülkemizde diğer AB üyesi ülkelere göre oldukça düşük kalmaktadır. Ancak günümüzde eskiye nazaran sendikalaşma oranının gittikçe arttığı görülmektedir. Küreselleşen dünyada bu bir ihtiyaç olarak doğmaktadır. Sendikalaşma oranı ülkelerin gelişmişlik düzeyinin de aynı zamanda bir göstergesi olmaktadır. Bu oran ülkelerin sosyal ekonomik kültürel yapısına göre farklı değerler almaktadır.

1.3.4. Mesleki kuruluşlar

1982 Anayasasının 135. maddesinde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının tanımını “belli bir mesleğe mensup olanların, müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlakını korumak maksadı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre, yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilen kamu tüzel kişilikleridir” şeklinde yapılmaktadır. Türkiye’deki bu kuruluşlardan en yaygın görülenlerine bir kaç örnek verirsek, Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (TESK), Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türk Tabipler Birliği (TTB), Türkiye Barolar Birliği (TBB) sayılmaktadır.

Türkiye de meslek kuruluşlarının kökeninin Ahilik teşkilatına ve esnaf localarına kadar gittiği görülmektedir. Bugünkü haline en yakın meslek kuruluşlarının ise 19. yüzyıl ortalarına doğru yabancı uyruklu tacirler tarafından İstanbul ve İzmir’de kurulan ticaret odaları olduğu görülmektedir. Bu odalar Osmanlı tebaasının da katılmasıyla kurulmuştur. Devamında ise avukatlar baro, çiftçiler ise ziraat odaları kurmaya başlamıştır (Günday, 2004:498).

1838 Ticaret Anlaşması’yla Osmanlı Devleti batı sanayisinin açık pazarı haline gelmiştir ancak bu dönemde kendi sanayisinde de gelişmeler gerçekleştirmiştir. Bu süreç lonca teşkilatlarının eski önemini kaybetmesine neden olsa da yeni meslek grupları ortaya çıkmıştır. Günümüzde kurulan meslek kuruluşlarının birçoğunun temeli bu dönemde

ortaya çıkan meslek türlerine dayanmaktadır. Bu meslek gruplarını düzenlemek ve müşterek ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için Ticaret Bakanlığı'na bağlı odaların kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Oda kavramı Fransa'dan alınmıştır. Bu amaçla kurulan ilk oda 1879 yılında "Dersaadet Sanayi Odası" olmuştur. Bu oda ticaret ve sanayinin gelişimine katkı sağlamak amacıyla yapılan değişiklikleri bakanlığa bildirmekle görevlendirilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere odaların öncelikle birer danışma meclisi gibi hareket ettiği görülmektedir. Bu çerçevede de 1910 yılında milli iktisat görüşünün benimsendiği İkinci Meşrutiyet döneminde çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile bugünkü Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) temeli oluşturulmuştur. Aynı şekilde yaklaşık iki milyon küçük esnaf ve sanatkârın üye olduğu Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu da (TESK) ahilik geleneğine dayanan bir geçmiş içermesinin yanı sıra İkinci Meşrutiyet dönemindeki uygulamalar sonucunda doğmuştur (Öncü, 1984:1567).

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kamu yönetimi alanında hizmet yerinden yönetim kuruluşları içerisinde bulunmaktadır. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının genellikle benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu kuruluşlar anayasa ve kanunlarla çerçevesi çizilmiş belli bir ortak amaç doğrultusunda hareket etmektedirler. Ayrıca bu kuruluşların üyeleri belli bir mesleği icra eden bireylerden oluşmaktadır. Bu kuruluşların genel özellikleri:

- Kamu Kurumu niteliğine haiz olmak,
- Kanunla kurulmuş olmak,
- Zorunlu üye olma esasına dayanmak,
- Zorunlu organların üyeler arasından oluşturulması,
- İdari ve mali denetime tabi olmak,
- Özerk bir bütçeye sahip olmak,
- Kuruluş amacı dışında faaliyet göstermemek, şeklinde sıralanmaktadır (Günday vd., 2014). Ayrıca bu kuruluşların özerk olmalarının yanında merkezi idarenin vesayet denetimine tabi oldukları görülmektedir. Bu kuruluşlar kuruluş işleyiş ve personelini iş ve işlemlerinde özel hukuk kurallarına tabidir (Gözler, 2009 :600-604).

Türkiye'de meslek kuruluşlarının sivil toplumun içinde yer alıp almadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır (Özdemir, 2004: 21). Sivil toplum

kuruluşlarının ayırıcı en önemli özelliklerinden biride özgür iradeleriyle bir araya gelmiş bireylerden oluşmasıdır. (Mütevellioglu ve Köksal, 2002:15). Meslek kuruluşları açısından bakıldığında ülkemizde meslek kuruluşları Anayasa'nın 135. Maddesi ile kurulmaktadır. Meslek kuruluşlarının sivil toplum olarak görülmeyeceğinin temelinde de bu görüş bulunmaktadır. Bu görüşe göre sivil toplum kuruluşları yasal bir zorunluluktan ziyade gönüllülük esasına göre kurulmuş kuruluşlardır. Bu yüzden Türkiye'de meslek kuruluşlarının yapısı özgür iradeyi esas almak yerine belli çerçevede zorunlulukları uygulamak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla bu kuruluşları kanuni tanımlarından dolayı sivil toplumun dışına itilmektedir aynı zamanda üyelerinde ki sivil toplum algısını çürütmektedir. Devlet sivil toplum alanını kontrol altında tutmayı amaçlayan bir görüşle meslek kuruluşlarını sivil toplum alanının bir adım gerisinde tutmuştur. 2004 yılında kabul edilmiş olan 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile sivil toplum kuruluşlarının alanı genişletilmiş ve özgürlüklere ve yeniliklere açık bir konuma getirilmiştir ancak bunun yanı sıra bu Kanunun kapsamına meslek kuruluşlarının girmemesinden dolayı mesleki kuruluşların sivilleşmesi ve özgürlükleri adına bir katkısı çok görülmemiştir (Ediğ, 2011:224).

Anayasada kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüslerinde asli ve sürekli olarak çalışanların meslek kuruluşlarına üyeliği zorunlu değilken özel sektörde çalışanların bu mesleği yapabilmeleri için bu kuruluşlara üye olmaları zorunludur. Bu durum sivil toplum kuruluşlarının temel yapısında var olan gönüllülük hususu çerçevesinde bir soru işareti oluşturmaktadır. Anayasa da ki durum da göz önüne alındığında aslında bu kuruluşların üyelerinin ortak ihtiyaçlarını gerçekleştirmek ayrıca mesleğin niteliğini koruyacak çalışmalarda bulunmak amacıyla kurulmuş kamu tüzel kişiliğine sahip ancak gönüllülük konusunda kuşku oluşturan kuruluşlar olduğu görülmektedir. Meslek kuruluşlarının tam anlamıyla sivil toplum olarak görülmemesi gerektiği görüşünün temelinde ise bu düşünce bulunmaktadır. Bu kuruluşların en dikkat çekici noktası kanunla kurulmuş olmaları ve kamu kurumu niteliklerinin anayasal dayanağının olmasıdır.

1.3.5. Kooperatifler

Kooperatif ekonomik ihtiyaçların karşılanması amacıyla kendi istek ve talepleriyle bir araya gelen insanların kendi çabalarıyla bir işyeri veya işletme kuran insanların birleşme arzularına denilmektedir (Fındıkoğlu, 1967: 119). 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'nun 1. maddesine göre kooperatifler: tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllerden meydana gelmektedir şeklinde tanımlanmıştır (1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu, m.1). Kooperatifçiliğin genel anlamda kabul görmüş belirli ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar:

1. Gönüllü ve herkese açık ortaklık: Kooperatifler din, dil, ırk veya politik ayrımcılık göstermeksizin üyelikle beraber gelen belli sorumlulukları yerine getiren herkese kapılarını açmış gönüllü kuruluşlardır.

2. Ortaklar tarafından gerçekleştirilen demokratik yönetim: Kooperatifler demokratik bir şekilde seçilen temsilciler tarafından yönetilen kuruluşlardır. yelerine eşit katılım hakkı vermektedirler.

3. Ortakların ekonomik katılımı: Kooperatif yeleri sermayeye eşit katılım sağlamaktadır. Bunun sonucunda sermaye yönetimi sonucu ortaya çıkan faydadan da eşit oranda yararlanmaktadır. Elde edilen gelirin bir kısmı ise kooperatifin gelişmesi ve büyümesi amacıyla kullanılmaktadır.

4. Özerklik ve bağımsızlık: Kooperatifler zerk kuruluşlardır. yeleri tarafından ynetilmelerinin yanı sıra kendi gelirleri mevcuttur. Kooperatifler benzer kuruluşlarla ortaklık içerisine girmeleri durumunda ya da sermaye artırımını yapmaları durumunda dahi özerkliğini korumalı ve demokratik durumunu tehlikeye atacak durumlardan uzak durmalıdır.

5. Eğitim, ğrenim ve bilgilendirme: Kooperatifler yelerinin ve yönetim kadrosunun yanı sıra çalışanlarının da eğitim ve ğretim alanında gelişmesine katkı sağlayacak faaliyetleri destekleyen kuruluşlardır. Kooperatifler halkı iş birliği yapma ve yararları konusu üzerinde eğitici ve bilgilendirici faaliyetlerde bulunmaktadır.

6. Kooperatifler arasında iş birliği: Kooperatifler diğer yerel, ulusal veya uluslararası benzer kuruluşlarla ortaklaşa çalışarak hizmetin seviyesini ve kalitesini artırmanın yanı sıra kooperatifçilik hareketlerinin yaygınlaşmasını ve sürdürülebilirliğini artırmaktadır.

7. Topluma karşı sorumlu olma: Kooperatifler toplumsal faydayı artıracak büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi için üyeleri tarafından kabul görülen politikaların uygulamaya geçmesini sağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2020).

Kooperatifçilik anlayışı ortak bir amaca ulaşmak için aynı doğrultuda gösterilen çaba ve gayretin bir araya gelerek birlikte belli bir düzende çalışmayla gerçekleşmektedir. Kooperatif iş birliği etmek anlamına gelmekle beraber Latin kökenli “cooperatio” kelimesinden türetilmiştir (Çıkin ve Karacan, 1994, s.1). İlk olarak dünyada kooperatifçilik hareketleri İngiltere’de görülmüştür. Tarihin ilk ve başarılı olarak hayat geçmiş olan kooperatifçilik hareketi Robert Owen öncülüğünde İngiltere’nin Manchester şehrinin Rochdale kasabasında 28 dokuma işçisi tarafından kurulmuştur. Bu nedenle 21 Aralık 1844 tarihi dünyada kooperatifçiliğin ilk temeli olarak görülmektedir (Fındıkoğlu, 1967: 15-24). Türkiye’de de kooperatifçilik hareketi ilk olarak Mithat Paşa tarafından Niş valiliği yaptığı dönemde tarım kredi alanını devlet yardımını ve halk desteğiyle birleştirmek suretiyle ‘Memleket Sandıkları’ adıyla başlatmıştır (Fındıkoğlu, 1967, s.100-101).

1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları çiftçiyi güçlü sermaye sahiplerinden korumanın yanı sıra devlete ait boş arazileri köylülerin işletmesini sağlamıştır. Bu arazilerin işletilmesi sonucu elde edilen gelir de ihtiyaç sahibi köylülere kredi olarak verilmiştir. Memleket sandıklarının kurulmasının temel sebebi çiftçinin zirai kredi ihtiyaçlarının karşılanamaması gibi bir durum karşısında herhangi bir finans kuruluşunun olmaması sebebiyle tefeci gibi oluşumların eline düşülmesinin önüne geçmektir. Çiftçilerin kredi sorunu bunun gibi demokratik kuruluşlar aracılığıyla çözülmüştür. Memleket Sandıklarını koruma altına almak için 1867 tarihinde “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Bu nizamname sayesinde tarım kredi kooperatifçiliğinin de temelini atılmıştır. Bu nizamname aslında bir açıdan üretim kooperatifçiliğini kredi kooperatifçiliği ile birleştirmeyi amaçlamıştır (Mülayim, 2003: 47).

Memleket Sandıkları sonrasında yerini 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası’na bırakmıştır. Devam eden süreçte kurulan Türkiye’nin ilk tarım satış kooperatifi 1913

yılında Aydın İncir Müstahsilleri Kredi ve Satış Kooperatifi'dir (Öksüz, 1982). 1929 yılında 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" ve 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" ile Cumhuriyet döneminde de tarımsal örgütlenme alanının çok önemli olduğunu ve bu yüzden ayrıca düzenlendiği görülmektedir (Tokat, 1985, s. 44). Cumhuriyet dönemindeki bu düzenlemeler tarım sektöründeki üreticilerin sorunlarının çözümünde kooperatif yapının çok önemli olduğu ve kamunun bu alanı geliştirmek için sürekli düzenlemeler yaptığını göstermektedir (Tokat, 1985, s. 44).

1961 Anayasasının 51 maddesi ülkemizde devletin kooperatif yapıyı güçlendirecek her türlü önlemi almasının yanı sıra kooperatifçiliğin geliştirilmesini ve tarımsal ürünlerin değerlendirilmesini sağlayacak önlemleri sağlama görevini de devlete yüklemiştir. 1961 Anayasasının 52. maddesinde "Devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gerekli tedbirleri alır" şeklindeki hüküm, 1982 Anayasası'nın 171. maddesinde "Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasına ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır" şeklini almıştır (Ürper, 1985, s.29).

1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Kooperatifler Yasası üst örgüt kurabilme imkânı sağladığından dolayı birliklerin sayısında bir artış yaşanmıştır (Kocatürk, 1994: 53). Sonrasında yayımlanan 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu (1972) ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun (2000), kooperatiflere yönelik kamu sorumluluğunun ve desteğinin sürekli bir şekilde devam ettiğini göstermektedir (Tokat, 1985, s. 44).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan (1963-1967) başlamak üzere tüm planlarda kooperatiflere önem verilmiştir. On Birinci Kalkınma Planı'nda da (2019-2023) gelişmenin devam ettiği tarım sektöründe kooperatifçiliğe devlet desteğinin devam edeceği belirtilmiştir. Planın 413. ve 451. maddeleri tarım sektöründe pazarlama ve üretim süreçlerinde üretici kesime kooperatifler vasıtasıyla kalkınma desteği vereceğini belirtmektedir.

Tüm bu süreç özellikle son yıllarda meydana gelen gelişmeler kooperatifçiliğin önemi gittikçe artmakta olduğunu göstermektedir. Birçok ekonomist ve sosyolog bu sektörü kamu ve özeline yanında bireyleri destekleyici üçüncü bir sektör olarak ifade etmektedir. Yani kooperatifler ekonomik güç anlamında zayıf bireylerin, demokratik katılımı sağlayabilecekleri ve ekonomide etkili ve güçlü durabilmelerini sağlayacak biçimde bir kuruluş adı altında bir araya gelmesinin sağlandığı kuruluşlar olarak anılmaktadır (Çıkm, 2016: 90).

1.4 Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihsel Gelişimi

Sivil toplum tüm tarih boyunca önemini hep koruyan bir kavram olmuştur. Antik Yunan döneminden başlayan bu uzun süreç hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde gelişme göstererek önemini korumuştur. Bu bölümde sivil toplumun tarihsel süreci Osmanlı Döneminden başlamak üzere ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.4.1. Osmanlı Devleti’nde sivil toplum

Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıldan başlamak üzere 19. yüzyıla kadar köklü bir sivil toplum yapısı görülmemektedir. Bunun yerine sivil toplum kurumlarına benzer yapıda kuruluşlar meydana gelmiştir (Cihan ve Doğan, 2007: 10). Bu dönemde köklü sivil toplum kuruluşlarının olmama nedeni olarak güçlü merkezi yapının varlığı ve sultanların hâkimiyeti gösterilmektedir. Sultanların güçlü otoriter yapısı sivil toplum kuruluşlarının gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak bulunmuştur (Aslan, 2010: 264). Osmanlı’da sivil toplum gelişebilecek altyapıyı bulamamıştır. Ekonomik, siyasi, kültürel alanlar devlet otoritesinde bulunmaktadır. Halkın özel mülkiyet alanı gibi kendine münhasır alanları yoktur. Batı devletlerinde görülen siyasal iktidar mücadelelerine konu olan tarımdaki özel mülkiyet alanı olmadığı için Osmanlı toplumunda güçlü bir burjuva meydana gelmemiştir. Bu yapının oluşmama nedeni olarak toprak yönetimi ve devşirme yöntemi sayılmaktadır (Aslan, 2010: 264).

Osmanlı Devleti’nde toprakların yönetim biçiminde tımarlı sistem kullanılmıştır. Tımarlı sistemde toprağı yönetenler bağımsız değillerdir aksine merkeze bağılı bulunmaktadır. Toprağı yönetenlerin birer feodal beye dönüşmemesi için düzenlemeler yapılmıştır. Mesela, toprağı işleyenlerin özel mülkiyet gibi bir hakları olmayıp, toprağın babadan oğula geçmesi gibi bir durumda söz konusu değildir. Ancak şartlar uygun olursa bu mümkün hale gelmektedir. Ayrıca başka bir yönetimde ise toprağı olabildiğince çok

parçalara bölerek farklı kişilerin hâkimiyetine bırakılması sağlanmıştır. Bu yöntemle de yine toprak yöneticilerinin hâkimiyet alanını azaltarak birer feodal bey olmalarını engellemiştir (Gönenç, 2001: 60).

Başlarda gayet iyi işleyen tımar sistemi 17. yüzyılın sonlarına doğru bozulma eğilimine girmiştir. 18. yüzyılın başlarında toplum ile merkez arasındaki ilişkilere yardımcı olmak, güvenliği tesis etmek, vergi toplamak ve cepheye asker tesis etmek gibi işlemleri gerçekleştirmek için zengin ve bilinen kimselerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kimseler genellikle önceden babadan oğula zenginleşmiş arazi ve mal sahipleridir. Bu kesim gözde anlamına gelen ayan adı ile ifade edilen halk tarafından seçilip merkezi otorite tarafından atanmaktadır. 18. yüzyılın ortalarına doğru bu kimselerin söz hakkı merkezi yöneticilerden daha etkin hale gelmiştir. Ayanların artan bu gücü halk tarafından “küçük padişah” ya da “sikke-siz sultan” adıyla anılmalarına sebep olmuştur. Ayanların meydana geliş sebebi aslında merkezi otoriteye yardım etmek, vergi toplamak ve asker temin etmektir ancak bunun aksine merkezi otoritenin karşısında bir güç niteliğine gelmiştir. Bu yüzden 2. Mahmut ayanların bu gücünü kırmak için müdahalede bulunmuş ve faaliyetlerini kısıtlamıştır. Bu kısıtlamalar ve engellerle beraber halkı temsil eden bu sınıf Batı’daki gibi devletin karşısında bağımsız bir yapı olamamıştır (Çaha,1994: 93).

16. yüzyıldan başlamak üzere devlet yönetiminde devletin yanında asker ve sivil toplumda yer almıştır. Bu dönem güçlü merkeziyetçi bürokratik anlayışın hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu süreçte Osmanlı da burjuva sınıfın oluşmama nedenlerinin bir diğeri ise devşirme politikasıdır. Devşirme sistemiyle beraber devlete pek çok bürokrat yetiştirilmiştir. Devşirme sistemiyle yetişen bürokratların köklü ailelere mensup bireyler olması yerine padişahın kolayca denetimi ve hâkimiyeti altına alabileceği kimselerden oluşması sağlanmıştır. Bu da merkezi otoriteyi zayıflatacak ve ona rakip olabilecek herhangi bir oluşumun önüne geçmiştir. Bu sistemle devlet yönetimi padişah hâkimiyetinin devamını sağlayacak şekilde kendisine bağlı bürokratlar aracılığıyla devam etmiştir. Osmanlı’da tımar ve devşirme sistemi merkezi otoriteye karşı durabilecek yerel özerk yapıların yani sivil toplumun oluşmasını engellemiştir (Tosun, 1998: 129).

Sonuç itibariyle Osmanlı’da ilk başta sultanın sonraki dönemde ise merkeziyetçi bürokratik yapının olması sivil toplumun ayrı bir oluşum olmasının önünde büyük bir

engel olmuştur. Sivil toplum ancak merkezi yapıya yardımcı bir kuruluş olabilmiştir. Bu otoriter yapı toplumda özellikle baskı ortamından kurtulmak için sivil toplum kuruluşları kadar güçlü ve kurumsal olmasa da buna benzer kuruluşların gelişmesine sebep olmuştur. Bu kuruluşlar millet sistemi, vakıflar ve loncalar şeklinde sınıflanmaktadır. Bu kuruluşlar tam bağımsız olmadığı gibi özerk bir yapıya da sahip değillerdir. Böyle bir yapıda olmalarına rağmen sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine katkıda bulunarak temel yapı taşlarını oluşturmuştur (Sarpaşan, 2008: 61).

1.4.1.1. Millet Sistemi

Osmanlı Devleti koruması altındaki toplulukları din temellinde gruplandırarak yönetmesi millet sistemi olarak adlandırılır. Millet sistemi günümüzde ırk temelli bir ayırım üzerine kurulmuş olsa da o dönemde ırk temelli bir ayırımın aksine din temelli bir aidiyetlik duygusunu ifade etmektedir (Özcosar, 2003: 128). Böylece bu yapıda bireyler etnik kökenin aksine din temelli tanımlanmalarından dolayı aynı etnik kökene ve aynı dile sahip bireyler din farklılığından dolayı farklı millet grupları oluşturmaktadır. Örneğin; Osmanlı Ermenileri Gregoryen, Protestan ve Katolik milleti şeklinde etnik durumlarının aksine dinlerine göre bir sınıflandırmayla ayrılmışlardır (Yıldızlı, 2012: 53).

Bu millet grupları, kendi yasalarınca belirlenen vergi ve harçtan dolayı sorumluluğa tabi olan dini liderler tarafından yönetilmekte olup bu kişiler “millet başı” olarak isimlendirilmekteydi. Ayrıca her millet merkezi yönetimin sorumluluğundaki toplumsal ve sosyal alanlarda görev üstlenmekteydi. Bu oluşan millet grupları kendi iç işleyişini dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın cemaat meclislerinde yerine getirmekteydi. Bu meclisler de ihtiyar heyeti günümüzdeki muhtarın o dönemdeki ismi olan “kocabaşı” seçmekteydi. Kocabaşlar, milletlerinin görevlerini yerine getirmesinde millet başına karşı sorumludurlar. Bu sistem Islahat Fermanı'nın ilanı ile son bulmuştur. Çünkü Islahat Fermanı'nda her vatandaşın diğeriyle eşit kabul edilmesinden dolayı din temelli gruplarda önemini yitirmiştir. Bundan sonra din temelli ayırım yerini etnik kökenle ayırma bırakmıştır. Bu ayırım daha sonraları Türk Ulusçuluğunun ortaya çıkmasına da temel hazırlamıştır.

Kısaca başlangıçta özerk bir yapıyı temsil eden millet sistemi örgütsel yapısıyla Osmanlı Devleti'nin sivil toplum alanındaki ilk yapılaşmalardır. Ancak ifa ettiği görev alanına bakıldığında devletin taşradaki sorumluluklarını yerine getirmiş ve ayrıca eğitim

kültür anlamında da yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Millet başının merkezi yönetimle bağlı ilişkisi sivil toplumu özerk yapısının tersine bağımlı hale getirmiştir (Çaha,1994: 90).

1.4.1.2. Loncalar

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde farklı meslek gruplarının yardımlaşma ve dayanışma için bir araya gelerek oluşturduğu yapılara lonca denilmektedir. Bu yapılar Ortaçağ dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir (Gönenç, 2001: 71). 14. ve 15. yüzyıllar arasında ahi birlikleri diye isimlendirilen loncalar, 17. yüzyıldan sonra dinî yönlerinden ziyade ekonomik yönleri ağır basan örgütsel yapılar olarak devam etmiştir. Bu yüzden devletin ekonomi üzerindeki müdahaleleri ve politikalarından bu örgütler de etkilenmiştir.

Loncaların değerlendirilmesinde iki yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki loncaların devletten bağımsız bir yapı olmadıkları ve onların ticari yapı üzerinde denetleme ve kontrol aracı olarak kullanıldığını savunmaktadırlar. Bu görüşü savunan kesim loncaların Selçuklu Dönemi'nde ki ahilik teşkilatının bir devamı olduğunu ve Osmanlı'nın kuruluş yıllarında toprakların genişletilmesi ve egemenliğin kaynağının değişmesinde etkili olduğunu savunmaktadır. Ancak devlet kuruluşundaki aktif rol almaları bağımsız oldukları anlamına gelmemektedir. Çünkü zamanla özerk yapılarını kaybederek tamamen devletin yönetimine girmişlerdir.

İkinci bir yaklaşım olarak da loncaların genellikle özerkliklerini korumayı gerçekleştirdiği yönündedir. Kethüda Kurumu bu dayanışma birliklerinin başıdır. Eşitler arasından seçilmiş olan Kethüda meşruiyeti kadıdan aldığı icazetnameye bağlı olmasına rağmen bu formalite gereği yapılmaktadır. Bunun haricinde Sultanın loncalar üzerinde doğrudan bir yetkisi bulunmamaktadır. Kethüda aslında devlet karşısında grubun çıkarlarını savunan ve onu temsil eden kişilerdir. Loncalar ahiliğin getirdiği kardeşlik ve meslek ahlakı sistemi aracılığıyla ve dinî tarikatlarla olan ilişkiler sayesinde manevi bir güç kazanmaktadır (Tosun, 1998:143).

Loncalar toplumsal işlevleri sebebiyle Osmanlı da bir sivil toplum unsuru olarak zikredilmektedir. Loncalar üretim ve pazarlamanın teşviki konusunda merkezi idare ile esnaflar arasında bir köprü görevi görmektedir. Ayrıca loncalar üretim kapasitesini artırmak, nitelikli elaman yetiştirmek, iş ahlakı kazandırmak, esnafları denetlemek, işçi

kesiminin haklarını korumak ve üretilen ürünlerin en makul yoldan tüketiciye ulaştırılmasını sağlamak gibi görevleri mevcuttur. Localar yardımlaşma için kurulmuş olsalar da bunların hem denetim hem de sosyal faaliyetleri bulunmaktadır (Dağ, 2013: 6-7).

1.4.1.3. Vakıflar

Vakıf bir malın tüm mülkiyet haklarından vazgeçerek, belli bir amaç için kullanılmak üzere elde edilen gelirin sürekli olarak bir amaca tahsis edilmesidir. Bu durumda mal şahsın mülkünden çıkıp toplumun mülkü haline gelmektedir. Bu mülk artık toplum emrine ve hizmetine sunulmuş olmaktadır (Kaplancıl, 2010: 66).

Osmanlı da devletin temel amacı vergi gelirlerini artırmak ve korumak olduğu için sosyal faaliyetlerle ve bayındırlık hizmetleriyle çok fazla ilgilenememiştir. (Buluş, 2009: 24). Osmanlı Devleti'nin tek başına yerine getiremediği veya eksik kaldığı birçok alanda faaliyetler vakıfların yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Bilhassa eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, sağlık hizmetlerinde, sosyal güvenlik alanında, sosyal yardım faaliyetlerinde vakıfların birçok yararı olmuştur. Tazminat Dönemi'ne kadar medreselerin kurulması ve hizmet verebilir duruma getirilmesi tamamen vakıflar vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Kaplancıl, 2010: 66).

Osmanlı'da şehirlerin yeniden nüfuslandırılması ve düzenlenmesinde sivil toplum olarak sayılan tekke ve zaviyelerin rol oynadığı görülmektedir. 19. yüzyıla kadar şehirler devlet aracılığıyla kurulup geliştirilirken, halka sosyal hizmetlerin sağlanması sivil toplum eline bırakılmıştır. Sonrasında gerçekleşen reform hareketleri ile sivil toplum çoğunlukla da vakıfların elinde olan hizmetler devlet otoritesine geçmiştir ve sivil toplum alanı daralmıştır (Acun, 2005:59).

Osmanlı devletinde kurulmuş olan vakıfların, loncaların ve diğer sivil toplum kuruluşlarının batı devletleriyle kıyaslandığında devlet otoritesini birey lehine sınırlandırmadığı ayrıca halkı demokratik anlamda yönetime katmadıkları görülmektedir. Bu yüzden bu kuruluşların sivil toplum işlevi gördükleri kabul edilse de aslında sosyal amaçlı kuruluşlar olarak kurulmuşlardır. Bu kuruluşlar ayrıntılı olarak incelendiğinde bazı dönemler ve kurumlar istisna tutulursa devlete bağlı oldukları ve devleti üstün tutan bir yaklaşım içerisinde buldukları görülmektedir (Abay, 2015).

1.4.2. Osmanlı modernleşme sürecinde sivil toplum

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl gerileme ve çökme dönemi olarak geçmektedir. Merkezi otoritenin zayıflaması, toprak sisteminin çökmesi, vergilemede iltizam sistemine geçilmesi bu dönemin birer göstergesidir. Bu sorunların çözümü, devletin tekrar güçlü konuma getirilmek istenmesi ve Batı'da ki gelişmelerinde takip edilmek istenmesi sebebiyle reformlara başlanmıştır. Bu sebepten 19. yüzyıl reform hareketlerinin başladığı bir dönem olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nden önce gerçekleştiren reform hareketleri daha çok geleneksel kuruluşları tekrar canlandırmanın aksine Batı'ya yönelme şeklinde gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda 2 yeni fikir akımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki devlet gücünü modern yöntemlerle yetiştirilmiş bir ordu ile geliştirmek diğeri ise bunları gerçekleştirmek için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın bir zorunluluk olduğu fikridir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren yenileşme hareketleri öncelikle geleneksel idari yapıdaki bozulmayı dikkate alarak devletin içinde bulunduğu tıkanıklığı aşmak için askeri ve idari alanda reformlara öncelik vermeyi hedeflemiştir. Bu yeniliklerin belirlenmesinde halkın talebi önemli olmamıştır bunun yerine merkezi idarenin amaçları doğrultusunda belirlenmiştir (Dağ, 2013).

Osmanlı Devleti'nde sivil toplum devlet ilişkisi 19. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin olmasında Batı etkisindeki modernleşme süreci etkili olmuştur. Modernleşme süreci hukuksal anlamda anayasal bir düzenin oluşmasını sağlamıştır. Sivil toplum alanındaki gelişmelerin yaşanmasında Sened-i ittifak, Tanzimat Fermanı, Kanuni Esasi gibi düzenlemelerin etkisi büyüktür. Düzenlemeler aslında devlet otoritesinin görel olarak kısmen kısıtlanması, hak ve özgürlüklerin kanun ile korunması, reaya içinde eşitlik, farklılık, yayım hakkı gibi düzenlemeler sivil toplumun oluşumunu desteklemiş ve gelişmesine katkıda bulunmuştur (Eraslan, 2011: 97).

1.4.2.1 Sened-i İttifak

Osmanlı Devleti kuruluşundan sonra ki süreçte nüfusu hızlı bir artış göstermiştir ve aynı zamanda fetihlerle beraber toprakları da genişlemiştir. Bu durum devlete hâkim olmak açısından otoriter bir yapıyı ve bunun yanında sıkı bir merkezi yönetimi gerekli kılmıştır. Duraklama ve gerileme dönemine kadar aktif bir şekilde işleyen bu yapı işleyemez duruma gelmiştir. Ülkenin değişik yerlerinde zorba ve derebeylerin ortaya

çıktığı eyaletlerdeki valilerin merkeze aykırı davranışlarda bulunduğu bunun sonucunda ise ülkenin giderek kargaşaya sürüklendiği görülmüştür. Devletin son dönemlerinde ise taşrada ayan denilen kesimin nüfuz ve kudretinin arttığı görülmüştür (Özçelik, s.1959). Senedi ittifak ise Osmanlı Devleti'nin yapısındaki ki bu sorunların birikmesinin sonucu olarak meydana gelmiştir.

Bu olaylar sonucunda ayanlarla merkezi otorite arasında Sened-i ittifak adlı belge imzalanmıştır. Bu belgeyle 19. yüzyılda güçlenen ayanların devlet denetiminde kalmak şartı ile bölgelerinde herhangi bir zorlama yapmamaları karşılığında devletin onlara müdahalede bulunmayacağına karar verilmiştir. Ayanların devlet üzerinde ki gücü sivil toplumu oluşturmaya çalıştığını göstermektedir (Yıldızlı, 2012: 58).

Senedi İttifak'ı demokratik düzenin ilk belirtileri olarak da düşünmek gerekmektedir. Çünkü bu belge sayesinde ayanlara çeşitli haklar sağlanacak ve bu hakların korunacağı söylenmektedir. Bu belge halkta padişaha kulluk duygusunun yerine çeşitli hak ve özgürlüklerinin olduğu özgürlükçü bir duygu uyandıracaktır. Kısaca bu belge ne kadar kısmi özgürlük sağlasa da iktidarı sınırlandırması sayesinde demokratikleşme açısından gelişme sağlamaktadır (Karataş, 2018).

Senedi İttifak anayasal özelliklere sahip bir belge olma niteliği taşımaktadır. Bu belge özünde devlet otoritesini kısıtlayıp ayanlara ve reayaya çeşitli haklar tanımaktadır. Bu özelliği neticesinde Türk tarihinde ilk kez devlet otoritesinin kısıtlanabileceği görülmüştür. Bu belge ayrıca insan hakları konusunda da önemli hakları içermektedir. İşkence yasağı, vergilemede adil davranılması, halkın korunması, cezalandırma olmadan soruşturmanın yapılması gibi kanunlarla devlet ve ayanların kendi isteklerine göre davranmalarını da önlenmesini sağlamıştır. Senedi ittifak çok fazla uygulama alanı bulamasa da ondan sonra Tanzimat fermanı ve meşrutiyet hareketlerine temel oluşturmuştur (Arslan, 2013: 79).

1.4.2.2. Tazminat Fermanı

Tanzimat Fermanı içerdiği hukuksal düzenlemeler nedeniyle modern örgütlenmenin temelini oluşturmaktadır. Tanzimat fermanının özellikle üç temel konuda ciddi değişiklikler getirdiği görülmektedir. Bunlar; yasaların üstünlüğünün kabul edilmesi, eşitlik ilkesinin kabulü, hak ve özgürlükler alanının oluşturulması olarak sıralanmaktadır (Aksoy, 2018).

Tanzimat Fermanı birçok alanı düzenlediği gibi öncelikle can, ırz ve namusun ve mülkiyetin korunması, vergi tayini gibi konularda yasalar çıkarılmasını öngörmektedir. Tanzimat Fermanı'yla beraber yasaların üstünlüğü herkes tarafından benimsenerek keyfi yönetimden uzaklaşılması gerektiği hususunda dikkat çekmektedir. Çünkü yazılı hukuki kuralların olması ve sultanında bu kurallara göre hareket etmesi keyfi yönetimi sona erdirmiştir (Gönenç, 2001: 74).

Kişisel hak ve özgürlükler alanının oluşturulması, eşitlik ilkesinin kabulü ve yasaların üstünlüğünün kabul edilmesi ile birlikte sivil toplumun oluşması için gerekli ön koşullar oluşturulmuştur. Devlet otoritesi bir nevi kendini sivil toplum karşısında hukuksal normlarla kısıtlamıştır. Eşitlik ilkesinin kabulüyle de hiyerarşik yapı son bulmuş sivil toplumun oluşması için gerekli zemin sağlanmıştır (Tosun, 1998: 158).

Tanzimat dönemi sonrasında Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları ve yenilikçi hareketler artmaktadır. İlk sivil girişimler bu dönemde başlamasına rağmen bunların gelişmesinde engeller söz konusu olmuştur. Çünkü modernleşme çabalarında öncelik devlete verilerek devletin kurtarılması sonrasında sivil toplumun gelişmesi düşünülmüştür. Devlet yetkilileri bu süreçte Batılı kurumları örnek alarak devlet kurumlarının gelişimine önem vermiştir. Modernleşme sürecinde sivil toplum kurumları devlet kurumlarının gölgesinde kalmıştır (Çaha, 1994:94-96).

1.4.2.3. Kanun-i Esasi

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat'tan sonra yaygınlaşan Genç Osmanlılar hareketi devletin zor ve sıkıntılı sürecinin çözümü olarak meşrutî monarşinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Genç Osmanlılar ve devamında ki Jön Türkler anayasal faaliyetlerin devam ettiği sürece ve anayasa ilan edildiği zaman Osmanlı Devleti'nin huzura ereceğini ifade etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Sultan V. Murat'ın tahta geçtiği günlerde, anayasa çalışmalarını sürdürmekte olan Mithat Paşa, Şehzade Abdülhamit'le görüşmüş ve tahta çıktığı zaman ondan Kanun-i Esasi'nin desteklenmesi sözünü almıştır. Sultan II. Abdülhamid 1 Eylül 1876'da tahta çıktıktan sonra kendisini destekleyen Mithat Paşa'ya verdiği sözü tutmuş ve 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi bir ferman ile ilan etmiştir. Bu sebepten Kanun-i Esasi halkı temsil eden bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamıştır bunun aksine aydın bir zümrenin çalışmalarının sonucudur (Mengüç, 2014).

Kanuni Esasi özgürlükler bakımından da kişi hak ve özgürlüklerine geniş yer vermiştir. Anayasada din ırk ayrımı yapmaksızın herkesin Osmanlı vatandaşı sayılacağı belirtilmiştir. Birey özgürlüğü ve güvenliği, inanç özgürlüğü, basın özgürlüğü, girişim-şirket oluşturma özgürlüğü, eğitim-öğretim hakkı, eşitlik ilkesi, vergi eşitliği, konut dokunulmazlığı, işkence yasağı, kanuni hâkim güvencesi, müsadere ve angarya yasağı gibi temel hak ve özgürlükler bu anayasa da belirtilmiştir (Yamaç, 2014: 60).

Kanuni Esasi ile Osmanlı siyasi yaşamına giren en önemli kavram Meclis-i Umumi olarak adlandırılan meclisin kurulmasıdır. Kanun-i Esasi'den sonra 19 Mart 1877'de oldukça heterojen bir yapıya sahip olan Meclis-i Umumi (parlamento) toplanmıştır. Bu meclis Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Heyet-i Ayan, padişahın belirleyeceği üyelerden oluşurken, Heyet-i Mebusan üyeleri ise halk tarafından seçilmektedir. Bu halkın siyasi bir varlık olarak tanındığının işaretidir (Gönenç, 2001: 77).

Bu şekilde mutlak monarşiden meşruti monarşiye de geçilmiştir. Kanuni Esasinin ilanından bir yıl kadar sonra 1877'de 93 Harbi de denilen Osmanlı-Rus savaşı çıkmıştır. Kanun-i Esasi istenilen hedeflere tam ulaşmasa da Türk İslam tarihinde oldukça önemli bir yer edinmiştir ve sonraki süreçteki siyasi gelişmelerinde belirleyicisi durumuna gelmiştir. Sonuç itibarıyla, I. Meşrutiyet olarak da anılan Kanun-i Esasi'ye Genç Osmanlılar öncülük ederken, onların fikirlerinden benimsemiş ikinci kuşak zümre (Jön Türkler), bu kez II. Meşrutiyeti yani 1908 ihtilalını gerçekleştirmişlerdir. (Mengüç, 2014) Öncelikle II. Meşrutiyet devrini başlatan 1908 Hareketi, Osmanlı Devleti'ndeki özgürlükçü reform eylemlerine yeni bir kavram olarak ilk kez, "halk" kavramını da ilave etmiştir. Ayrıca II. Meşrutiyet Döneminde yaşanan toplantı yapma özgürlüğünü, basın hürriyetini, grev hakkını, cemiyetleri (dernekleri) düzenleyen yasalar ve dernek sayılarının artması sivil toplumun gelişmesi üzerinde oldukça önemli etkiye sahip olmuştur (Kapani, 1993).

Özellikle II. Meşrutiyetle beraber sivil toplum alanında ciddi gelişmeler olmuştur. Cemiyetler Dönemi diye ifade edilen bu dönemde devlet ile toplum arasında köprü işlevi gören farklı düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan yeni yapılar oluşmuştur. Farklı düşüncelerin yayılmasını sağlayan gazete, dernek, cemiyet ya da siyasi parti gibi örgütlenmeler toplumda sivil toplumun ihtiyacı olan siyasal kültüründe gelişmesine destek sağlamıştır (Kaplanguil, 2010: 71).

1876 yılında ilan edilen I.Meşrutiyet ve Kanuni Esasi Osmanlı Devleti'nde Sultanın yetkilerini kısıtlayan yazılı anayasa olma özelliğine sahiptir. I. ve II. Meşrutiyet döneminde iktidarın halkla beraber kullanılabileceğini ilk defa kabullenmeye başlanmıştır. Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kalkmasıyla beraber Jön Türkler II. Meşrutiyet'in ilanında rol oynamışlardır. II. Meşrutiyet'inde (1908-1912) kısa bir süre yürürlükte kalmasına rağmen özgür ve bireysel fikirlerin önemli olduğu bir ortamın oluştuğu ayrıca siyasal ve toplumsal birçok konuda önemli değişikliklerin yapıldığı bir dönem olmuştur (Bucaktepe, 2014: 53). Devletin dernekleşmeler, örgütlenmeler ve siyasal hayata katılımın artmasıyla sivil toplum kuruluşlarını bir vasıta olarak kullanarak sivil toplum üzerinde baskı kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bunu gerçekleştirmek için devlet bu kuruluşlara yardım yapmaya başlamıştır. Yardımlar siyasal gücün sivil toplum üzerindeki otoriteyi kurmasını sağlamıştır. Örneğin, ittihat ve Terakki yönetimi sivil toplum kuruluşlarının halk üzerinde etkilerin önemli derecede olduğunun farkına varmıştır. Bu sebepten kendine bağlı gençleri “Osmanlı Genç Dernekleri veya Güç Dernekleri” adı altında örgütlemiştir. Bu dönemde sivil kuruluşlara katılımın daha çok aydın ve bürokrat kesiminden olduğu esnaf ve işçi kesiminin daha zayıf katılım gösterdiği görülmüştür. Ne kadar gelişme olsa da siyasal otorite kendi gücünü azaltacak sivil toplum kuruluşlarının kendilerine ve faaliyetlerine izin vermemiştir (Cihan ve Doğan, 2015: 27).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında sivil toplum gelişme alanı bulamamıştır. Sivil kuruluşlardan ziyade devlet otoritesine bağlı yapılar oluşmuştur. Ancak 19. Yüzyıldan itibaren sivil toplum alanında gelişmeler görülmüştür. Yine de tam bağımsız sivil toplum kuruluşları yerine siyasi yapının etkisinde bulunan kuruluşlar oluşmuştur. Devlet otoritesinin baskısı bu dönemde de sürmüştür. Bu dönemde kurulmuş olan vakıflar, loncalar, tarikatlar, ahilik sistemi birer sivil toplum unsuru gibi dursa da amaç devlet faaliyetlerini gerçekleştirmek ve devlet otoritesini toplum üzerine yaymaktır. Bu yüzden bu döneme kadar devlet ve sivil toplumu ayrı ayrı değil iç içe geçmiş bir biçimde görülmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen mutlak monarşinin yerini meşruti monarşi yapıya bırakması demokrasi kültürünün oluşmasına zemin hazırladığından dolayı ileri ki dönemlerde sivil toplumun daha aktif bir şekilde yer bulmasını sağlayacaktır.

1.4.3. Tek parti döneminde sivil toplum anlayışı

Cumhuriyet ilan edilmesiyle ilk başta tek partili bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde bir taraftan modern bir toplum oluşturmaya çalışılırken diğer taraftan liberaller ve İslamcı kesimden gelen baskılar sivil toplum alanının gelişmesini engellemiştir. Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir toplum ve devlet oluşturmak amacı güdülmüş olsa da tek partili dönemin zihniyetine uymayan hiçbir sivil toplum kuruluşuna izin verilmemiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi ile başlayan özgürlük ortamı kısa bir süre sürmüş ve devamında yerini tek partili sistemin getirdiği baskı ortamı sonrasında da Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıyönetim rejimiyle beraber muhalefetin sessiz kaldığı siyasi girişimlerin azaldığı bir ortama bırakmıştır. Devlet bu dönemde iktisadi, toplumsal, siyasi alanlara olan müdahalesini artırmıştır ve bu alanlarda bir egemenlik kurmaya çalışmıştır (Durgun, 1997).

Tek parti dönemi aslında Osmanlı Devleti'nden ne kadar gelişmemiş ve sönük olsa da bir sivil toplum devralmıştır. Osmanlı Dönemi'nin sonlarına doğru medrese, tarikatlar, vakıflar gibi sivil toplum kuruluşları oluşmuştu. Ayrıca özel teşebbüsler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, ekonomik baskı grupları gibi modern sivil toplum unsurları da henüz yeni gelişmeye başlamıştı. Lakin tek parti döneminin (1923-1946) baskıcı zihniyeti ve tek bir tip ve düzene sokma amacı doğrultusunda bu sivil toplum kuruluşları eski işlevlerini kaybetmiştir (Çaha, 2005:693).

Tek parti döneminde modern devleti oluşturmak için uygulanan düzenlemeler ve yürürlüğe konulan yasal düzenlemeler (medeni kanun, ceza kanunu, borçlar kanunu gibi) sivil toplumun gelişimi için gerekli altyapıyı sağlarken bunun tersine uygulanan toplumsal baskı projeleri sivil oluşumları yok saymıştır. Bu dönemde sendikal örgütlenme sınırlı bir şekilde gerçekleşirken grev ise tamamen yasaklanmıştır ayrıca toplu pazarlık veya toplu sözleşmelere ise kesinlikle uygulamada yer verilmemiştir (Tosun, 2005).

Devlet bu dönemde basın üzerinde de baskıcı uygulamalara yer vermiştir. Basını resmi ideolojisini yaymada bir propaganda aracı olarak görmüştür ve ideolojisi ile basının uyumlu çalışmasını sağlamıştır. Bununla beraber basına yönelik özgürlükler sınırlanmış ve dergi, gazeteler üzerinde devlet baskısı uygulanmıştır. Bu dönemde sivil toplumun temel taşı olan demokrasinin egemen olduğu farklı düşünce, ideoloji, grup, parti, dernek

ve vakıf gibi oluşumlar yok olma seviyesine gelmiş ve üniter bir yapı oluşturmak istenmiştir (Çaha, 2007:196)

1.4.4. Çoklu parti döneminde sivil toplum anlayışı

Türkiye’de 1946 yılında tek partili dönemden çok partili döneme geçilmesi ve 1950 yılında ise demokrat partinin iktidara gelmesiyle sivil toplum alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Demokrat Parti dönemi demokrasi anlamında iktidar muhalefet ilişkisini tam anlamıyla sağlayamamış olsa da sivil toplum alanının yaygınlaşması açısından önemlidir (Çaha, 2005). Çok partili döneme geçilmesiyle beraber 1946 yılında 14 olan sendika sayısı gittikçe artmış ve güçlenmiştir. Çok partili döneme geçişle beraber sendikaya üye işçi sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. 1948 yılında sendikalı işçi sayısı 52 bin iken, 1951 yılında 110 bine, 1956 yılında 209 bine, 1960 yılında ise 282 bine kadar artmıştır (Akçeşme, 2014: 71).

1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu dernekleşmeyi merkezi yönetim kontrolünde gerçekleştirmek istemiştir. O dönemdeki baskıcı ve sivil toplumdan korkan bakış açısı yerini iç ve dış gelişmeye açık daha liberal bir anlayışa çevirmiştir. Ekonomik koşullar ve savaş sonrası küresel gelişmenin getirdiği değişim çok partili bir toplumsal yapıya dönüşmeyi gerekli kılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda 5 Haziran 1946 tarihinde 4919 sayılı yasa ile 3512 sayılı Cemiyetler Kanununda değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik ile sivil toplumdan korkan merkezi yapı aksine sivil toplumun değer gördüğü iktidarın bazı durumlarda sivil toplumla ortaklaşa çalışabileceği bir yapıya dönüşmüştür. Yapılan değişikliklerden en önemlisi ise; dernek kuruluşunun idareden bağımsız olarak yapılabilmesi ve hiçbir şekilde izin alma gereğinin olmaması gösterilebilir. İlaveten federasyon ve konfederasyon kurmak için İçişleri Bakanlığının izni gerekirken bu düzenleme ile buna da son verilmiştir. Bu değişikliklerle beraber tekelci bürokrasinin egemen olduğu idari yapı yerini halkın görüşlerinin değer bulduğu ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla savunulduğu bir yapıya bırakmıştır (Yücekök, 1971:106-110).

Bu değişiklikler sonucunda dernek sayılarında önemli bir artış görülmüştür. 1938 yılında dernek sayısı 205 iken, bu sayı 1946 yılında 733, 1950 yılında 2.011, 1951 yılında 2.470, 1955 yılında 7.086, 1956 yılında 11.368, 1960 yılında 18.958 olmuştur. 1946-1950 yılları arasındaki önemli artışın sebebi olarak çok partili yaşama geçişle beraber gelen özgürlük ortamı gösterilmektedir. 1956-1960 yılları arasındaki önemli artışı ise kapitalist

yapının hızlanmasıyla beraber köyden kente göçün artması ve modern toplumu oluşturan yapının gelişmesinin yanı sıra 1950 yılında seçimle beraber demokratik temsil esasının oluşması sayılabilmektedir (Tosun, 1998:188).

1950’li yıllar özel sektör alanının da çeşitli örgütlenmeler oluşturmak için çabaladığı dönemlerdir. Bu çabalar sonucunda “Ticaret ve Sanayi Odaları”, “Ticaret Odaları, Sanayi Odaları”, “Ticaret Borsaları ve Deniz Ticaret Odaları” kurulmuştur. 6 Şubat 1952 tarihinde ise, TOBB’ un (Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği) kuruluşu gerçekleşmiştir (Aslan; Gül, 2004: 96).

CHP iktidarının 1947 yılında çıkardığı Sendikalar Kanunu ile sendikaların siyasetle uğraşmalarını yasaklamıştır. Ancak yine de bu dönemde siyasette sendikaların etkisi görülmektedir. Ayrıca 1950 yılından itibaren sendikalar kendi aralarında örgütlenerek birlik, federasyon gibi üst düzey örgütlenmeler oluşturmuştur. DP iktidarı da sendikaların siyasetle uğraşmalarını engelleyen yasal engelleri kaldırmamıştır (Yücekök, 1971:126-127) 1947’de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanunu’nun kabulüyle beraber, başta Maden-İş olmak üzere 73 işçi, 4 işveren sendikası ile 1952’de Türk-İş isimli işçi sendikaları birliği kurulmuştur. 1958’de bu sayılar artmış ve 394 işçi sendikası, 18 işçi sendikası birliği oluşturulmuştur. Sendikalı işçilerin genel işçi nüfusuna oranı yüzde 37 civarında seyretmektedir (Tosun 1998-189).

Demokrat parti de iktidarda olduğu dönem boyunca muhalefete karşı özgürlükçü yaklaşımını koruyamamıştır. Bunun sonucunda 1955-1960 yılları arasında ekonominin zayıflama başlamasıyla muhalefete karşı hoşgörüsüz davranmaya ve yapılan özgürlükçü düzenlemeleri değiştirerek yasakçı bir anlayışı egemen kılmaya çalışmıştır. Dünya ekonomik daralmasıyla beraber gelen 1957devalüasyonu ve hızlanan enflasyon oranları demokrat partinin oy kaybetmesine sebep olmuştur. Demokrat Parti bu durum karşısında tek parti rejimine geri dönen devletçilik anlayışı ve muhalefeti yok sayan bir tutum içerisine girmiştir (Kalaycıoğlu, 2007:119).

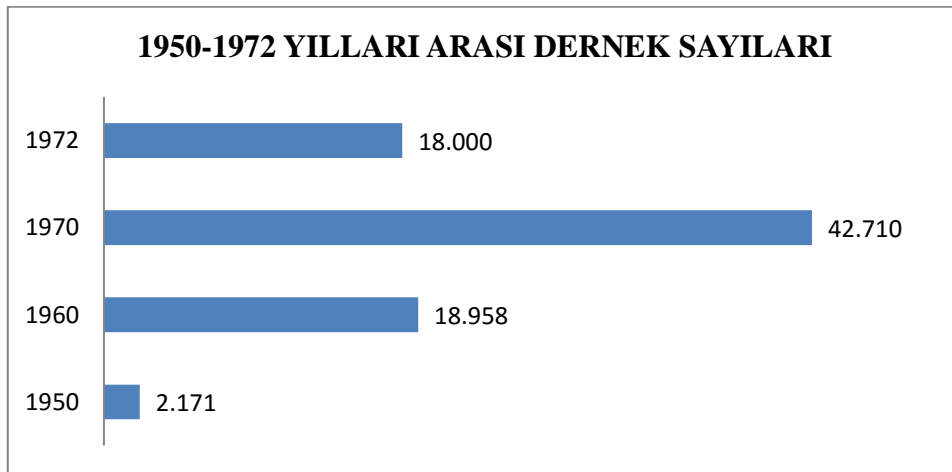
1955 yılındaki 6-7 Eylül olaylarından sonra yaşanan sıkıyönetim ortamının getirdiği baskı ve yasaklamalar artmıştır. Özellikle üniversitelerin bağımsızlıklarının kaldırılması, basın ve yayın organlarına getirilen yasaklar, bazı gazete ve partilerin kapatılması gibi uygulamalar sonucunda özgürlükçü anlayış yerini baskıcı bir zihniyete bırakmıştır. DP iktidarının ikinci yarısında başlayan bu yasaklar ve sınırlamalar 27 Eylül

1960 darbesine sebep olmuş ve sivil toplum alanındaki gelişmeler de durmuştur (Tosun, 2005:275).

1.4.5. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve sonrası sivil toplum

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk askeri darbe 27 Mayıs 1960 yılında yaşanan olayların bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Darbe Milli Birlik Komitesi ismiyle anılan genç subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Darbenin devamında bu komite yeni bir Anayasa hazırlanması gerektiğini belirtmiş ve bunun için bilim adamlarından oluşan bir kurucu meclis görevlendirilmiştir. Bu mecliste sivil toplum temsilcilerine de yer verilmiştir. Kurucu mecliste siyasi parti temsilcilerinin yanı sıra yargı organları, üniversite, baro, öğretmenler ve gençlik kuruluşları, sendikalar ve esnaf kuruluşları, ticaret ve sanayi odası temsilcileri, basın temsilcileri gibi birçok alandan bireyi bir araya getirmiştir. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları karar alma anlamında sürece olumlu anlamda katkıda bulunmuştur (Gönenç,2001).

1961 anayasasının sağladığı özgürlükçü ortam daha önce faaliyette bulunamayan birçok sivil toplum örgütlerinin de faaliyete geçmesini sağlamıştır. Daha önce faaliyette bulunmayan uç partiler ve ideolojiler siyasette yerlerini almaya başlamıştır. Ayrıca toplumsal yaşamın getirdiği birçok durumun yanı sıra kentleşme olgusu farklı yapıda birçok yeni derneğinde kurulmasına neden olmuştur.1938 yılında 205 olan dernek sayısının 1971 yılına gelindiğinde 41.000 civarında olduğu görülmektedir (Ballar,1996).

Şekil 1.2. Yıllara göre dernek sayıları

Kaynak: Yaşama Dair Vakıfı (YADA)

Türkiye’de 1946-1950 yılları arasında 2,171 olan dernek sayısı 1960’da 18.958, 1968’de 36.286, 1970’de 42.170 bine çıkmıştır. 1972’deki sıkıyönetim önlemleri sonunda bu sayı 18.000’e kadar gerilemiştir.

1961 Anayasası ile oluşturulan yeni düzen demokratik hayatta da gerekli düzenlemeleri zorunlu tutmuştur. 1950’li yıllar boyunca yasama organını kontrolü altında tutan siyasi parti çoğunluklarının dengelenememesi “Çoğunluk Diktası”na dolayısıyla da demokratik düzenin bozulmasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara engel olmak için yasama ve yürütmeden ayrı işleyen bağımsız bir yargı ve Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Ayrıca basın yayın organları ve üniversiteler gibi kurumlar özerkleştirilerek yürütme organının dengelenmesi ve denetlenmesi sağlanmıştır. Bu durum sivil toplum ve devlet arasındaki dengenin kurulması için de gereklidir. Böylece ortaya çıkan özgürlük alanı dernekleşmenin de gelişmesine ortam hazırlamıştır. 1961-1971 ve 1973-1980 yılları arasında yargı bağımsızlığı da sağlanmıştır ve hukuk devleti uygulamaları hızlanmıştır. Bu süreçte Türkiye’de gönüllü siyasal katılım anlamında ciddi artışlar olmuştur. Gönüllü girişimle kurulan kültürel, sosyal, iktisadi ve siyasal dernek sayılarında kayda değer artışlar yaşanmıştır. Fakat oluşan bu sivil toplum kesimleri yeterince kontrol altında tutulmadığı için siyasal katılım kötü amaçlar için kullanılarak çatışma ve kaos ortamına sebep olmuştur (Kalaycıoğlu, 2007:119).

1961 Anayasası’nın özgürlükçü ortamı siyasette ve sivil örgütlenmede farklı görüşlerinde değer kazanmasına katkı sağlamıştır. Ancak 1970’li yıllarda ortaya çıkan sağ sol kutuplaşması siyasi partilerin sivil toplum kuruluşlarını ele geçirerek onlar üzerinde ideolojilerini duyurmalarına sebep olmuştur. Bu durum beraberinde ordunun 1971 Muhtırası ile ideolojik gruplaşmadan sivil toplum kuruluşlarını özellikle de dernekleri sorumlu tutmasına sebep olmuştur ve bundan dolayı dernek kurma hakkı sınırlandırılmıştı (Doğan, 2009:84).

1961 anayasasının getirdiği özgürlük alanıyla sayıları her geçen gün artan sivil toplum örgütleri Türkiye’de bir siyasal katılma yığılmasına neden olmuştur. Ayrıca bu yapılar başta siyasal katılma, oy vermek gibi olağan faaliyetlerinin yanı sıra izinsiz yürüyüş, grev, boykot ve daha ileri bir boyuta gelerek suikast ve tehditlere kadar varan çeşitli eylemlerde bulunmuşlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde 1960 askeri darbesi ve 1971 ve 1973 askeri müdahalelerinin gelişme sürecinde olan sivil toplumu kontrol

altına almak için gerçekleştirilen girişimler olduğu söylenebilmektedir (Kalaycıoğlu, 2007:119).

1.4.6. 1980 askeri darbesi ve sonraki dönemde sivil toplum

1980’li yıllara doğru siyasal bunalımların artması sonucunda yeni bir darbe ile demokrasi sekteye uğratılmıştır. 12 Eylül 1980 M¼dahalesi ideolojik gruplaşma sonucunda ortaya çıkan d¼zensizliđi bastırmak amacıyla yapılmıştır. Bu m¼dahale hukuk alanında devlet egemenliğini toplum egemenliği karşısında h¼kim kılmayı amaçlamıştır. Bu m¼dahale aslında b¼rokrasinin toplumu baskı altına alma eylemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu d¼ř¼nce sistemi 1982 Anayasası’nın ilk halinde ve 1990’lara kadar g¼r¼lm¼řt¼r.1961 Anayasası’na y¼nelik eleştiriler de ¼zellikle yarattığı ařır¼ ¼zg¼rl¼k alanının toplumsal karışıklıklara yol açtığı vurgulanmaktadır. Bu y¼zden 1982 Anayasası’nda seçilecek temsilcilerin halk tarafından belirlenmemesi, oluşturulan meclisin isminde de belirtildiği gibi yetkilerinin sadece danışma ile sınırlı olması demokrasiyi ve toplumu geri planda bırakmıştır. Danışma Meclisi’nde kabul edilen h¼k¼mlerin Milli G¼venlik Konseyi’nce gerekçe bile sunulmadan değiştirilmesi bu g¼r¼ř¼ desteklemektedir. Anayasanın halkoyuna sunulduğu zamanlar sadece lehte g¼r¼řlerin kabul g¼rmesi, anayasanın kabul¼yle darbe liderinin Cumhurbaşkanı seçilmiş sayılması ¼zg¼rl¼k¼ ve çoğunluğun h¼kim olduğu toplumlarda rastlanmayacak olaylardır (Sarıbay,1992:38).

1982 Anayasası, 1961 Anayasası’na tepki niteliğinde oluşmuştur. ¼nk¼ 1961 Anayasası’nın ¼zg¼rl¼k¼ anlayışının toplumsal kargaşaya neden olduğu d¼ř¼n¼lm¼řt¼r. ¼zg¼rl¼klerin kargaşaya sebep olduğu d¼ř¼ncesi sınırlı bir demokrasi anlayışı doğurmuştur. Bu anlayış doğrultusunda ¼zg¼rl¼kleri kısıtlayıcı bir anayasa ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerin kapatılması ve toplumsal d¼zeni sağlamak amacıyla yapılan kısıtlayıcı d¼zenlemeler toplumsal ¼rg¼tlenmelere ağır bir darbe niteliğindedir. Sivil toplumun siyaset dışında tutulmaya çalışılması da b¼rokrasi egemenliğinin h¼k¼m s¼rd¼đ¼ bir sistem içerisinde ¼lkenin y¼netilmesi anlamındadır. Ayrıca 1983 yılındaki seçimlere birçok siyasi partinin katılımının veto edilmesi ve anayasadaki askeri m¼dahaleyi hatırlatan maddeler ancak sınırlı bir demokrasi anlayışına izin verildiğini de g¼stermektedir (Tan¼r, 1994:131).

1961 Anayasası'nda "insan haklarına dayalı devlet anlayışı" şeklinde düzenlenmiş olan devlet anlayışı toplumsal düşünce ve ifade özgürlüğüne ne kadar önem verildiğini sivil toplumunda ne kadar değerli olduğunu da göstermektedir. Ancak bu anlayış 1982 Anayasası'nda yerini "insan haklarına saygılı devlet" şeklindeki düzenlemeye bırakmıştır. Bu anlayışta esas olanın merkezi otorite anlayışı olduğu sivil toplumun ve fikirlerinin de çok da değer atfetmediği görülmektedir (Tosun, 2005: 52).

1982 Anayasası'nda yasama organı bir karar merci olmaktan ziyade bir onay merci konumuna getirilmesi, yargı bağımsızlığının sınırlandırılması, yürütme organının güçlendirilmesi ve Cumhurbaşkanına parlamenter sistemlerde görülmeyecek derece de hak ve yetki verilmesi ayrıca birçok özerk kurumun yürütme organına bağlı hale getirilmesi yeni bir yapılanmaya gidildiğinin göstergesidir. Bu sebeplerden yürütme hâkimiyetine dayanan bu parlamenter model kapatılan dernek ve siyasi partilerle beraber gittikçe zayıflayan bir sivil toplum karşısında yönetim yine keyfiliğin ağır bastığı kişileştirilmiş yönetim şekline doğru dönüşmektedir (Kalaycıoğlu,2007:119).

1980-1983 Milli Güvenlik Konseyi döneminde derneklerin ülke düzeninin bozan yapılar olarak algılanmıştır ve ancak 1990'lı yıllarda bu algı değişmiştir.1961 Anayasasındaki "Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir" hükmüne 1982 Anayasası'nın 33. maddesi ile yasaklayıcı hükümler ilave edilmiştir. 1983 yılı 2908 sayılı Dernekler Kanunu'na birçok kısıtlama hükümleri getirilmiştir. Dernek faaliyetleri önemli ölçüde kısıtlanmıştır bu doğrultuda 4. madde ile dernek kurma hakkı, 5. Ve 6. maddeler ile kurulması yasak dernekler düzenlenmiştir. 7. madde ile derneklerin uluslararası ilişkileri ve faaliyetleri yasaklanmıştır ya da bakanlar kurulunun iznine bağlanmıştır. Bu yasaklar 7. maddenin atıf yaptığı 11. Ve 12. maddeler ile 43. maddede de sürmektedir. Bu fiilleri gerçekleştirmenin cezası Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) ayrıca düzenlenmiştir.

12 Eylül 1980 sonrası 1982 Anayasası ile toplumsal düzeni de etkileyecek birçok değişiklik yapılmıştır. Derneklerin ve sendikaların siyasi faaliyetleri de yine kısıtlanmıştır. Anayasa ile sendikalara ve derneklere siyaset yapma yasağı getirilmiştir. İşçilerin toplu sözleşme ve grev hakları sınırlandırılarak işçilerin özgürlükleri kısıtlanmıştır. Ayrıca daha önce yasaklanmış olan memurların sendika kurma hakkına dernek kurma yasağı da eklenmiştir. En önemlisi ise demokrasinin temeli olan siyasi partiler kapatılmıştır. (Tanör, 1994:131) 12 Eylül darbesi sonucunda 650.000 kişi

gözüne alınmış ve 23.700 derneğin çalışmaları engellenmiştir. 1980 yılının başlarında 5.721.074 olan sendikalı işçi sayısı, 1985 yılında ise 1.711.254 kadar azalmıştır. Darbe sonucunda işçi günlük ücretleri ise 1979'da 8,4 dolarken, 1985'te 4 dolara kadar düşmüştür. Yine ekonominin de bu süreçte bozulmasıyla beraber 1980'de 16,2 milyar dolar olan dış borç yükü, 1987'de 36 milyar dolara kadar artmıştır (Yetkin,1995: 208-209). Tüm bu veriler darbenin sadece siyasi anlamda kalmadığı ülkenin ekonomik sosyal kültürel vs. birçok alanında da gerilemelere neden olduğunu göstermiştir.

2908 sayılı Dernekler Kanunu bu süreçte 1988, 1991 ve 1997 yılları olmak üzere üç kez değişikliğe uğramıştır. Ancak bu değişiklikler kısmi yapıldığı için kalıcı bir çözüm sunamamıştır. Örneğin 1997 yılındaki değişikliklerle beraber derneklerin siyasi partiler, sendikalar ve diğer meslek kuruluşlarından mali yardım almasına dair yasak kalkmasına rağmen Siyasi Partiler Kanunu'nda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Dolayısıyla bu alandaki sıkıntılar değişikliklere rağmen kalıcı olarak çözümlenmemiştir.

1982 Anayasası'nın getirdiği kısıtlı özgürlük ortamı 1995 yılı Anayasa değişikliği ile önemli ölçüde gevşetilmiştir. Bu anayasa değişikliği ile sivil toplum alanı güçlenmiştir ve siyasal katılım artırılmıştır. Anayasa'nın 33. maddesinin 4. Ve 5. fıkraları uygulamadan kaldırılmıştır. Bu sayede derneklerin ve vakıfların siyasetle ilgilenme yasağında son bulmuştur. 52. maddedeki değişikliklerle de beraber sendikaların siyasetle uğraşma yasağına son vermiştir. 53. maddeye eklenen 3. fıkra ile kamu görevlilerinin sendika kurmalarına izin verilmiştir. Ancak kamu görevlilerinin yaptıkları kamu hizmeti sebebiyle halen grev yapma yasağı devam etmektedir. 67. maddedeki değişikliklerle seçmen yaşı da 21'den 18 'e düşürülmüştür. 68. maddedeki değişikliklerle üniversite öğretim elemanlarının ve öğrencilerin siyasi partilere üye olmaları anayasal güvence altına alınmıştır.

Sendikaların siyaset yasağının kaldırılması istenilen düzeyde sendikaların gelişmesine etkili olamamıştır. Sendikalar özellikle 1990'lı yıllarda sivil toplum kuruluşu edasıyla farklı yapılanmalar oluşturmuştur. 1993 yılında Türk-İş, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve bazı meslek odalarının katılımıyla "Demokrasi Platformu" adı altında bir yapı oluşturmuşlardır. 1997'de ise dört büyük sendika (TÜRK-İŞ, DİSK, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) ve TİSK) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

(TOBB) birleşerek “Sivil İnisiyatif” adı altında bir kuruluş meydana getirmiştir (Tosun, 2005).

12 Eylül darbesiyle kapatılan sivil toplum kuruluşları 1990 yıllardan itibaren sivil hayatta etkin olarak yer almıştır. Bu yüzden 1990'lara kadar ideolojik söylem ve eylemleri olan sivil toplum kuruluşları yerine daha çok belli konularda çalışan sivil toplum kuruluşları görülmüştür. Bu durum sivil toplum alanının siyasi niteliğini kaybettiğini ancak faaliyet alanının çeşitlendiğini göstermektedir. (Akçeşme, 2014 :83) bu yüzden tüm bu kısıtlama ve yasaklara rağmen özellikle dini, çevre ve kadınlarla alakalı derneklerin sayısında azalma olmamıştır tersine az da olsa bir artış gözlenmiştir. 12 Mart 1971 muhtırasından sonrada görülen sivil toplum kuruluşlarının mevcut güçten yana tavrı 1980 darbesinde de görülmüştür. Kapatılmayan ve faaliyetleri engellenmeyen sivil toplum kuruluşları darbeden yana tavır sergilemişlerdir. Kapatılan kuruluşlar ise sessizliğini korumuştur ayrıca gazetelerde de bu yanda bir tepki yer almamıştır. Tüm bunlara rağmen sivil toplum kuruluşları bu süreçte hem sayı olarak artmıştır hem de buldukları faaliyet alanları genişlemiştir. Bu gelişmeyi sağlayan en büyük sebep dünyadaki gelişmelerin küresel bir boyut kazanmasıdır. Dünya da soğuk savaş ortamının ve iki kutuplu sistemin getirdiği katı ideolojik düşünceler yerini kapitalizm, feminizm, insan hakları ve çevrecilik gibi daha yumuşak ve özgür bir ortama bırakmıştır (Karakuş,2006:69).

24 Ocak 1980 tarihinde Demirel hükümeti liberalleşmeyi hedefleyen 24 Ocak Kararları diye ifade edilen bir önlem paketi uygulamaya koymuştur. Bu 24 Ocak Kararları askeri müdahaleden sonrada uygulanmaya devam etmiştir. Bu sayede ekonomik yapı daha güçlü bir konuma gelmiştir. İhracat artmış, döviz sıkıntısı yaşanmamıştır. Bu yapıyla beraber devletin ekonomideki gücü azalmış, sanayi ve hizmet sektöründe özel girişimin payı artmıştır. Kamu politikalarının serbest ekonomi alanına kayması devletin hem ekonomik hem de siyasal alanda da tartışılmasına neden olmuştur.

24 Ocak 1980 kararları ile şekillenen yeni ekonomik model dünyadaki gelişim ve değişimle sivil toplum kavramı da değişikliğe uğramıştır.1980'li yıllar boyunca Dünya çapında yükselen liberal politika söylemleri, dini haklar, kadın hakları, insan hakları, çevre hakları, yükselen özelleştirme söylemleri Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştır. Sivil toplum kavramı da bu söylemler çerçevesinde oluşmuştur. Sivil toplumun ortaya çıkması için zorunlu görülen örgütlenme, gönüllülük, farklılaşma ve

baskı grubu oluşturma gibi kavramlar ülkemizde 1980 sonrası etkilerinin göstermiştir. Bu kavramlar sivil toplum hangi amaçla kullanıldığına bakılmaksızın 1980 sonrası ülkenin siyasal ve toplumsal yapısını anlamada önemli bir hale gelmiştir (Çaha, 1997:34).

1983 seçimlerinde tek başına iktidara gelen Turgut Özal ekonomik anlamda birçok reform gerçekleştirmiştir. Sonraki süreçte Turgut Özal tarafından savunulan ekonomik kalkınma için devletin payının küçültmesi görüşü ilgi çekmiştir. Dünyada da küresel anlamda 1990'lardan itibaren devleti sınırlandıran bir görüş hâkimdir. Serbest pazar ekonomisinin önünün açılmasıyla beraber rekabetçi ortamın teşvik edilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, ihracat teşvik edilirken ithalat önündeki engellerin azaltılması gibi birçok değişiklikle beraber ülke ekonomisinde radikal bir değişim meydana getirmiştir. Ekonomik alanda yaşanan bu gelişim diğer alanları da etkilemiştir ve küresel bir büyüme ve modernleşme sağlanmıştır. Yeni oluşan bu sistem zamanla farklı düşünce ve görüşlerinde ifade edilebildiği, devlet baskısının azaldığı bir ortama temel oluşturmuştur (Akçeşme ,2014:88).

1990 sonrası yaşanan bu liberalleşme süreciyle beraber sanayileşme ve ekonomik kalkınmaya verilen önem işverenlerin devlet karşısında güçlenmesini ve bir baskı grubu halini almasını sağlamıştır. Sermaye sahipleri bu ekonomik gücü liberal politikalar sayesinde kazanmışlardır. Yine aynı şekilde bu liberal politikalar sayesinde sivil toplum alanında da önemli bir güç elde etmişlerdir. 1980'li yılların başına kadar Türkiye'de işveren kuruluşu olarak sadece TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İş adamları Derneği) ve TİSK (Türkiye İşveren Konfederasyonu) bulunmaktaydı. 1980 yılı sonrasında MÜSİAD (Müstakil İş adamları Derneği), AGİAD (Anadolu Genç İş adamları Derneği), GESİAD (Genç Sanayici ve İş adamları Derneği), ASKON (Anadolu Aslanları İş adamları Derneği) gibi birçok işverenin bir araya gelmesiyle oluşan sivil toplum kuruluşu oluşturulmuştur (Çaha, 2004:100).

1990'lı yıllar sivil toplum kuruluşlarının üzerlerindeki siyaset yasağının kaldırılması ve siyasi partilerin kadın ve gençlik kollarının örgütlenmeleri önündeki yasakların kaldırılmasıyla sivil toplumun gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. 1990'lı yıllardaki bu gelişme sadece toplumsal yapının iç dinamiklerinde ki değişimle değil Batının ülke üzerinde ki etkileri de dikkate alınarak açıklanmalıdır. (Selamoğlu, 2008:63). 1980 sonrası kadın hareketlerinin artması da sivil toplumun gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Bu dönemin önemli bir özelliği de kadın haklarının siyasal hareket

olarak ortaya çıkması ve bu hakların savunulması anlamında mücadele veren birçok grubun oluşmasıdır (Onbaşı 2005: 66–67).

1990'lı yıllardaki bu ılımlı ortamında etkisiyle sivil toplum siyasette daha etkin rol oynamıştır.1992 yılında ilk defa sivil toplum kuruluşları Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda aktif rol oynamışlardır. 1992 yılında Rio da gerçekleştirilen “Yeryüzü Zirvesi” insanların çevre üzerinde meydana getirdiği tahribatı kabul ederek bu tahribatı önleme amacıyla gerçekleştirdiği planların küresel boyutta incelendiği ilk konferanstır. Bu zirve ayrıca sivil toplumun küresel anlamda bir güç olarak ortaya çıkmasında rol oynamıştır. 1993 yılında Viyana'da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansına da 1500 civarında sivil toplum örgütü katılmıştır. 1994'te Kahire'de düzenlenen BM Nüfus ve Kalkınma Konferansı, 1995'te Pekin'de gerçekleştirilen BM 4. Kadın Konferansı sivil toplum örgütlerinin demokrasi ve siyasi yaşamdaki değerlerinin artması açısından önemlidir (Tanıl ve Çağlar, 2002:339).

Bu gelişmelerle beraber 1995'li yıllardan sonra sivil toplum alanı özellikle üç olay çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlar 1996 Habitat Konferansı, 1999 yılında kısa süre aralıklarıyla gerçekleşen Marmara ve Düzce Depremleri ve 1999 yılında Avrupa Birliğinin Türkiye'yi aday ülke olarak ilan etmesidir. (Akçeşme, 2013: 214). Sivil toplum alanındaki ilk önemli gelişme 1996 yılında gerçekleşen Habitat Konferansı'dır. Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler 3-14 Haziran 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilecek olan Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansına (Habitat II) katılmışlardır. İstanbul'da gerçekleştirilen bu konferansa 171 ülkeden 16.400 kişi katılmıştır. Bu konferansın diğer devlet yetkilileri açısından amacı herkes için güvenilir ve yaşanabilir yeterince konut yapmaktır. Türkiye için ise ayrıca bir önemi daha bulunmaktadır. Bu konferansta ilk kez bağımsız bir sivil toplum oluşturulabileceği ve bunun kamu sektöründe herkese açık bir ortamda olabileceğini göstermiştir. Habitat II Konferansının bir bölümü olan Sivil Toplum Örgütü Forumuna 500'ü Türkiye'den olmak üzere 1500 kuruluş katılmıştır. Konferans siyasal bir etki içerisinde kalmadan gerçekleştirilmiştir. Bu konferans sivil toplum örgütleri ile yerel-merkezi yöneticiler ve özel sektör bir araya gelerek gerçekleştirdiği olaysız ilk faaliyet olmuştur. Konferanstaki tartışmalar sivil toplumun halk gündemine oturmasını sağlamıştır. Ayrıca sivil toplum kuruluşları kavramı ilk kez resmi olarak bu konferansta kullanılması açısından da oldukça önemlidir. Bu konferans aynı zamanda küresel anlamda sivil toplum kuruluşlarının birbirlerini

tanınmasını da sağlamıştır. Habitat Konferansında yayınlanan İstanbul Deklarasyonu'nda, Habitat gündeminde ve Ulusal Eylem Planı'nda sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının genişletileceğine ve kamu hizmetlerinin sivil toplum kuruluşlarıyla beraber ortaklık ilişkisiyle yapacağına dair taahhütler verilmiştir (Kocalar, 2006: 61).

Sivil toplum alanında yaşanan ikinci önemli gelişme ise depremlerdir. 1999 yılında iki büyük deprem meydana gelmiştir. 17 Ağustos 1999'da Marmara-Gölcük depreminde 17.480 kişi vefat etmiş, 43.953 kişi yaralanmış ve ortalama 600.000 kişi evsiz kalmış ve birçok konut ve işyeri depremden büyük hasar almıştır. Bu depremden 87 gün gibi kısa bir süre sonra 12 Kasım 1999'da Düzce-Kaynaşlı'da meydana gelen diğer bir depremde ise 710 kişi vefat ederken 2.678 kişi de yaralanmıştır. Bu iki büyük deprem sonrasında yaşananlar sivil toplumun imajını ve devlet-sivil toplum ilişkilerinde önemli değişikliğe sebep olmuştur. Bu depremlerden sonra yaraların sarılmasında ve depremin etkilerinin kaldırılmasında sivil toplum kuruluşları hızlı ve aktif rol oynamıştır. Sivil toplum unsurlarının bu süreçte aktif rol oynaması halkın bu kuruluşlara olan güven ve sempatisini artırmıştır (Arabacı, 2008:16-25).

Sivil toplumu derinden etkileyen üçüncü olay ise Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık ilişkileri olmuştur. 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliğine aday olarak kabul edilmesi sonucunda yaşanan gelişmeler oldukça önemlidir. Kopenhag Kriterlerine uyum sürecinde yaşanan demokratik ve sosyal gelişimler sivil toplum alanının gelişmesine katkıda bulunmuştur. AB adaylığının sivil toplum alanına oldukça önemli etkileri olduğu belirtilmektedir. (Yüksel ve Sezgin, 2012: 24). Avrupa Birliği katılım öncesi programlar aracılığıyla aday ülkelere sivil toplumun gelişmesi için önemli miktarlarda fonlar sağlamaktadır. Adaylık kararının açıklanması neticesinde bu fonlar kullanılmaktadır. 1999 yılında Türkiye'nin de resmen aday olarak açıklanması neticesinde bu fonlar sivil toplum kuruluşları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu fonların kullanılması için proje hazırlayıp sunmak ve bu projenin kabulü gerekmektedir (Arabacı, 2008: 16-25). Bu fonlar sayesinde birçok proje hayata geçmiş ve sivil toplum alanı bilinirliğini arttırmıştır.

1.4.7. 2000 yılı ve sonrası sivil toplumun gelişimi

Sivil toplum alanındaki bu gelişmeler 1995 yılındaki anayasa değişiklikleri ile başlamıştır. Sonra ki süreçte özel televizyon kuruluşlarının artması ile yaşanan olumlu

gelişmeler, 1999 depremlerinde devletin yetersiz kalması neticesinde sivil toplum kuruluşlarının bu görevi üstlenmesi ve 2001 Ekonomik krizinin getirdiği güvensizlik ortamına rağmen yeni kurulmuş olan siyasi partinin tek başına iktidara gelmesi sonucu oluşan istikrar ortamı sivil toplumun gelişmesinde oldukça önemlidir. Ancak en önemlisi Avrupa Birliği sürecinin devamında 3 Ekim 2000 tarihinde gerçekleşen tam üyelik müzakerelerine başlanmasıyla beraber kabul edilen uyum yasaları sayılmaktadır. 2000’li yılların ortasında yürütülen ve yerelde sivil toplumun gelişmesi adına yapılan Yerel Gündem 21 (YG21) projeleri ve kent konseylerinin kurulması diğer bu dönemde gerçekleşen önemli gelişmelerden sayılmaktadır. Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği ile yasal statüsü oluşturulan kent konseyleri bu tarihten itibaren tüm Türkiye’de uygulanmaya konulmaya başlamıştır. Bu düzenleme sayesinde farklı toplumsal kesimlerin ve kamu kurumlarının bir araya gelmesi sağlanarak, çoğulcu bir demokrasi anlayışının var olduğu yönetim odaklı bir yönetim şeklinin doğması amaçlanmıştır. Bu gelişmelerle beraber 2000 sonrasında sivil toplum alanı hem niteliksel hem de niceliksel olarak değişme göstermiştir. 2004 Avrupa Komisyonu ilerleme raporlarında bu gelişmeler övgüyle anlatılırken hala aksak yönlerinin olduğuna da vurgu yapılmıştır. Bu süreç 2010 yılına kadar devam etmiş ancak krizin getirdiği sorunlar bu tarih sonrasında her alanda olduğu gibi sivil toplum alanında da bir yavaşlamaya sebep olmuştur (Akçeşme,2013:174).

Türkiye’de son 20 yılda STK sayısında hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye’deki STK’ları vakıf ve dernek olarak iki kategoriye ayırdığımızda son 10 yıl içinde her ikisindeki artış dikkat çekicidir. 2001 yılından 2020 yılına kadar (29 Mart 2019 itibarıyla) faal derneklerin sayısı 74.126 ’dan 121.689’a yükselirken (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020), vakıfların sayısı 4.511’den 5.352’ye yükselmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2020). Bu artış her geçen gün olağanüstü dönemler istisna artmıştır ve artmaya da devam etmektedir. 2000’li yıllarda da demokrasi ve insan hakları alanlarında faaliyet gösteren STK’ların toplam STK sayısı içindeki oranı (%1,28), sosyal yardım alanında faaliyet gösteren STK’ların oranının (%56,1) çok gerisinde kalmıştır (TÜSEV, 2011: 63).

Örgütlenme özgürlüğü ilk başlarda bir güvenlik sorunu olarak algılanmasından dolayı derneklere ait işlemler 2002 yılına kadar Emniyet ve Jandarma aracılığıyla yürütülmüştür. Sonrasındaki süreçte demokratikleşmenin getirdiği sivilleşme eğilimi ve

AB uyum süreci neticesinde İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü bünyesinde taşra teşkilatı olan Dernekler Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Sonrasında yapılan Teşkilat Kanunundaki bir değişiklik ile ana hizmet birimlerinden biri olarak belirlenmiştir ve daire statüsüne kavuşmuştur. Ayrıca derneklere ilişkin iş ve işlemleri yürütmek, hizmetleri görmek üzere illerde valilikler, ilçelerde de kaymakamlıklar bünyesinde derneklerle ilgili bir birim oluşturulması hükmü getirilmiştir. Dernekler Dairesi Başkanlığı, 13.09.2018 tarih ve 30534 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü’ne dönüştürülmüştür. Söz konusu düzenleme ile artık sivil toplum alanında faaliyetler gerçekleştiren bir genel müdürlük statüsüne gelmiştir. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020)

Sivil toplumla ilgili bir diğer önemli gelişme ise 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimiyle olmuştur. Bu askeri darbe girişimi ile demokrasi sekteye uğratılmak istenmiştir. Ancak bu hain girişim halkın demokrasi ve aktif vatandaşlık bilinci sayesinde başarısız olmuştur ve dünya tarihine Türk halkının direnişiyle sonuçlanan zafer olarak geçmiştir. 15 Temmuz’da devlet, sivil toplum kuruluşları, polis, meclis ve halk milli bir mücadele ile zafer elde etmiştir. Bu süreçten sonra bu terör örgütleriyle bağlantılı birçok sivil toplum kuruluşu kapatılmıştır ve denetimler artırılmıştır. Kapatılan dernek ve vakıflara bakış diğer dernek ve vakıfları olumsuz etkilemiş ve halk arasında sivil topluma karşı bir güven problemine ve kaygıya sebep olmuştur. Ancak toplumsal faydaya hizmet eden sivil toplum kuruluşları ortaya çıkan toplumsal kaygıyı engelleyerek halk ile sivil toplum örgütleri arasındaki güven sorunu çözmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede de bu kuruluşlardan birçoğu darbe sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkilerin hafifletilmesinde rol almaktadır (Belli ve Aydın 2018:73).

Sivil toplum kuruluşlarında son döneme hem sayısal hem de niteliksel olarak bir gelişme görülmektedir. 1993 yılında önde gelen 23 sivil toplum kuruluşu tarafından Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV), 2004 yılında Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) gibi kapsayıcı kurumlar faaliyete geçmiştir. Bu kuruluşlar sivil toplumun gelişmesi ve yasal ve mali anlamda kurumsal bir yapıya dönüşmesi için çalışmalar yürütmektedir. 2013 yılında ise Avrupa Birliği tarafından sivil toplum alanında çalışmalar yapması için Sivil Toplum Sektörü (Civil Society Sector) kurulmuştur. Sivil Toplum Sektörü, AB-Türkiye ilişkilerinin en dinamik boyutu olan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracının (IPA) 2014-2020 yıllarını kapsayan döneminde sivil topluma yönelik

çalışmaların yürütüleceği çerçeve programdır. Sivil Toplum 2014-2020 AB Mali Yardımları döneminde enerji, ulaştırma, çevre, tarım gibi ayrı bir sektör olarak tanımlanmıştır (<http://siviltoplumsektoru.org>).

AB'nin genişleme ülkelerine yönelik sivil toplum alanında artan politikaları sebebiyle, IPA aracılığı ile aktarılan hibe programları da çeşitlenmiştir. IPA I (2007-2013) döneminde, Türkiye'de sivil toplum yatay (cross-cutting) bir alan olarak ele alınarak beş bileşen altında farklı programlar aracılığı ile STK'lara mali destek sağlanmıştır. Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından sağlanan verilere göre, 2002-2014 yıllarını kapsayan IPA I (2007-2013) ve öncesindeki dönemde sivil toplum sektörünün güçlendirilmesi için 71 farklı hibe programı altında 3.548 proje için toplam yaklaşık 462 milyon Avro mali destek sağlanmıştır. IPA II (2014-2020) uygulama döneminde ise aday ülkelerin yanı sıra kalkınmakta olan ülkelere de sağlanan destek mekanizmaları değerlendirilerek, hibelerin "projelerin desteklenmesi" yolu ile aktarılmasının yerine daha kapsamlı politikalar belirlenmesini sağlayacak "sektörel yaklaşım" modeline geçilmesine karar verilmiştir. Avrupa Komisyonu bu yaklaşım ile AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerde kamu yönetimi ve paydaşların iş birliği içerisinde sivil toplum alanında bütüncül politika ve stratejilerin geliştirileceğini öngörmektedir. IPA kapsamındaki yardımların temel finansman önceliklerini gösteren belge olan Türkiye için Endikatif Strateji Belgesi 26 Ağustos 2014 tarihinde Komisyon tarafından kabul edilerek IPA II 2014-2020 döneminde AB mali yardımları ile Türkiye'de mali destek sağlanması öngörülen dokuz politika alanı belirlenmiştir. Komisyon tarafından IPA II döneminde Türkiye için belirlenen toplam yaklaşık 4,5 milyar Avro kaynaktan ise 190 milyon Avro sivil toplum alt sektörü için ayrılmıştır. Türkiye'de sivil toplum sektörünü desteklemek amacıyla ayrılan bu bütçenin kullanımına yönelik stratejinin oluşturulması, programlama, proje belirleme ve izleme çalışmaları konusunda Avrupa Birliği Bakanlığı yetkilendirilmiştir. Bu kapsamda, kamu sivil toplum iş birliğinin geliştirilmesi başta olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının yasal ve mali bir platforma kavuşturulması ve sivil diyalogun geliştirilmesi hedeflenmektedir (TÜSEV ,2017).

Sivil toplum alanında gelişme sağlayacak diğer bir hususta 11. Kalkınma Planı'nda sivil topluma ayrıca önem verilmesi ve ayrıntılı olarak düzenlenmesidir. 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda güçlü, çeşitli ve çoğulculuğun esas olduğu

sürdürülebilir bir sivil toplum için istenilen ortamın oluşturulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda hem sosyal hem de ekonomik kalkınma sürecine tüm toplumun eşit ve daha aktif bir katılımı sağlamak istenmektedir. Ayrıca bu planla beraber sivil toplumun eksik ve yetersiz kaldığı altyapı, insan kaynağı gibi eksikliklerinin tamamlanıp hukuki zemininin de güçlendirilmesi hedefler doğrultusunda çalışmalarla desteklenmektedir (11. Kalkınma Planı, 2019).

Türkiye de özellikle son yıllarda sivil toplum kuruluşları ülkenin sosyal, toplumsal, ekonomik, kültürel ve çevresel sorunlarına karşı bireyleri harekete geçirmek aynı zamanda bir farkındalık yaratmak için pek çok faaliyette bulunmaktadır. Bu faaliyetleri ile toplumun çok önemli sorunlarından olan kadına yönelik şiddet, cinsel ve cinsiyet kimliği üzerinden yapılan fiziksel ve psikolojik şiddet, çocuk işçiliği ve çevre-sağlık gibi pek çok alandaki sorunların sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşması sivil toplum alanının işlevselliğini de artırmaktadır. Sivil toplum alanının küreselleşmesi ile hem ülkemizde hem de dünyadaki pek çok sivil toplum kuruluşu arasında uluslararası iş birlikleri de doğmaktadır. Uluslararası iş birlikleri sivil toplum kuruluşlarının tanınırlığı ve gelir sağlamaları açısından oldukça önemlidir. Yerel bölgesel, ulusal ve uluslararası pek çok sivil toplum kuruluşu Avrupa Birliği destekli projelerden sağlanan fon ve hibeler öncelikli olmak üzere pek çok kurum ve kuruluştan destek almaktadır. Bunlara ilave olarak sivil toplum kuruluşları gönüllü çalışan bireyler ile faaliyetlerini gerçekleştirmekte ve farklı ülkelerinde çalışmalarına hem destek hem de bilgilendirme amaçlı gönüllü değişim programları yapılmaktadır (Arabacı, 2008:130-131).

1.5. Türkiye’de Sivil Toplum Önündeki Engeller

Türkiye’de sivil toplumun yapısal sorunları temelde iki sorun etrafında şekillenmiştir. Birincisi güçlü devlet zayıf toplum ilişkisinin getirdiği demokrasiye geçiş problemleri ve ordunun sistem içindeki yapısıdır. Güçlü devlet yapısı toplumu sistem içinde dışlamaktadır. Bu da sivil toplumun sistem dışında olaylara kayıtsız kalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca ordunun siyasal sistem içinde aktif olması da demokratik toplumlarda görülmemektedir. Sonrasında birçok darbe, siyasal kalkışmalara neden olmaktadır. İkincisi ise devlet –sivil toplum ilişkisinin demokratikleştirilmemesi sorunudur. Koşullara dair sorunlar genellikle örgütlenmenin yasal sınırlarına ve toplumsal kültüre bağlı iken yapıdan kaynaklı sorunlar siyasal sistemin ve kurumların işleyişinden kaynaklanmaktadır (Tosun, 1998:244).

Sivil toplum kuruluşlarının karşılaştığı sorunlar ülkelerin sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel yapısına göre farklılık göstermektedir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının iç içe girmiş çok sayıda sorunu görülmektedir. Bunlardan en yaygın görülenler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Yıldırım 2004: 255-277).

1. Katılım ve bilgi eksikliği: Sivil toplum kuruluşlarına katılma önündeki en büyük engellerden biri bilgisizlik ve çekingenliktir. Bireyler katıldıkları kuruluşları benimserler ve o kuruluşun amacını gerçekleştirme hedefini kendisinde hissederek o amaç için ortak çalışmalarda bulunmaktadırlar. Birey üye olduğu kuruluşu emeği kadar sahiplenir ve gelişimi için çabalamaktadır. Ancak yerel sahiplenmenin olmayışı, hızlı nüfus artışı ve kentleşmenin meydana getirdiği karmaşık toplumsal ortam bireyleri sivil toplum alanında bilgisiz bırakmaktadır ve gelişimini engellemektedir. Diğer bir husus ise gönüllülük kavramı çerçevesinde görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının doğması ve gelişmesi için gönüllülük çok önemlidir. Bireylerde gönüllülük bir şey karşılığında (burs, yardım vb) olmamalıdır. Çünkü böyle bir yapının devam etmesi bireyler de bir süre sonra zorlamaya dönüşür ve istenilen fayda elde edilemez. Gönüllülüğün bu şekilde değil ancak bilgilendirme ve açık iletişim ile aşılması ile uzun vade de kalıcı bir sonuç elde edilir. Gönüllülüğün uzun vade de sağlanması için gönüllüler motive edilmeli, gönüllü yönetimine dair akılcı programlar oluşturulmalı ve sivil toplum kuruluşuyla ilgili her bilgi şeffaf bir ortamda sunulmalıdır

2. Proje ve mali kaynak yetersizliği: Sivil toplum kuruluşları tarafından yeterli düzeyde araştırma ve bilimsel hazırlık yapılmadan hazırlanan program ve projeler kıt kaynakların sorumsuzca kullanımına yol açmaktadır. Bu proje ve programlar ülke düzeyinde farklılık ve çarpan etkisi yaratmayan birer faaliyete dönüşmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının faaliyette bulunabilmeleri için düzenli maddi kaynaklara ihtiyaçları bulunmaktadır. Türkiye sivil toplum kuruluşlarının maddi kaynak temini mevzuat çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Genellikle bağışlar, hizmet gelirleri, resmi ödenekler bu maddi kaynağı oluşturmaktadır. Bağış konusunda ise bireylerin örgütlenme konusundaki bilinçsizlikleri ve aidat ödeme konusunda duyarlılık göstermemeleri bu kuruluşların zor duruma düşmesine neden olmaktadır.

3. Sınırlayıcı yasal düzenlemeler: Özellikle dernek, vakıf ve sendika gibi sivil toplum kuruluşları yasalarla sınırları çizilmiş birçok bildirim ve bu çerçevede yasak

işlemleri bulunmaktadır. Bu yasaklar hem bu kuruluşların uzun vadede faaliyette kalmalarını sağlamak hem de onların kötü niyetli insanlar tarafından suiistimale uğramalarını engellemek amacıyla yapılmıştır. Yasal düzenleme ile sınırlı kalmak kaydıyla bu kuruluşların yönetim yerleri, müesseseleri ve her çeşit eklentileri, defterleri, hesap ve işlemleri denetime tabidir. İç İşleri Bakanlığı bu denetimi Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü denetim personeli veya Bakanlık Teftiş Kurulu aracılığıyla, en büyük mülki idari amirler ise bizzat görevlendirecekleri memur veya memurlar aracılığıyla yapmaktadır.

4. Örgüt-içi demokrasi noksanlığı: Örgütü temelde etkileyen kararların tüm bireyler tarafından alınması ve karar almada herkesin eşit oy veya haklara sahip olması talebi demokrasiyi ifade etmektedir. Demokratik değerlerin benimsendiği kuruluşların başında da sivil toplum örgütleri gelmektedir. Özellikle dernekler de katılımın tek yönlü bilgi aktarma düzeyinde kaldığı ve duyarlılık ve dayanışmada eksiklikler olduğu görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bireyselliğe dayalı kemikleşmiş yapılardan ayrılıp demokrasinin temel alındığı kurumlara dönüşmesi ve siyasi fonksiyonlarını gerçekleştirebilmeleri için örgüt içi demokrasiyi uygulamaları gerekmektedir. Aksi durumda sorunlar sivil toplum örgütlerinin demokratik modelden ayrılıp merkeziyetçi bir modele kaymasına ve kendi içinde de küçük otoriter yapılar oluşturmaya tam da eleştirdikleri devlet ve partilerin birer kopyası durumuna gelmelerine neden olur (Tosun, 2001:393).

5. İdeolojik özellikleri göz önüne çıkarma: Sivil toplum kuruluşlarının ideolojik yönlerinin ağır bastığına dair görüşler bulunmaktadır. Gelişen emperyalist sistem içinde sistemin belirlediği sınırlar çerçevesinde çalışmasına izin verilen bir yapı olduğu görüşü hâkimdir. İlgisiz siyaset ve gruplaşmalar neticesinde kararlar verilmesine, binlerce kişi adına bir kesimin örgütlenerek o kuruluş adına konuşmasına ve manipüle edilmesine izin verilmemelidir. Kısaca sivil toplum örgütleri faaliyetlerini gerçekleştirirken, yöneticilerini seçerken, kuruluş amacı dışında hareket edilmesine üyeler tarafından tepkiler artmadığı sürece bu sorun sona ermeyecektir.

6. Eleman ve altyapı noksanlığı: Uygulanan ekonomik politikalar orta gelir grubundaki bireylerin gelirinde artışa neden olurken, sivil toplumun gelişimine destek sağlasa da yeterli mali ve insan gücünün olmamasından dolayı istenilen düzeyde bir gelişim sağlanmamaktadır. Avrupa Birliği fonları bu sorunu çözsede de bu defa da

kuruluşların etki altına girme, yönlendirilme tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Sivil toplumu tanıyan, yasal düzenlemelere hâkim, kuruluşun insan ve mali kaynaklarını rasyonel ve etkin bir şekilde kullanacak profesyonel yönetici ve çalışan eksikliği sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi önünde engel olmaktadır (Acar, 2010:40). Bu çerçevede yönetim kurullarına uygun adayların seçilmesi, kurumun misyon ve vizyonunu açıkça belirleme, en etkili ve gerçekçi proje ve programları uygulama, kendi öz denetimini gerçekleştirme ve yeni üyelerin yetiştirilmesine önem veren kuruluşların uzun vadede daha aktif ve başarılı oldukları görülmektedir.

7. İletişim eksikliği: Sivil toplum kuruluşlarının hem kendi aralarında hem de diğer sivil toplum kuruluşları ve kamu kuruluşları arasında etkili tam bir iletişim bulunmamaktadır. Bu kuruluşlar arasında bir kopuk bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla da birbirinden bağımsız küçük tip örgütlenmeler sorunlara çözüm üretmemekte zamanla da benliklerini kaybetmektedirler. Ayrıca kamu, sivil toplum ve özel sektör arasında iş birliğinin olmaması etkili proje veya programların oluşmamasına ayrıca bu kuruluşların teknolojinin sağladığı imkân ve kolaylıklara ulaşamamasına sebep olmaktadır.

Tüm bu sorunlar aslında sivil toplum örgütlerinin yeterince kurumsallaşamaması aynı zamanda toplumda sivil toplum anlayışının yeterince yerleşmemesi sebebiyle doğmaktadır. Ayrıca personel, bilgi ve maddi kaynaklardaki yetersizliklerde bu sorunu tetiklemektedir. Tüm bunlar düşünüldüğünde dış dünya ilişkide bulunabilen sivil toplum kuruluşu sayısı oldukça azdır. Sürekliliği sağlama açısından bakıldığında ise uzun süredir faaliyette bulunan ve bilgi birikimine sahip olan kuruluş sayısı da yine sınırlı sayıdadır. Özetle bu sektörün henüz yeterince gelişmediği ve gelişme aşamasında olduğu, özellikle son 20 yıl içerisinde bu kuruluşların sayılarında önemli artışların yaşandığı, giderek de bu gelişmelerin artacağı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DERNEKLERİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ KURULUŞU VE DENETİMİ

2.1. Derneklerin Türk Tarihindeki Gelişimi

Meşrutiyetin ilanından önce Osmanlı Devleti'nde dernek adıyla var olan bir kuruluş ve buna dair kanuni bir düzenleme bulunmamaktadır. Çünkü bu dönemde derneklere ihtiyaç duyulmamasının en büyük sebebi o dönemdeki derneklere benzer kuruluşların bu görevi yerine getirmesidir. Cemaatler, tarikatlar veya lonca teşkilatları derneklerin günümüzdeki mevcut işlevlerini yerine getirmiştir. Toplumun sosyal ihtiyaçların giderilmesi ve yine toplumun veya bireyin mali ihtiyaçlarının giderilmesi o dönemdeki vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir (Hatemi, 2001, 178). Hatta o dönemde eski dilde dernek kavramının karşılığı olan cemiyet kavramı hoş karşılanmamaktadır. Cemiyet kavramı bir tüzel kişilik anlamından ziyade siyasi olarak devlete karşı ayaklanmaları planlayan fiili birleşmeleri ifade ettiği söylenmektedir. Osmanlı mutlakiyet döneminde derneklere dair kanuni bir gelişme olmamasına rağmen fiili çalışmalar bulunmaktadır. Yeniliklerin başlangıcı sayılan 2. Mahmut döneminde padişahın izin alınması suretiyle İsmail Ferruh Efendi öncülüğünde ilk kez Beşiktaş İlim Yayıma Cemiyeti kurulmuştur. Aynı şekilde bu dönemde temeli atılan ve günümüzde de varlığını koruyan iki kuruluş bulunmaktadır. Bunlar; 1864 yılında "Cemiyeti Tedrisiye-i İslâmiye" adıyla kurulmuş olan bu günkü "Darüşşafaka" ile, Meşrutiyetin ilanından sonra 1877 yılında "Hilâliahmer" adıyla kurulan, bugünkü adıyla "Kızılay"dır. Bu dernekler kamuya yararlı derneklerin ilk örneklerinden sayıldığı için de ayrıca bir öneme sahiptir (Çağırğan, 2006, 6-9).

Dernek kurma özgürlüğü ülkemizde ilk kez Osmanlı Dönemi'nde Meşrutiyet sonrası ortaya çıkmış bir haktır. Osmanlı halkında meydana gelen siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimlerin bir sonucu olarak 1908 yılından itibaren doğmuş bir haktır. Meşrutiyetin ilanından sonra cemiyetler ve kulüpler oluşturulmaya başlanmış ve toplumun bir parçası konumuna gelmiştir (Devlet Denetleme Kurulu ,2009: 41).

Dernek kurma hakkı ve kurulması yasak olan dernekler ilk kez 1876 yılında çıkarılan Kanun-i Esasi'ye 1909 yılında yapılan değişiklikle eklenen 120. maddeyle kabul edilmiştir. Dernek kurma hakkı anayasal güvenceye alınmasıyla beraber esnaf ve çeşitli

meslek gruplarının çeşitli cemiyetler adı altında örgütlendiği görülmektedir (Gözler K. 2010:151). Ancak ilk derneklerin 1856 Kırım Savaşı sonrasında kurulduğu görülmüştür.

1909 tarihinde çıkarılan 353 sayılı Cemiyetler Kanunu dernek tüzel kişiliğinin resmi dayanağını oluşturmaktadır. Bu yasa ile derneklerin yapısı, işleyişi ve kurulması yasak olan dernekler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca bu yasa ile kolluk kuvvetlerine geniş denetim yetkisi de verilmiştir. Bu kanun uzun süre uygulanmıştır. Ayrıca bu kanunla dernek kurmada izin sistemi yerine serbestlik sistemi benimsenmiş ve sadece kuruluş sonrasında bildirim yapılması da ayrıca düzenlenmiştir.

1924 Anayasası'nın 70.ve 79. maddelerinde toplantı ve dernek hakkı düzenlenmiştir. Ancak 1919 ve 1923 değişiklikleri ile devletin dernek tüzüğü üzerindeki müdahale ve denetim yetkisi artırılmıştır. Sonraki süreçte yayımlanan 1938 tarihli ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile serbestlik sisteminden tekrar izin sistemine geri dönülerek dernek kurma hakkı sınırlandırılmıştır ve daha otoriter baskıcı bir sisteme geçilmiştir. 1946 yılında yapılan değişiklikle bu yetki azaltılmıştır ayrıca dernek kurma da serbestlik sistemine geri geçilmiştir. 1950 ve sonraki dönemde siyasal katılımın yaygınlaşması, çok partili sisteme geçiş ve toplumsal hareketliliğin ivme kazanmasıyla beraber dernekleşme de artmıştır. 1961 Anayasası'nın 28. ve 29. maddelerinde yine dernek kurma ve toplantı yapma hakkı genişletilmiştir ve yasal üst yapısı kurulmuştur. Bu süreçte köyden kente göçün de etkisiyle özellikle hemşerilik dernekleri, cami yaptırma dernekleri gibi daha yerel hizmet veren dernekler kurulmuştur. Süreç artık belirli bir hız kazanmışken 12 Mart 1971 muhtırası beraberinde 1972 yılında yayımlanan 1630 sayılı Dernekler Kanunu ile sivil toplum alanındaki özgürlükler tekrar bir sınırlama ve devlet kontrolü altına girmiştir. Sonraki süreçte anayasal gelişmelerle beraber ve 1983 yılında 2908 sayılı Dernekler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun da aynı şekilde yasaklayıcı ve sınırlayıcı niteliktedir. 1980-1983 yılları arasında durma seviyesine gelen dernekleşme 1984 sonrası tekrar canlanmaya başlamıştır. 1982 Anayasasının dernek kurmayı sınırlayan ve yasaklayan 33. maddesi 1995 yılı değişikliğiyle birçok kısıtlayıcı hükümde anayasal temelini yitirmiştir (Gönel ve Acılar, 1998: 3-4). En son olarak da 2004 yılında kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanunu yürürlüğe girmiş olup halen o kanun uygulanmaktadır. 1982 Anayasasında 33. maddesinde ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nda da dernek kurmada serbestlik sisteminin geçerli olduğu görülmektedir (Avcı, 2012:35).

5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun 2. Maddesinde dernek "Kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları" biçiminde tanımlanmıştır. Yine aynı maddede derneklerin tüzel kişiliğe sahip üst kuruluş olarak federasyon ve konfederasyon oluşturabilecekleri açıkça belirtilmiştir. Ayrıca bir derneğe bağlı olarak şube adı altında derneklerin iş ve işlemlerini yürütmek amacıyla faaliyette bulunan tüzel kişiliği bulunmayan alt birimler veya temsilcilikte açabileceği öngörülmüştür.

Ayrı bir kanunda düzenlenmiş olmasına rağmen 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda (TMK) da derneklere ilişkin hükümler bulunmaktadır. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 56. Maddesi'nde dernekler: "gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır" şeklinde ayrıca genel kanunda da tanımlanmıştır. Bu kanunun Dernekler Kanunu'nu hem kapsayıcı hem de tamamlayıcı nitelikte bir kanun olduğu da görülmektedir (5253 sayılı Dernekler Kanunu).

2004 yılında 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle derneklerin iş ve işlemleri için ayrıntılı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebepten 31 Mart 2005 tarihinde yeni düzenlenen "Dernekler Yönetmeliği" yürürlüğe girmiştir. Derneklerin karışık ve dağınık mevzuatı 106 maddede ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu yönetmelikle beraber kavram ve kaynak kargaşasını ortadan kaldırılmıştır.

2.2. Derneklerle İlgili Hukuki Düzenlemeler

Hukuki düzenlemeler derneklerin dört temel unsuru olan üyelik, amaç, süreklilik ve tüzel kişiliği dair işlemleri ve ayrıca derneklerin kuruluş ve organlarına yönelik unsurları içermektedir.

2.2.1 Derneklerin dört temel unsuru

Sivil topluluğun nasıl dernek sıfatını kazanabileceği Dernekler Kanunu ve Medeni Kanun da ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Toplulukların dernek şeklinde tüzel kişilik kazanabilmesi için temelde üye, amaç, süreklilik ve tüzel kişilik olmak üzere, dört ana unsura sahip olması gerekir. Bunlar:

- Üye

Dernekler en az yedi geçek veya tüzel kişinin aynı amaç doğrultusunda devamlı nitelikte birleşmeleri neticesinde oluşturulan tüzel kişiliktir. Belirli ve aynı amaç doğrultusunda derneği kuran veya daha önce kurulmuş bir derneğe katılan gerçek veya tüzel kişilere üye denilmektedir. Üye unsuru olmadan bir derneğin oluşması veya devam etmesi mümkün olmamaktadır bu sebepten dört temel unsur arasında sayılmaktadır (Öztan, 2005, 318).

Dernekler Kanunu'nun 3. maddesi, Türk Medeni Kanunu'nun 64. maddesi ve Anayasanın 3. maddesinde genel olarak fiil ehliyetine sahip her gerçek veya tüzel kişinin bir derneğe üye olabileceği düzenlenmiştir. Derneğe üye olma ve üyelikten çıkma hakkı kişiye sıkı sıkıya bağlı bir haktır. Bundan dolayı bu hakkın kullanılmasında karar yetkisi sadece hak sahibine aittir temsilciye bırakılması mümkün değildir (Çağırğan, 2006: 27). 5253 sayılı Dernekler Kanunu 2. maddesi ve Türk Medeni Kanunu'nun 56. maddesine göre gerçek kişilerle beraber tüzel kişiler de dernek kurma hakkına sahiptir. İstisna olarak Dernekler Yönetmeliği'nin 5. maddesinde çocuk derneklerine tüzel kişilerin kurucu veya üye olamayacakları açıkça belirtilmiştir.

Dernek üyeliği hususunda herhangi bir yaş sınırı mevcut değildir. Ancak Dernekler Kanunu 3. maddesi çocuk dernekleri hususunda bir istisna düzenlenmiştir. Kanunda bu husus: “On beş yaşını bitiren ayırt etme gücüne sahip küçükler; toplumsal, ruhsal, ahlakî, bedensel ve zihinsel yetenekleri ile spor, eğitim ve öğretim haklarını, sosyal ve kültürel varlıklarını, aile yapısını ve özel yaşantılarını korumak ve geliştirmek amacıyla yasal temsilcilerinin yazılı izni ile çocuk dernekleri kurabilir veya kurulmuş çocuk derneklerine üye olabilirler” şeklinde düzenlenmiştir. On iki yaşını bitiren küçüklerin yasal temsilcilerinin izni ile çocuk derneklerine üye olabilecekleri ancak yönetim ve denetim kurullarında görev alamayacakları da yine aynı kanun maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca çocuk derneklerine on sekiz yaşından büyükler kurucu veya üye olamazlar bu yaşı dolduranlarında üyeliği kendiliğinden sonra ermektedir (5253 sayılı Dernekler Kanunu md.3).

Dernekler Kanunu'nun 2. maddesi ve Türk Medeni Kanunu'nun 56. maddesinde derneğin asgari yedi gerçek veya tüzel kişinin bilgi ve çalışmalarını birleştirmesi suretiyle kurulacağı belirtilmiştir. Aslında kuruluş aşamasında yedi kişinin varlığı derneği kurmak

için yeterlidir. Ancak derneğin kuruluş aşaması ile derneğin devamı için aranan üye sayısı farklıdır. Çünkü derneğin kuruluşu için gereken üye sayısı, derneğin faaliyetlerine devam edip zorunlu organlarını oluşturması için gereken üye sayısından daha az olabilir. Aslında bu düzenleme ile hedeflenen amaç kuruluşu kolaylaştırmaktır. Çünkü dernek kuruluşundan sonra katılan üyeler ile zorunlu organların oluşturulması mümkündür. Türk Medenî Kanununun 84. maddesinin 1. fıkrasına göre; yönetim kurulu, beş asıl ve beş yedek üyeden, yine Türk Medenî Kanununun 86. maddesinin 1. fıkrasına göre; denetim kurulu üç asıl ve üç yedek üyeden az olamayacağı belirtilmektedir. Sonuç itibariyle bir derneğin, kuruluşta en az yedi kuruluştan sonra ise en az on altı üyeye sahip olması gerekmektedir (Öztan, 1994: 88).

Derneklerin üye bakımından bir alt sınırı olmasına karşın bir üst sınırı bulunmamaktadır. Dernek istediği kadar üye kaydedebilir ancak bunu tüzüklerine koyacağı bir hükümlerle isterse sınırlayabilmesi mümkün olmaktadır. Yargıtay 29 Nisan 1992 tarih ve 1992/2-190 sayılı kararında; “Medenî hakları kullanma ehliyetine sahip ve 18 yaşını bitirmiş herkes derneğe üye olabilir. Kanunda ve tüzükte, derneklerin üye adedini sınırlayan veya belli zamanlarda belli adetle üye kaydedilebileceğini zorunlu kılan hükümler yoktur. Bu sebeple, mücerret üç gün içerisinde 73 kişinin derneğe üye alınması, Medenî Kanun 2. maddeye aykırılık teşkil etmez” şeklindeki yorumuyla, derneklerin üye almada bir üst sınırının olmadığı aynı zamanda isterse tüzüklerine ilave edecekleri bir hükümlerle bunun mümkün olabileceğini göstermiştir.

Dernek üyeleri zaman içerisinde değişebilmektedir. Hatta derneğin kurucu üyelerinin tamamı bile bir süre sonra dernekten ayrılmış olabilmektedir. Bu durum derneğin kişiliği bakımından hiçbir öneme sahip değildir. Çünkü bu şekilde oluşturulmuş tüzel kişiliklerin hukuki oluşumunu kişilerden ziyade amaçları ve fikirleri oluşturmaktadır (Çağırğan, 2006:23).

Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve yine aynı şekilde hiçbir dernek de üye kabul etmeye zorlanamaz. Türk Medeni Kanunu'nun 63. maddesinde de belirtildiği üzere bir kimsenin derneğe üye olup olmama özgürlüğü olduğu gibi, derneklerin de bir üyeyi kabul edip etmeme özgürlüğü vardır. Dernek üyelik koşullarını sağlasa bile bir kimseyi üye olarak kabul etme veya etmeme özgürlüğüne sahiptir ayrıca buna bir gerekçe sunmasına bile gerek bulunmamaktadır. Ancak derneğin başvuruları kabul etmemesi kişilik haklarına aykırı bir hal alması ve Türk Medeni Kanunu'nun 2. maddesinde ki hakkın

kötüye kullanılması şeklinde olmamalıdır. Bireylerin özellikle tekel durumundaki derneklere başvurularının haklı sebep olmaksızın ret edilmesi Anayasa'ya göre kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkının engellenmesine sebebiyet vereceğinden dolayı hakkaniyet kurallarına aykırı olacağı savunulmaktadır. Bu gibi dernekler ancak önemli ve inandırıcı nedenlere dayanarak üyelik başvurusunu olumsuz yanıtlayabilir. Bu durumdaki kişi dava yolunu kullanarak derneğe üye alınmasını isteyebilir (Çağırın, 2006: 24-28).

Dernek üyeliği derneğin kuruluşuna ilk başta kurucu üye olarak veya sonradan katılma şeklinde olur. Kurucu üyeler derneğin tüzel kişilik kazanmasıyla beraber kendiliğinden üyelik sıfatını kazanırlar. Katılma yoluyla üye olanlar ise yazılı olarak yapacakları üyelik başvurusunun tüzüklerinde başkaca bir düzenleme yoksa yönetim kurulunca otuz gün içinde karara bağlanması ve başvurana yazılı bildirmesi neticesinde olmaktadır. Başvurusu kabul edilen üye bu amaç için tutulan deftere kaydedilir. (Yıldırım, 2004) Kaydedilen üye tüzüğü ve kanun hükümleriyle önceden sınırlanmış bir statüye girmiş olmaktadır. Ayrıca Türk Medeni Kanunu'nun 80. maddesi göre üyeliğe kabul konusunda son karar verme merciinin genel kurul olduğu da ayrıca düzenlenmiştir (4721 sayılı TMK m.80).

Dernek üyelerinin eşit hakları bulunmaktadır. Üyeler arasında dil, ırk, din, cinsiyet veya aile, mezhep, zümre gibi sınıfsal farklılıklar bulunamaz ve eşitliği bozmaya yönelik ayrımcılıklar yapılamaz. Her üyenin derneğin faaliyetlerine, iş ve işlemlerine, yönetimine katılma hakkı bulunmaktadır ve üyeler bu haktan yoksun bırakılamamaktadır. Dernekten çıkan veya çıkarılan üyeler derneğin malvarlığında herhangi şekilde bir hak iddiasında bulunamaz (Yıldırım,2004 :129).

Dernek genel kurulda her üyenin bir oy hakkı bulunmaktadır. Her üye oyunu şahsen kullanmak zorundadır. Dernekler Kanunu'nun 6. maddesine göre ise bir tüzel kişinin derneğe üye olması durumunda tüzel kişinin yönetim kurulu başkanı veya temsille görevlendireceği kişi oy kullanır. Başkanlık veya temsil görevinin sona ermesi durumunda tüzel kişilik adına oy kullanacak kişi yeniden belirlenmektedir (Yıldırım, 2004:129).

Dernek üyeliği iki şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki asıl (gerçek) üyelik: Dernek tüzüğünde belirtilen şartlara sahip olan, derneğin amacı doğrultusunda hareket eden,

derneğin faaliyetlerinde rol alan ve genel kurulda oy kullanmayı sağlayan üyelik biçimidir. Bu üyelik biçimin de ayrıca tüzükte bir düzenleme yoksa üyeler derneğin amacının gerçekleşmesi ve borçlarının ödenmesi için zorunlu ödemelere eşit bir şekilde katılmaktadır. (Yıldırım,2004:130) İkincisi ise fahri(onursal) üyelik: Üyeliğe girebilmek için tüzükte belirtilen tüm şartları sağlayamayan, dernek faaliyetlerine katılamayıp dernek organlarına seçilemeyen, genel kurul toplantılarında oy kullanamayan ancak dernek amacını benimsemesinden dolayı derneğe maddi ve manevi katkı sağlayan üyelik şeklidir. Bu üyelerin derneğe aidat verme gibi bir yükümlülüğü de bulunmamakla beraber isterlerse aidat verebilir ve genel kurul toplantılarında görüş bildirebilmektedirler (Özsunay, 2005:229).

Dernek üyeliği üç şekilde sona ermektedir. Bunlar; çıkma, çıkarılma ve kendiliğinden sona erme şeklinde ayrılmaktadır. (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu) Bireyler özgür bir şekilde bir derneğe üye olabileceği gibi aynı şekilde dernek üyeliğinden de çıkma hakkına sahiptir. Anayasanın 33. maddesi ve Türk Medenî Kanununun 63. maddesinde dernek üyeliğinden çıkma hususunda açıkça bir düzenleme mevcuttur. Türk Medenî Kanununun 66. maddesinde ise üyelikten çıkma şekli düzenlenmiştir. Söz konusu maddede: “Hiç kimse, dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Her üye yazılı olarak bildirmek kaydıyla dernekten çıkma hakkına sahiptir” hükmü yer almaktadır. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere dernekten ayrılma tek taraflı bir irade beyanıyla mümkündür ayrıca yetkili bir organın kabulü gerekmemektedir.

Diğer bir üyeliğin sona erme sebebi olarak çıkarılma sayılmaktadır. Çıkarılma derneğin yetkili organı tarafından karar verilmesi sonucunda üyelik sıfatının son bulmasıdır. Dernekler Kanunu bu konudaki yetkiyi genel kurula vermiştir. Dernek tüzüğü ile bu yetki başka bir organa da verilebilmektedir. Ancak nihai karar yine genel kuruldadır (Özsunay, 2005: 247). Türk Medeni Kanunu 67. maddesinde çıkarılma sebepleri sayılmıştır. Eğer, tüzükte çıkarılma sebepleri gösterilmişse, artık bu çıkarılma sebeplerin haklı sayılmayacağı iddiasıyla, çıkarılma kararına itiraz edilemez. Çünkü bir derneğe üye olarak katılmak emredici hukuk kurallarına aykırı olmamak şartıyla tüzük hükümlerinin kabul edildiğini göstermektedir. Tüzükte çıkarılma sebepleri gösterilmemişse üye, ancak haklı sebeplerin varlığı durumunda çıkarılmaktadır. Bu karara, çıkarmaya haklı sebebin olmadığı gerekçesiyle itiraz edilebilir. Çıkarılma yetkisinin kimde olduğuna göre itiraz iki şekilde yapılmaktadır. Çıkarılma yetkisi derneğin en üst karar organı olarak genel

kuruldaysa bu karara karşı Türk Medenî Kanununun 83. maddesinde düzenlenen şekilde iptal davası açılır. Ancak çıkarma başka bir dernek organına ait ise öncelikle bu organın kararına karşı, derneğin en üst karar organı olarak genel kurula itiraz başvurusunda bulunulması gerekmektedir.

Son olarak kendiliğinden sonra erme ise dernek üyeliği için kanunda veya tüzükte aranan şartların sonradan kaybedilmesi neticesinde doğmaktadır. Dernek üyesinin ölmesi, gaipliğine karar verilmesi, ayırt etme gücünden sürekli olarak yoksunluk, çocuk derneklerinde 18 yaşın doldurulması gibi sebepler sayılabilmektedir (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu).

- **Amaç**

Dernek, belirli ve ortak bir amaç doğrultusunda bu amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kişi topluluğu şeklindeki tüzel kişiliğe denilmektedir. Burada bireyleri bir araya getiren ve bir amaç için faaliyetlerde bulunmasını sağlayan asıl sebep aralarındaki belirli ve ortak amaçtır. Özetle; derneklerde üyelerin ve kurucuların üzerinde güçlerini birleştirmek suretiyle ve ortak bir hedef doğrultusunda hayata geçirmek istedikleri asıl amaç fikri menfaat olarak tanımlanabilmektedir (Özsunay,2005: 167).

Dernekler kazanç paylaşma amacı dışında sanayileşmenin ve kentleşmenin yabancılaştırdığı ve aynı zamanda yalnızlaştırdığı insanların aynı düşüncede olan insanlarla bir araya gelerek bireysel varlıklarını korumak ve ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulmuş örgütlenme şekilleridir. Dernekler ideal (manevi) amaçlar doğrultusunda kurulmaktadır. Geniş anlamıyla ideal amaç iktisadi amaç dışındaki her amaç bu amaca hizmet etmektedir. Çoğulcu ve katılımcı demokrasilerde sivil toplum kuruluşları bu gibi ortak amaçlar doğrultusunda birleşip gelişerek hükümetleri ve hükümet üstü kuruluşları daha derinden etkileyebilmektedir (Yıldırım ,2004:125).

Derneğin amacının ideal (manevi) bir amaç olmasının yanı sıra fayda sağlayan büyük bir amaç olması da zorunluluk değildir. Derneğin amacındaki manevi fayda büyük olmayabilir. Mesela, pilav sevenler derneği gibi. Ayrıca derneğin amacı kazanç paylaşırma olmamasına rağmen üyelerine yarar da sağlayabilmektedir. Örneğin bir tenis kulübünün de derneğin amacı aslında üyelerine daha uygun fiyata tenis kortlarından yararlandırmak suretiyle tenis oynama imkânlarını artırmaktır. Burada amaç kar sağlama olmadığı gibi asıl hedeflenen amaç tenis oynama olanağını artırmaktır bunu yaparken de

üyelerine fayda sağlamıştır. Bunun haricinde bir dernek üyeleri bakımından şahsi bir menfaat sağlamadan sadece manevi bir menfaat sağlanabilir. Mesela, Hayvan Sevenler Derneği, Yardım Sevenler Derneği gibi kuruluşlardan manevi bir fayda elde edilebilmektedir (Velidedeoğlu, 2006: 45).

Dernekler Kanunu 4. maddede de belirtildiği üzere derneğin amacı ve bu amaç doğrultusunda yapılacak çalışma konuları ve faaliyet alanlarının dernek tüzüğünde belirtilmesi zorunludur. Derneğin amacının belirli ve tek olması esastır. Ancak bu amacı gerçekleştirmek için dernek tarafından yapılacak çalışma konu ve faaliyetleri çok sayıda olabilir. Bu iki ayrımı yapmak oldukça önemlidir. Çünkü amaç dernek üyelerinin ulaşmak istedikleri hedefken, derneğin çalışma konu ve faaliyetleri bu amaca hizmet eden birer araçtır (Özsunay,2005:149).

Dernek doğrudan parasal bir kazanç elde etmek amacıyla kurulamaz. Ancak derneğin asıl amacına ulaşmak için çalışma konu ve faaliyetleri dolaylı bir şekilde parasal bir sonuç doğurabilmektedir. Dernek kazanç paylaşma amacı olmaksızın amaçları için kullanacağı parayı iktisadi ve ticari faaliyetler yaparak elde edebilir. Mesela dernek gelir sağlamak amacıyla konserler düzenleyebilir, kermes yapabilir, ufak tefek şeyler hazırlayıp bunları satabilir. Hatta dernek bir ticari işletme bile işletebilmektedir. Ortak projeler düzenleyerek kamu kurum ve kuruluşlarından yardım alabilmektedir. Asıl gelirini ise bağış, üyelerin ödentisi ayrıca benzer amaçlı dernek ve siyasi partilerden, sendikalardan mesleki kuruluşlardan yardım alabilmektedir. Dernekler Kanunu 21. maddede de belirtildiği üzere mülki idare amirine bildirmek şartıyla yurt dışındaki kişi ve kuruluşlardan aynı ve nakdi yardım talebinde bulunabilmektedir (Çağırğan,2006:39).

Dernekler Kanunu 30. maddede derneklerin hangi amaçlarla kurulamayacağı belirtilmiştir. Bu maddede derneklerin tüzüklerinde belirtilen amaçlar dışında faaliyette bulunamayacağı, anayasa ve kanunlarla yasaklanmış konusu veya amaçları suça oluşum sağlayan eylemleri gerçekleştirmek amacıyla kurulamayacağını ve askerlik, milli savunma veya diğer kolluk kuvvetlerinin eğitim faaliyetlerini konu alan bir amaçla kurulamayacağını açık bir şekilde belirtmiştir (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m. 30).

Bazı derneklerin amaçları kanun yoluyla sınırlandırılmış olabilir. Örneğin, Dernekler Kanunu 3.maddede çocuk derneklerinin; “küçüklerin toplumsal, ruhsal, ahlâkî, bedensel ve zihinsel yetenekleri ile spor, eğitim ve öğretim haklarını, sosyal ve kültürel

varlıklarını, aile yapısını ve özel yaşantılarını korumak ve geliştirmek amacıyla” kurulabileceği tek tek sayılmıştır. Benzer şekilde aynı kanunun 14. maddesinde de spor kulüplerinin amacının; spor, gençlik kulüplerinin amacının boş zamanları değerlendirme, gençlik ve spor kulüplerinin amacının ise, hem spor faaliyetlerini, hem de boş zamanları değerlendirme faaliyetine yönelik olabileceği de yine ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir (Dernekler Kanunu mad:3-mad.14).

Kanunda açıkça belirtilmemekle beraber derneğin amacının imkânsız olması durumunda da derneğin tüzel kişilik kazanamayacağı varsayılmaktadır. Çünkü amacın imkânsız olması özünde derneğin bir amacının olmadığını göstermektedir. Ancak amaç imkânsızlığı için imkânsızlığın mutlak bir halde olması gerekir. Mesela bugün erişilmesi imkânsız görülen ancak birtakım gelişmelerle beraber ileri de gerçekleşmesi mümkün görülen amaçlar imkânsız olarak tanımlanamaz. Kurulmuşta amacın imkânsız olması durumunda dernek tüzel kişilik kazanamaz ancak daha sonradan amacın imkânsızlaşması halinde Türk Medeni Kanunu’nun 89. maddesinde de belirtildiği üzere dernek kendiliğinden sona ermektedir (Zevkliler, Acabey& Gökyayla, 2000: 120-121).

Dernek üyeleri dernek amacının değiştirilmesini isteyebilmektedir. Ancak derneğin amacı ana unsur olmasından kaynaklı derneğin ruhu da değişecektir. Bu yüzden dernek amacının değiştirilmesi ancak tüzük değişikliğiyle mümkün olmaktadır. Bu değişiklik ancak üyelerin oybirliği ile karar vermesi ile gerçekleşebilir. Amaç değişikliğiyle beraber Medeni Kanun’un 66. maddesi gereğince üyeler her zaman dernekten ayrılabilmesi gibi genel kurul kararının iptali için dava yolunu da kullanabilmektedir (Özta, 2005: 330).

- **Süreklilik**

Dernek belli bir amaç etrafında bu amacı gerçekleştirmek için bireylerin bilgi ve çalışmalarını bir araya getirmesiyle oluşmaktadır. Bireylerin bilgi ve faaliyetlerini birleştirme sürecinde süreklilik gerekmektedir. Süreklilikten anlaşılması gereken husus ebedilik değildir. Yani kurucuların bir süre kıstası olmadan birleştirmeleri süreklilik kavramının oluşması bakımından yeterli görülmektedir (Kabaoğlu, 1992: 112). Dernek tüzüğüne belli bir süre sınıрыyla faaliyette bulunulacağına ya da buna benzer bir koşul koymaları mümkün değildir. Böyle bir hüküm olması tüzüğün geçersizliğini dolayısıyla derneğin kurulamamasının sonucunu meydana getirmektedir. Buna karşılık dernek belli bir süre için kurulabilmektedir. Burada asıl belirtilmek istenen üyelerin bir süre sınıрыyla

bir araya gelmesi değil yaşamlarının devamı boyunca bu dernekte hizmet ve faaliyetlerine devam etmeleridir. Örneğin, 2017 mezunları derneği gibi. Üyelerin dernekten çıkmaları derneğin devamlılık unsuru üzerinde bir etki meydana getirmemektedir (Öztan, 1994, 46).

- **Tüzel kişilik**

Türk hukukunda iki tür tüzel kişilik vardır. Bunlardan ilki kamu otoritesini temsil eden ve varlıkları kamu otoritesiyle ilişkili olan kamu tüzel kişileri, diğeri ise özel hukuktan doğan ve kanun otoritesine sahip olmayan özel hukuk tüzel kişileridir. Dernekler sendikalar ve vakıflar gibi örgütlenmeler özel hukuk tüzel kişilerine örnek verilebilmektedir. İnsanlar tek başlarına gerçekleştirme imkânlarının olmadığı ideal amaçlarını uzun vadeli bir süreç içerisinde meydana getirmek için örgütlenmelerinin bir sonucu olarak kişi ve mal toplulukları oluşturmuşlardır ve bunları, hak süjesi olarak kabul etmişlerdir amaçları hukuka veya ahlaka aykırı olan mal veya kişi topluluğu oluşturulamaz. Tüzel kişilikler kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip oldukları andan itibaren fiil ehliyetini kazanmaktadırlar. Tüzel kişinin irade açıklaması organları vasıtasıyla gerçekleşir. Tüzel kişiler insana özgü cins, yaş hısımlık gibi nitelikler haricinde bütün hak ve borçlara sahiptirler (Yıldırım, 2004:124-125).

Tüzel kişi olarak isimlendirilen bu kişi ve mal toplulukları, onları oluşturan şahıslardan farklı ve müstakil olarak hak iktisap edebildikleri gibi, borç altına girebilirler; dava açabilir, dava olunabilirler. Benzer şekilde gerçek kişiler gibi onlar da hak ve borçlarından meydana gelen bir malvarlığına da sahip olabilir; ticari, sınaî ve iktisadi teşebbüslerde bulanabilmektedirler (Velidedeoğlu, 2006: 4).

Dernekler ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş kişilerden oluşan kişi topluluğu olarak isimlendirilen örgütsel yapılardır. Kişi topluluğu olarak nitelendirilen yapıların kendisini meydana getirenlerden bağımsızlaşması etkilerinden uzaklaştırılması, onun asıl istenen gaye doğrultusunda sürekli bir biçimde çalışmalar ve faaliyetler gerçekleştirmesini sağlar. Aslında istenen de tam olarak bu hukuk süjesini kurucularından, yöneticilerinden ve üyelerinden ayrı bağımsız bir kişilik kazanmasının sağlanmasıdır. Bu sebeplerden dolayı tüzel kişilik dört temel unsur arasında sayılmaktadır. Tüzel kişilik kazanmamış bir kişi topluluğu düşünülmemeyeceği gibi böyle bir yapının dernek olarak isimlendirilmesi de mümkün değildir. Türk medeni

Kanunu'nun 56. maddesi ve Dernekler Kanunu'nun 2. maddesinde tüzel kişilik unsuru açık bir şekilde tanımlanmıştır (Özta, 1994: 46).

2.3. Derneklerin Kuruluşu

Anayasası'nın 33. maddesinin 1. fıkrasında, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Benzer biçimde 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun 3. maddesinde de bu hükme paralel olarak, fiil ehliyetine sahip gerçek veya tüzel kişiler önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Anayasa'da ve Dernekler Kanun'da derneklerin kuruluşu hususu açık bir şekilde ifade edilerek kazanç paylaşma amacı dışında ve kanunlarla yasaklanmış amaçlar hariç olmak üzere dernek kurmak için hiçbir makamdan izin alınmasına gerek bulunmamaktadır. Önemli olan fiil ehliyetinin sağlanmış olmasıdır (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m. 3).

Türk Medeni Kanunu'nun 59. maddesinde "Dernekler, kuruluş bildirimini, tüzüğünü ve gerekli belgeleri yerleşim yerinin bulunduğu yerin en büyük mülkî amirine verdikleri anda tüzel kişilik kazanırlar "hükmü ile derneklerin tüzel kişilik kazanması için sadece kurulma iradesinin açıklanması yeterli olmadığı birtakım belgelerin, yetkili idari makamlara verilmesi gerektiği hususu belirtilmiştir (TMK m. 59).

Derneklerin kuruluşunda en büyük mülkî amir tarafından kuruluş bildirimini ve belgelerin doğruluğu ile dernek tüzüğü altmış gün içinde dosya üzerinden incelenmektedir. Kuruluş bildiriminde, tüzükte ve kurucuların hukukî durumlarında kanuna aykırılık veya noksanlık bulunursa eğer bunların giderilmesi veya tamamlanması derhâl kuruculardan istenmektedir. Bu istemin tebliğinden başlayarak otuz gün içinde belirtilen noksanlık tamamlanmaz ve kanuna aykırılık giderilmezse eğer en büyük mülkî amir, yetkili asliye hukuk mahkemesinde derneğin feshi konusunda dava açması için durumu Cumhuriyet savcılığına bildirmektedir. Cumhuriyet savcısı mahkemeden derneğin faaliyetinin durdurulmasına karar verilmesini de isteyebilmektedir. Kuruluş bildiriminde, tüzükte ve belgelerde kanuna aykırılık veya noksanlık bulunmaz ya da bu aykırılık veya noksanlık belirli sürede giderilmiş bulunursa; keyfiyet derhâl derneğe yazıyla bildirilip ve dernek, dernekler kütüğüne kaydedilmektedir. Kuruluş işlemleri tamamlanmış olmaktadır (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m.60).

Derneklerin ticaret şirketlerindeki ana sözleşmeye benzer ve onu andıran amaçlarının bu amaca ulaşmak için yapacakları faaliyetlerini ve üyelik ile ilgili bilgi ve işlemleri içeren bir tüzükleri mevcuttur. Dernek kurucularının bir tüzel kişilik adı altında belli bir amaca ulaşmak için yaptıkları irade açıklamasında tüzük denilmektedir. Tüzükte kurulmak istenen tüzel kişiliğin bilgileri kurucuların ortak iradeleri ile açıklanmıştır. Bu bakımdan en az yedi kişinin ortak bir gaye ile hukuki bir sonucun doğması için açıkladıkları iradeleri kendine özgü toplu hukuki işlem olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Şayet dernek kurma işlemini ve tüzüğünü bir sözleşme olarak nitelendirmek aksi düşüncelere yol açabilmektedir. Çünkü hukuk kuralı olarak nitelendirilen bir belgenin sözleşme gibi iki taraflı bir belge olarak düşünülmesi yanıltıcı olabilmektedir. Ancak ahlaka ve adaba aykırı amaç taşıdığı gerekçesiyle tüzel kişilik kazanamamış kişi toplulukları ile derneğin tüzel kişilik kazanmadan önceki yönetim kurulu tarafından yapılan işlemler bakımından adi şirket sözleşmesi niteliğine sahip olduğu düşünülebilmektedir. Derneğin tüzel kişilik kazandıktan sonra dernek tüzüğünün objektif bir hukuk normu olduğu hakkında bir görüş birliği mevcuttur (Özsunay, 2005 :141-142).

Derneklerin faaliyetlerinin yasal sınırını tüzükleri belirlemektedir. Dernekler kanunlar ve anayasa tarafından yasaklanmış faaliyetleri tüzükleri izin verse dahi yapamaz tersi biçiminde anayasa ve kanunların izin verdiği bir faaliyete tüzükleri izin vermiyorsa yine bu faaliyeti gerçekleştirememektedirler. Bu yüzden bir derneğin kuruluşu sırasında faaliyet alanları oluşturulurken ileride sorun yaşamamak için ayrıntılı ve kapsamlı düzenlemekte fayda bulunmaktadır. Kurucular anayasa ve kanunlara uygun olmak şartıyla istedikleri gibi tüzüklerini hazırlayabilmektedir. Ancak konusu ve şeklinin nasıl olduğuna bakılmaksızın Dernekler Mevzuatı gereğince dernek tüzüğünde bulunması zorunlu olan maddeler vardır (Oyman, 2015 :25). Bunlar:

- Derneğin adı ve merkezi, (Derneğinizi adı, daha önce kurulmuş olan bir derneğin adıyla aynı olamaz.)
- Derneğin amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için dernekçe yapılması gereken çalışma konuları ve çalışma biçimleri ile faaliyet biçimleri,
- Derneğe üye olma veya üyelikten çıkmanın koşulları ve biçimi,
- Genel kurulun toplanma hususu ve zamanı,
- Genel kurulun görevleri, yetkileri, oy kullanma ve karar alma usul ve şekilleri,

- Yönetim ve denetim kurullarının görev ve yetkileri, nasıl seçileceği, asıl ve yedek üye sayısı,
- Derneğin şubesinin bulunup bulunmayacağı, eğer bulunursa şubelerin nasıl kurulacağı, dernek genel kurulunda nasıl temsil edileceği,
- Üyelerin ödeyecekleri giriş ve yıllık aidat miktarının belirlenme usulü,
- Derneğin gelir kaynaklarının neler olduğu,
- Derneğin iç denetimin nasıl gerçekleşeceği,
- Tüzüğün ne şekilde değiştirileceği ve güncellenebileceği,
- Derneğin feshi halinde mal varlığının tasfiye şeklinin nasıl olacağı,
- Dernek geçici yönetim kurulu üyelerinin bilgileri, olmak üzere zorunlu hususlar belirtilmiştir. Bu zorunlu unsurların haricinde kanuna aykırı olmamak şartıyla tüzükte yer alması istenilen diğer hükümlerde ilave edilebilmektedir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2020).

Derneğin ad seçme hakkını kullanırken uyması gereken kanundan kaynaklı sınırlar bulunmaktadır. Dernekler Kanunu'nun 28. maddesinde dernek adlarında; Türk, Türkiye, Milli, Cumhuriyet, Atatürk, Mustafa Kemal, Şehit, Gazi kelimeleri ile bunların baş ve sonlarına getirilen eklerle oluşturulan kelimeler İçişleri Bakanlığının izni ile ancak kullanılabilirliği düzenlenmiştir. Aynı kanunun 29. maddesinde ise; Derneklerin, mevcut veya mahkeme kararıyla kapatılmış veya feshedilmiş bir siyasî partinin, bir sendikanın veya üst kuruluşun, bir derneğin veya üst kuruluşun adını, amblemini, rumuzunu, rozetini ve benzeri işaretlerinin kullanmanın yasak olduğu hususu düzenlenmiştir. Ayrıca başka bir ülkeye ve daha önce kurulmuş Türk devletlerine ait bayrak, amblem ve flamaları kullanmalarının kesinlikle yasak olduğu hususu maddenin devamında belirtilmiştir.

Anayasa'nın 33. maddesi ve buna paralel olarak Türk Medenî Kanunu'nun 59. maddesi, derneğin tüzel kişilik kazanması için dernek kurma iradesinin açıklanmasını yeterli görmemiştir. Çünkü dernek kuruluş bildirisini, dernek tüzüğü ve eklerinin mahallin en büyük mülkî amirliğine verilmesi ile tüzel kişilik kazanılacağı hususu belirtilmiştir (4721 sayılı Türk Medenî Kanunu, m.59). Ayrıca yabancı derneklerin Türkiye'de şube, dernek veya üst kuruluş kurmaları bakımından, izin sisteminin benimsendiği ilgili kanun maddelerinde düzenlenmiştir. Türk Medenî Kanunu'nun 92. maddesi ile Dernekler Kanunu'nun 5. Maddesinin 2. fıkrası esas olmak üzere yabancı dernekler için Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığı'nın izniyle, Türkiye'de, faaliyette veya

iş birliğinde bulunabilir, temsilcilik veya şube açabilir, dernek veya üst kuruluşlar kurabilir veya kurulmuş dernek veya üst kuruluşlara katılabilirler denilmek suretiyle izin sistemini getirmiştir.

Bir derneğin kurulması için kurucuları tarafından imzalanmış kuruluş bildirim ve aşağıda belirtilen ekleri, derneğin kurulacağı yerin mülki idare amirliğine verilmesi gerekmektedir. Bunlar:

- Kurucular tarafından her sayfası imzalanmış bir adet dernek tüzüğü,
- Dernek kurucuları arasında tüzel kişiliklerin bulunması halinde; bu tüzel kişilerin unvanı, yerleşim yeri ve kuruluş belgesi ile tüzel kişiliklerin organları tarafından yetkilendirilen gerçek kişi de belirtilmek kaydıyla bu konuda alınmış kararın örneği,
- Kurucular arasında yabancı dernek veya dernek ve vakıf dışında kar amacı gütmeyen kuruluşlar bulunması halinde, bu tüzel kişilerin derneklere kurucu olabilmesine dair İçişleri Bakanlığınca izin verildiğini belirten dernek kurucuları tarafından imzalanmış yazılı beyan,
- Kurucular arasında yabancı uyruklular varsa, bunların Türkiye'de yerleşme hakkına sahip olduklarını gösterir belgelerin örnekleri,

Dernekler ancak kuruluş bildirim ve eklerini mülki idare amirliğine vermek suretiyle tüzel kişilik kazanmaktadırlar. Ayrıca çocuk derneklerinde kuruluş bildirimine, kurucu çocukların yasal temsilcilerinin izni de ilave edilmesi gerekmektedir. Tüzel kişiler çocuk derneklerine kurucu veya üye olamazlar. Mülki idare amirliği tarafından dernek kuruluş bildirim, gün ve saat belirtilmek suretiyle sivil toplumla ilişkiler birimine havale edilir ve başvuru sahibine kuruluş bildirim ve eklerinin alındığına dair Alındı Belgesi verilmektedir. Sonrasında ise dernek, kütüğe kaydedilmektedir ve İlçe sivil toplumla ilişkiler birimleri, kuruluş bildirim ve dernek tüzüğünü yedi gün içerisinde il müdürlüğüne göndermektedir (Dernekler Yönetmeliği, m.5).

Kuruluş bildirim ile ekleri ve dernek tüzüğü, alındı belgesinin düzenlendiği tarihten itibaren altmış gün içinde mülki idare amiri tarafından bizzat veya sivil toplumla ilişkiler birimlerine yetki verilmek suretiyle incelenmektedir. Ancak ilçelerde kurulan derneklerin tüzükleri ilgili valiliklerce incelenmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda eğer bir kanuna aykırılık veya noksanlık tespit edilirse, giderilmesi kuruculardan yazılı

olarak istenmektedir. Kanuna aykırılık veya noksanlık otuz gün içinde giderilmediği takdirde mülki idare amiri, yetkili asliye hukuk mahkemesinde derneğin feshi hakkında davanın açılması için durumu Cumhuriyet savcılığına bildirimde bulunmaktadır. Şayet herhangi bir kanuna aykırılık veya noksanlık bulunmadığı takdirde ya da otuz gün içinde giderilmiş olması halinde, mülki idare amirliği tarafından keyfiyet bir yazı ile dernek geçici yönetim kurulu başkanlığına derhal bildirilir ve bu sayede dernek kuruluşu gerçekleşmektedir (Dernekler Yönetmeliği, m.6).

Kuruluş bildiriminde, tüzüğünde ve diğer belgelerinde hiçbir noksanlık veya aykırılık bulunmaması halinde veya aykırılıkların ve noksanlıkların verilen süre içinde giderilmesi durumunda, keyfiyetin derneğe yazılı olarak bildirilmesinden itibaren altı ay içinde derneğin ilk genel kurul toplantısını yapması ve organlarını oluşturması derneğin fiil ehliyeti kazanması bakımından zorunlu bir gereklilik olmaktadır (Dernekler Yönetmeliği, m.12).

2.3.1. Derneklerin organları

Dernekler esas itibariyle genel kurulun seçip belirlediği organlar tarafından yönetilir ve temsil edilmektedir. Her derneğin bu organlara sahip olması gerekmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında her derneğin; genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu olarak isimlendirilen organlara sahip olması gerekmektedir. Dernekler zorunlu organları dışında faaliyetleri ve amaçlarına yönelik olarak onur kurulu, danışma kurulu gibi başka organlarda oluşturabilmektedirler. Ancak zorunlu organlardan olan genel kurul ve denetleme kurulunun görev ve sorumlulukları hiçbir şekilde başka bir isimle oluşturulmuş bir organa devredilememektedir (4721 sayılı TMK, 2001, m. 72). Türk Medenî Kanunu'nun 49. maddesinde de belirtildiği üzere derneğin zorunlu organlarının ilk genel kurulunda seçilmesi ile dernek, fiil ehliyetini tam olarak kazanmaktadır. Dernekler iradelerini organları vasıtasıyla açıklarken fiil ehliyetlerini de organları vasıtasıyla kullanmaktadırlar (Velidedeoğlu, 2006: 69).

- **Genel Kurul**

Derneğin kayıtlı üyelerinden oluşan genel kurul derneğin en üst organıdır. Bu sebepten diğer organlar gibi seçilerek değil, direkt kanunun izin verdiği şekilde derneğin kurulmasıyla oluşmaktadır. Aslında bu organ kuruluşla beraber vardır ve toplantıya seçilmesi için çağırılması gibi bir durum söz konusu olmamaktadır (Öztañ ,1994: 69).

Genel kurul geniş yetkilere sahiptir. Kanun ve tüzükle başka bir organa bırakılmamış her konuda karar alabildiği gibi diğer organların yetki anlamında en üst karar verme organı olarak görev yapmaktadır. Medeni Kanun'un 80. maddesinde "...genel kurul, derneğin diğer organlarını denetler ve onları haklı sebeplerle her zaman görevden alabilir" şeklindeki hükümlerle genel kurulun diğer organları denetleme yetkisi de açık bir şekilde ortaya konmuştur (Özsunay, 2005: 77).

Genel kurul gerekli olan kararlarını üç şekilde alır. Bunlar; olağan toplantı ile olağan üstü toplantı ile ve toplantısız veya çağrısız olmak üzere belirlenmiştir. Olağan genel kurul toplantılarının en geç üç yılda bir yapılması zorunludur. Aksine bir hüküm bulunmadıkça genel kurul toplantıları dernek merkezinin bulunduğu yerde yapılmaktadır. Genel kurul, yönetim kurulunca, en az on beş gün önceden toplantıya çağrılmaktadır. Toplantının günü, saati, yeri ve gündemi, üyelere bildirilmektedir. Olağan üstü toplantı ise yönetim veya denetim kurulunun gerekli gördüğü hâllerde veya dernek üyelerinden beşte birinin yazılı başvurusu üzerine, yönetim kurulunca genel kurul toplantıya çağrılmaktadır. Yönetim kurulu tarafından eğer genel kurul toplantıya çağırılmazsa; üyelere birinin başvurusu üzerine, sulh hâkimi, üç üyeyi genel kurulu toplantıya çağırarak görevlendirilmektedir. Toplantısız veya çağrısız alınan kararlarda bütün üyelerin bir araya gelmeden yazılı katılımı sayesinde alınan kararlar ve bütün üyelerin kanunda belirtilen çağrı usulüne uymaksızın bir araya gelerek aldığı kararlar geçerli olmaktadır. Bu şekilde bir karar alınması olağan toplantı olarak değerlendirilemez (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m.74-76).

Genel kurul aslında katılma hakkı bulunan üyelerin salt çoğunluğu ile toplanmaktadır. Ancak tüzük değişikliği ve derneğin feshi hâllerinde üyelerin üçte ikisinin katılımıyla toplanmaktadır. Çoğunluğun sağlanamamasından dolayı toplantının ertelenmesi durumunda ikinci toplantıda bu çoğunluk aranmaz. Ancak yine de ikinci toplantıya katılan üye sayısı, yönetim ve denetim kurulları üye tam sayısının iki katından az olamamaktadır. Genel kurul toplantısı, bir defadan fazla geri bırakılamaz. İlk toplantı günü ile ikinci toplantı günü arasındaki süre bir haftadan az belirlenemez (Özdemir, 2009: 25).

Genel kurul kararları tıpkı toplantı usulündeki çoğunluk sayıları gibi oluşturulmaktadır. Kararlar esas itibarıyla toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğuyla

alınır. Ancak tüzük değişikliği ve derneğin feshi kararları, toplantıya katılan üyelerin üçte iki çoğunluğuyla alınabilir (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m. 79-81).

Genel kurul toplantılarında yalnızca gündemde belirtilen konular görüşülebilmektedir. Lakin toplantıda bulunan üyelerin onda biri tarafından görüşülmesi istenen konu yazılı olarak belirtilmesi suretiyle görüşülmesi zorunludur (Yıldırım ,2004:131).

Genel kurul toplantılarda genellikle derneğin esas işlemleriyle ilgili konular görüşülüp karara bağlanır. Bunlar:

- Genel kurul, üyeliğe kabul ve üyelikten çıkarma hakkında son kararın verilmesi,
- Dernek organlarının seçilerek belirlenmesi,
- Dernek tüzüğünün maddelerinin incelenerek güncellenmesi,
- Yönetim ve denetim kurullarınca hazırlanan raporların görüşülerek incelenmesi ve bunun sonucunda yönetim kurulunun ibra edilmesi,
- Yıllık faaliyet raporunun görüşülmesi ve onaylanması,
- Federasyona katılma kararının alınması,
- Yıllık üye aidatlarının tutarının belirlenmesi,
- Derneğin demirbaşların satılma kararının alınması veya derneğe yeni bir demirbaş alınması için yönetim kuruluna yetki verilmesi,
- Derneğin feshi kararının alınması (Özdemir, 2009: 25),

Toplantıda hazır bulunan ve kanuna veya tüzüğe aykırı olarak alınan genel kurul kararlarına katılmayan her üye, karar tarihinden başlayarak bir ay içinde; toplantıda hazır bulunmayan her üye kararı öğrendiği tarihten başlayarak bir ay içinde ve her durumda karar tarihinden başlayarak üç ay içinde mahkemeye başvuru yoluyla kararın iptalini isteyebilmektedir. Genel kurul dışındaki organların kararlarına karşı, dernek içi denetim yolları tüketilmedikçe iptal davası açılmaz. Genel kurul kararlarının yok veya mutlak butlanla hükümsüz sayıldığı durumlar saklıdır (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m. 83).

• **Yönetim Kurulu**

Yönetim kurulu, beş asıl ve beş yedek üyeden az olmamak şartıyla dernek tüzüğünde belirtilen sayıda üyeden oluşmaktadır. Yönetim kurulu üye sayısı, boşalmalardan dolayı üye tamsayısının yarısının altına düşerse; genel kurul, kalan

yönetim kurulu üyeleri veya denetim kurulu tarafından bir ay içinde toplantıya çağrılır. Çağrı yapılmazsa, üyelere birinin istemi üzerine, sulh hâkimi, üç üyeyi genel kurulu toplantıya çağırarak görevlendirir (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m. 84). Yönetim kurulu, derneğin yürütme ve temsil organıdır olarak görev yapmaktadır. Bu görevini kanuna ve dernek tüzüğüne uygun bir şekilde yerine getirmektedir. Temsil görevi, yönetim kurulunca, üyelere birine bırakılabileceği gibi üçüncü bir kişiye de bırakılabilir. Genel olarak yönetim kurulunun üstlendiği görevler şunlardır:

- Şube açılmasına karar vermek ve şube kurucularına şube açma konusunda yetki vermek,
- Faaliyet raporunu genel kurula sunulmak ve incelenmek için hazırlamak,
- Derneğin gelir ve giderleri ile ilgili iş ve işlemleri takip etmek ve yapmak,
- Derneğin gelecek dönem bütçesini hazırlayıp genel kurulun onayına sunmak,
- Genel kurulca kabul edilen sektörlerde iktisadi faaliyetlerde bulunmak,
- Türk vatandaşı olmayanların üyeliğe kabul edilmesi durumunda bunları en geç on gün içinde mahallin en büyük mülki amirliğine bildirimde bulunmak,
- Genel kurulun yetki verdiği konularda demirbaşları satmak, yenilemek veya almak (Oyman,2015: 35),

Ayrıca dernek tüzüğünün ve kanunların yetki verdiği ölçüde görevlerini yerine getirmek ve yetkilerini kullanmak yönetim kurulunun başlıca görevleri arasında sayılmaktadır. Yönetim kurulu bir dernek için olmazsa olmaz bir organdır. Dernekler ortak bir amaç için bir araya gelmiş olan bireylerden oluştuğu için bu ortak amacı gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunacak ve kararlar alacak fazla bir profesyonelliği olmayan gönüllü bireylerden oluşan bir yönetim organı kurmaktadır. Ancak bazı dernekler hem büyüklükleri hem de mali kaynakları bakımından tıpkı bir devlet kuruluşu veya bir şirket edasıyla görev yapmaktadırlar. Bu gibi kuruluşların yönetim organları hem tecrübe anlamında yeterli hem de donanımlı bireylerden oluşmalıdır. Türk Kızılay Derneği bu gibi derneklerin en tanınmış örneğini oluşturmaktadır.

- **Denetim Kurulu**

Denetim kurulu, üç asıl ve üç yedek üyeden az olmamak üzere dernek tüzüğünde belirlenmiş sayıda üyeden oluşmaktadır. Denetim kurulu, denetleme görevini kanunlara

ve dernek tüzüğünde belirtilen esas ve usullere aykırı olmayacak şekilde yerine getirmektedir (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, m. 86).

5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu'nun 9. maddesiyle derneklerde denetimin nasıl olacağı hususu düzenlenmiştir. Bu kanun maddesine göre derneklerde iç denetim esastır. Denetim kurulu, derneğin iç denetimini sağlayan bir organ işlevi görmektedir. 5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu'nun 9. maddesinin de genel kurul, yönetim kurulu veya denetim kurulu tarafından iç denetim yapılabileceği, hatta gerekli olduğu durumlarda bunlar dışında, bağımsız denetim kuruluşlarına da denetim yaptırılabilmesi açıkça düzenlenmiştir. Bilhassa yönetimin ve denetimin zor ve karmaşık olduğu büyük derneklerin denetiminin, profesyonel kişiler tarafından yürütülmesinde yarar bulunmaktadır. Ancak kanunda ayrıca genel kurul, yönetim kurulu veya bağımsız denetim kuruluşlarınca denetim yapılmış olmasının denetim kurulunun yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacağını da belirtmiştir. Çünkü derneklerde esas itibarıyla iç denetimin denetim kuruluna ait olduğu bir gerçektir (Çağırğan, 2006:158).

Dernekler Kanunu 9. maddesinin 2. fıkrasında denetim kurulunun görevleri belirtilmiştir. Denetim kurulu derneğin tüzüğünde gösterilen amaçların ve bu amacı gerçekleştirmek için yapılan faaliyetlerin tüzükte belirtilen esaslara göre yapıp yapmadığının, defter, hesap ve kayıtların hukuki mevzuata ve dernek tüzüğüne uygun bir biçimde tutulup tutulmadığının, dernek tüzüğünde belirtilen esas ve usullere göre ve bir yılı geçmeyen aralıklarla denetlemekle sorumludur. Denetim kurulu üyelerinin istemi üzerine, her türlü bilgi, belge ve kayıtların, dernek yetkilileri tarafından gösterilmesi veya verilmesi, yönetim yerleri, müesseseler ve eklentilerine girme isteğinin yerine getirilmesi zorunludur (5253 Sayılı Dernekler Kanunu m. 9).

Denetleme kurulu, yönetim kurulu ve diğer dernek organlarının iş ve işlemlerini denetleyerek genel kurula sunmak üzere bir rapor hazırlamaktadır. Genel kurul bu raporun değerlendirmesi sonucunda yönetim kurulunun ibra edilip edilmeyeceğini kararını vermektedir. Aslında denetim kurulu, yönetim kurulunun yetkisinde olan iş ve işlemlerinin derneğin amacı ve hukuk mevzuatına uygun olarak kullanılıp kullanmadığını denetler (Özsunay, 2005: 222).

2.4. Derneklerin Türleri

Dernekler çeşitli açılardan sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Dernekler ayrıcalıklarına göre “alelade dernekler ve kamuya yararlı dernekler” olarak, yapılarına göre “yalın dernekler ve dernek birlikleri” olarak, amaçları doğrultusunda maddi olanaklara imkan hususunda “ticari işletme işleten ve işletmeyen dernekler” olarak sınıflandırılmaktadır (Akünal, 1995:50).

- **Alelade Dernekler ve Kamuya Yararlı Dernekler**

Kanun ve Yönetmeliklere uygun olarak kurulmuş ve herhangi bir ayrıcalık taşımayan derneklere alelade dernek denilmektedir (Öztan ,2008:343). Kamuya yararlı dernekler ise genel anlamdaki derneklerin bir türünü oluşturmaktadır. Bu derneklerin yapısal yönden veya işleyişi anlamında diğer derneklerden çok önemli bir farkı da bulunmamaktadır. Bu derneklerin en önemli hususu kamuya yarara çalışan dernek sıfatını almış olmalarıdır (Zevkliler ve Havutçu, 2004:169).

Bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılabilmesi için, derneğin amacı ve bu amaç için yaptığı faaliyetlerin topluma yararlı sonuçlar doğuracak biçimde ve ölçüde olması gerekmektedir. Ayrıca aşağıda belirtilen şartlarında beraberinde olması durumunda durumun da kamu yararlı dernek sıfatı verilmektedir. Bu şartlar:

- a) Derneğin en az bir yıldan beri faaliyette bulunması,
- b) Son bir yıl içindeki, 2020 yılı için belirlenmiş tutar olan 200.000 Türk Lirasını geçen alım ve satım işlemlerinin rekabet koşullarına uygun bir biçimde yapılması,
- c) Amacının ve gerçekleştirdiği faaliyetlerin, kendi üyelerinin dışında yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde toplumun ihtiyaç ve sorunlarına yönelik çözümler üretecek ve toplumsal gelişmeye fayda sağlayacak nitelikte olması,
- d) Yıl içinde elde ettiği gelirinin en az yarısının bu amaçla harcanması,
- e) Sahip olduğu mal varlığının ve yıllık gelirinin tüzüğünde belirtilen amacı gerçekleştirecek seviyede olması gerekmektedir.

Bu hususlar, Bakanlık dernekler denetçileri tarafından düzenlenen rapor ile tespit ettirmektedir. Bu nitelikleri taşımadığı tespit edilen dernekler, kamu yararı kararı için,

bu tespiti yapıldığı tarihten itibaren üç yıl geçmeden önce bir daha bu sıfatı almak için başvuramamaktadır (Dernekler Yönetmeliği m. 48).

Kamu yararına çalışan derneklerden sayılma talepleri, valilik görüşü ile birlikte bir ay içinde Bakanlığa gönderilmektedir. Valilik görüşünde derneğin amacının ve faaliyetlerinin topluma yararlı sonuçlar verebilecek nitelikte olup olmadığı ve kamu yararına çalışan derneklerden sayılıp sayılamayacağı görüşü açık bir biçimde belirtilmektedir. Kamu yararına çalışan dernekler Hazine ve Maliye Bakanlığının ve varsa ilgili bakanlıkların görüşü üzerine, Bakanlığın teklifi ve Cumhurbaşkanı kararıyla belirlenmektedir (Dernekler Yönetmeliği, m. 51).

Kamu yararına çalışan dernekler en az iki yılda bir denetlenir. Yapılan denetimler sonucunda düzenlenen raporlar üzerine, kamu yararına çalışan derneklerin organlarında görev alan üyeler veya ilgili personel, hapis cezası verilmesini gerektiren suçların işlendiğinin tespit edilmesi halinde, geçici bir tedbir olarak İçişleri Bakanınca görevden uzaklaştırılabilir. Dernek merkezinin bulunduğu ilin valisi, görevden uzaklaştırılma kararının derneğe bildirilmesiyle eş zamanlı olarak, görevden uzaklaştırılan organların yerlerine; dernek merkezinin bulunduğu yerdeki sulh hukuk mahkemesinden kayyım atanmasını ister. Mahkeme bir hafta içinde, öncelikle dernek üyeleri arasından görevden uzaklaştırılanların sayısı kadar kayyım atanmasına karar verir ve bu kararda kayyımın görev ve yetkileri ile dernek tarafından kayyım verilecek ücret de belirtilir. Kayyımın görevi dava sonucu verilen hüküm kesinleşinceye kadar devam eder. Çeşitli nedenlerle boşalan bu kayyımların yerine, aynı usulle yeni kayyım atanır. Kamu yararına çalıştıklarına karar verilen dernekler, denetimler sonunda bu niteliklerini kayb ettikleri tespit edilirse, birinci fıkrada öngörülen usulle haklarında alınan kamu yararına çalışan derneklerden sayılma kararı kaldırılır. Kamu yararına çalışan derneklerin mallarına karşı suç işleyenler Devlet malına karşı suç işlemiş gibi cezalandırılır (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.27).

Kamu yararına çalışan derneklerin pek çok yönden avantajı mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ise vergi avantajları konusunda görülmektedir. Cumhurbaşkanı kararıyla kamuya yararlı dernek statüsü verilen derneklere Türk Vergi Sistemi'ndeki mevcut düzenlemelere göre yararlanabilecekleri pek çok vergi ve harçlar yönünden avantajları tanınmıştır. Bunlar:

- KDV istisnası,
- Veraset ve İntikal Vergisi istisnası
- Harç istisnası,
- Emlak vergisi istisnası,
- Gelir ve Kurumlar Vergisi istisnası,
- Belediye Gelirleri Kanunu açısından istisna,
- Diğer yasal ayrıcalıklar.

Bu derneklerin vergi avantajına sahip olmalarının dışında, faaliyetlerine devam edebilmeleri için daha rahat bağış ve yardım toplayabilmeleri adına teşvik edici kanun maddeleri de mevcuttur. Kamu yararına çalışan derneklere, gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri tarafından 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 89. maddesi ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 10. maddesinde belirtilen şartlar dâhilinde yapılan bağış ve yardımlar gelir ve kurumlar vergisi matrahının tespitinde indirim konusu yapılabilecektir. Ayrıca ülkenin tanıtımı ve kültürel gelişimine faydalı olacak faaliyetlere yapılan yardımlarda yüzde 5'lik kısım dikkate alınmaksızın tamamı indirim konusu yapılabilir (193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, m. 89; 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, m. 10).

- **Yalın Dernekler ve Dernek Birlikleri**

Dernekler yapılarına göre böyle bir ayrıma tabi tutulmuştur. Yalın dernekler bir tanedir. Dernek birlikleri ise üst kuruluş niteliğindeki federasyon ve konfederasyonu ifade etmektedir. Federasyonlar, kuruluş amaçları aynı olan en az beş derneğin, amaçlarını gerçekleştirmek üzere üye sıfatıyla bir araya gelmeleri sonucunda oluşmaktadır. Her federasyonun kendine ait bir tüzüğü bulunmaktadır. Federasyonlar kuruluş bildirim, tüzük ve gerekli belgelerin yerleşim yerinin en büyük mülkî amirine verilmesiyle tüzel kişilik kazanmaktadırlar. Diğer bir üst kuruluş olan konfederasyonlar ise kuruluş amaçları aynı olan en az üç federasyonun, amaçlarını gerçekleştirmek üzere üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulmaktadır. Aynı şekilde konfederasyonlarında kendine özgü tüzükleri bulunmaktadır ve bu tüzükleriyle beraber kuruluş bildirim ile gerekli belgelerini yerleşim yerinin en büyük mülkî amirine verilmesiyle tüzel kişilik kazanmaktadırlar (Ayan, 2014: 184).

Dernekler, bağılı oldukları federasyonun; federasyonlar da bağılı oldukları konfederasyonun genel kurulunda en az üçer üye ile temsil edilmektedirler. Temsilci üyeler, ilgili derneklerin ve federasyonların genel kurullarınca seçilirler. Federasyon ve konfederasyonlara ilişkin diğere hususlar hakkında Medeni Kanun hükümleri uygulanmaktadır (4721 sayılı Medeni Kanun’u, m.98).

- **Ticari İşletme İşleten Dernekler ve Ticari İşletme İşletmeyen Dernekler**

Dernek çeşitleri hususunda başka bir ayırım ise ticari işletme işletip işletmediğı hususunda yapılmaktadır. Dernekler esasında ideal (manevi) amacı gerçekleştirmek için kurulmaktadır. Derneğin amacı kazanç paylaşım olamayacağı gibi bu gibi durumlar ancak kişi topluluğı şeklinde kurulmuş olan ticaret şirketlerinde mümkün olabilmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi durumunda dernek sıfatını yitirmektedir.

Derneklerde ideal amacın gerçekleşmesi için gerekli maddi ihtiyaçlar esas itibariyle üyelerin ödentisi, dernek faaliyetleri sonucunda elde edilen gelirler, bağış ve yardımlar sonucunda karşılanmaktadır. Ancak dernekler ideal amaçlarının gerçekleşmesi için ticari işletme de işletebilmektedirler. Eğer bu işletme Ticaret Kanunu’nda belirtilen şartları taşıyan ticari işletme niteliğinde ise bu derneğin ticaret siciline tacir olarak kaydı yapılması gerekmektedir. Türk Ticaret Kanunu 16. maddesine göre amacına ulaşmak için ticari işletme işleten ve kamuya yararlı dernek sıfatını taşımayan dernekler tacir sayılırlar ve ticari işletmenin işlemler bu kanuna tabi olmaktadır (Oğuzman, Seliçi & Özdemir,2018:324).

2.5. Derneklerin Faaliyetleri

Dernekler amaçlarını gerçekleştirmek için tüzüklerinde belirttikleri çalışma konuları doğrultusunda faaliyette bulunmaktadır. Ancak kanunun veya anayasanın yasakladığı hususlar veya izne bağılı faaliyetler konusunda özel kanun hükümleri saklı tutulmaktadır. (Zevkliler ve Havutçu,2004:180) Dernekler faaliyetlerini yürütmek amacıyla derneğe bağılı tüzel kişiliğı olmayan ancak bünyesinde organları bulunan şube adı altında isimlendirilen kuruluşlar kurabileceğı gibi ayrıca yine bu amaç doğrultusunda derneğe bağılı tüzel kişiliğı ve organları bulunmayan temsilcilik adı altında kuruluşlarda kurabilmektedir (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.2).

Dernekler tüzüklerindeki amaçları gerçekleştirmek için kurabilecekleri tesislerin bir kısmını izin almak suretiyle kurabilmektedirler. Dernekler Kanunu’nun 26.

maddesinde bu tesislerin işletilmesinin ancak mülki idare amirinin izniyle mümkün olabileceği belirlenmiştir. Derneklerin amaçları doğrultusunda, eğitim ve öğretim faaliyetleri için yurt, pansiyon açmak veya üyelerin kullanımı için lokal açmaları ve lokallerinde alkollü içki kullanılması mülkî idare amirinden izin almalarına bağlanmıştır. Ayrıca dernekler, kanunun izin verdiği doğrultuda kendi aralarında veya diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ortak bir amacı gerçekleştirmek için platform adı verilen kuruluşlarda oluşturabildiği gibi kendi üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için sandık adı verilen birimlerde kurabilmektedirler (Öztan, 2008: 366).

Dernekler, tüzüklerinde gösterilen amaçları gerçekleştirmek üzere, benzer amaçlı derneklerden, siyasi partilerden, işçi ve işveren sendikalarından ve meslekî kuruluşlardan maddî yardım alabilir ve adı geçen kurumlara maddî yardımda bulunabilmektedir. Ayrıca merkezi veya yerel yönetim kuruluşlarıyla ortak projeler hazırlayabilir ve bu proje kapsamında bu kuruluşlardan aynı veya nakdi yardım sağlayabilmektedir (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.10).

Dernekler, tüzüklerinde belirttikleri amaçlara ulaşmak için uluslararası faaliyette veya iş birliğinde bulunabildiği gibi yurt dışında temsilcilik veya şube açabilir, dernek veya üst kuruluş kurabilir veya kurulmuş dernek veya kuruluşlara katılabilmektedirler. Yabancı derneklerin bu hususları yapabilmeleri ancak Dışişleri Bakanlığının görüşü üzerine İçişleri Bakanlığının izniyle mümkün olabilmektedir (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.2; 4721 sayılı TMK, m.91).

2.6. Derneklerin Sona Erme Şekilleri

Dernekler ya kendiliğinden ya da yetkili bir organ veya makamın kararıyla sona ermektedir. Kendiliğinden sonra erme için İnfisah (dağılma) kelimesi kullanılırken yetkili bir organ veya makamın kararıyla sonra erme için fesih (dağıtılma) kelimesi kullanılmaktadır. 4721 sayılı Medeni Kanun'un 66. ve 67. maddelerinde dernek tüzel kişiliğinin nasıl sona erdiği üç şekilde belirtilmiştir. Bunların kendiliğinden, genel kurul kararı ile ve mahkeme kararı ile olduğu tespit edilmiştir.

- **Kendiliğinden Sona Ermesi**

Medeni Kanun 87. maddesinde de belirtildiği üzere dernekler aşağıda belirtilen durumların gerçekleşmesi halinde kendiliğinden sona ererler;

- Amacın gerçekleşmesi, gerçekleşmesinin olanaksız hale gelmesi veya sürenin sona ermesi,
- İlk genel kurul toplantısının kanunda öngörülen sürede yapılması ve zorunlu organların seçilmemiş olması,
- Borç ödemede acze düşmüş olması,
- Tüzük gereğince yönetim kurulunun oluşturulmasının olanaksız hale gelmesi,
- Olağan genel kurul toplantısının iki defa üst üste yapılamaması.

Bu sebeplerden herhangi birinin gerçekleşmesi halinde derneğin kendiliğinden sona erdiğinin tespitini her ilgili sulh hâkiminden isteyebilmektedir. Bu tespit üzerine de dernek tüzel kişiliği resmen sona ermiş olur (Ayan ,2014: 225).

- **Genel Kurul Kararı İle Sona Ermesi**

Fesih durumunun ilk hali Türk Medeni Kanunu'nun 88. maddesinde genel kurulun derneğin feshine her zaman karar verebileceği açıkça belirtilmiştir. Ancak böyle bir kararın verilmesi için hem toplantıya katılan üyeler bakımından hem de karar yeter sayısı bakımından özel bir çoğunluk aranmaktadır. Aslında burada ki amaç derneğin kendi kendini feshedebilmesini zorlaştırarak devamlılığını sağlamaya yönelik birtakım önlemler almaktan ibarettir.

Genel kurul kararıyla derneğin feshinin istenebilmesi için genel kuruluna katılma hakkına sahip olan dernek üyelerinin en az üçte ikisinin toplantıda hazır bulunması şarttır. İlk toplantıda bu çoğunluğun sağlanamaması halinde, üyeler ikinci toplantıya çağrılır. İkinci toplantıya katılan üye sayısı ne olursa olsun fesih konusu görüşülebilir. Fesih kararı, toplantıda hazır bulunan üyelerin üçte iki çoğunluğu ile verilebilmektedir (Akünal, 1995: 106).

- **Mahkeme Kararı İle Sona Ermesi**

Fesih durumunun ikinci hali Türk Medeni Kanunu'nun 89. maddesinde belirtilmektedir. Bu madde de derneğin amacı, kanuna veya ahlâka aykırı bir hâle gelirse Cumhuriyet savcısının veya bir ilgilinin istemi üzerine mahkeme, derneğin feshine karar verir denilmek suretiyle ikinci fesih durumu tanımlanmıştır. Ayrıca bu maddenin devamında mahkemenin dava sırasında faaliyetten alıkoyma dâhil gerekli bütün önlemleri alabileceği de belirtilmiştir. Mahkeme kararıyla sona erme halinin bir başka

görünü mü ise tüzel kişilik oluştuktan sonra amacın değil de bazı tüzük hükümlerinin kanuna aykırı olması veya noksanlık olması durumunda gerçekleşmektedir. Bu gibi durumlarda 30 gün içerisinde noksanlık veya aykırılık giderilmezse en büyük mülki idare amirinin Asliye hukuk mahkemesin de dava açabilmesi için durumu Cumhuriyet Savcılığı'na bildireceği hususu belirtilmiştir (Hatemi, 2018:120).

Genel kurul kararı ile feshedilen veya kendiliğinden sona erdiği tespit edilen derneğin para, mal ve haklarının tasfiyesi, tüzüğünde gösterilen esaslara göre yapılmaktadır. Tüzükte tasfiyenin nasıl yapılacağına genel kurul kararına bırakıldığı durumlarda, genel kurul tarafından bir karar alınmamış veya genel kurul toplanamamışsa yahut dernek mahkeme kararı ile feshedilmişse, derneğin bütün para, mal ve hakları, mahkeme kararıyla derneğin amacına en yakın ve kapatıldığı tarihte en fazla üyeye sahip derneğe devredilmektedir. Derneklerin tasfiye ve devir işlemleri tamamlandıktan sonra dernekler kütüğündeki kayıtları silinmektedir. Bu hususun derneğin sona ermesi açısından herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Silme işlemi açıklayıcı bir işlem niteliği taşımaktadır. (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.15) Dernekler kütüğündeki kayıtlar dernek merkezlerinin bulunduğu yerin il müdürünün onayı ile silinir, şubelerinin bulunduğu valiliklere ve içişleri Bakanlığı'na da bilgi verilir (Dernekler Yönetmeliği mad.90).

2.7. Muhasebe Düzeni

Muhasebe sistemi ister kar amacı gütsün ister kar amacı gütmeyen tüm ülkede tektir ve istisnai bir ayrıma tabi tutulmamıştır. Kar amacı güden şirketler ile kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarında aynı muhasebe sistemi uygulanmaktadır. Ancak bu kuruluşların alanları birbirinden farklı olduğundan hesap planı bazında bazı özel ayarlamalar bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları özellikle de dernekler muhasebe işlemlerini yapmak için kendi bünyelerinde uzman kişilerden oluşturabilecekleri gibi dışarıdan serbest muhasebeci ya da mali müşavirler tarafından kurulan bürolarda da yapılabilmektedir. Muhasebe işlemleri bu kuruluşların mali sorumluluğunu oluşturduğu gibi doğru ve düzenli bir biçimde tutulması da oldukça önemlidir. Bu sebepten eğer kuruluşun kendi bünyesindeki kişilerce tutulacaksa onların iş ve işlemlerini düzenleyen bir yönetmelik hazırlayarak yönetim kurulunca onaylanması gereklidir. Eğer dışarıdan bir kuruluş vasıtasıyla tutulacak ise o kuruluşla karşılıklı sorumluluk ve hakları içeren bir sözleşme imzalanması gerekli ve önemlidir (Konca, 2006: 7).

Dernekler genellikle işletme hesabı esasına göre defter tutmaktadır. Ancak, kamu yararına çalışma statüsü bulunan dernekler ile 2020 yılı için yıllık brüt gelirleri beş yüz bin Türk Lirasını aşan dernekler takip eden hesap döneminden başlayarak bilanço esasına göre defter tutmakla mükelleftirler. Bahsedilen bu tutar sabit olmamakla beraber her yıl bir önceki yıla Maliye Bakanlığınca belirlenen yeniden değerlendirme oranında arttırılmak suretiyle uygulanmaktadır.

Dernekler ile şubeleri aynı esasta defter tutmakla yükümlüdürler. Örneğin derneğin bilanço esasına göre defter tutması durumunda şubesinin yukarıda bahsedilen hadlere bakılmaksızın onunda bilanço esasında defter tutma zorunluluğu bulunmaktadır. İşletme hesabına göre defter tutan dernekler yukarıda belirtilen hadlere bağlı kalmadan yönetim kurulu kararı alınmak suretiyle bilanço esasına göre defter tutması da mümkündür. Bilanço esasına geçen dernekler üst üste olmak koşuluyla yıllık brüt geliri iki hesap dönemi belirtilen hadlerin altına düşmesi durumunda takip eden yıldan itibaren işletme hesabı esasına geçebilmektedir. Ayrıca ticari işletmesi bulunan dernekler tabi olduğu esasa göre defter tutmalarının yanı sıra ticari işlemleri için de ayrıca Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre defter tutmaktadırlar (Dernekler Yönetmeliği, m.31). Dernekler işletme hesabı esasına göre aşağıda belirtilen defterleri tutmaktadırlar:

- Karar Defteri: Yönetim Kurulu kararları tarih ve numara sırasına uyulmak suretiyle yazılmaktadır ve kararların altı toplantıya katılan üyelere imzalanmaktadır.
- Üye Kayıt Defteri: Derneğe üye olarak katılanların kimlik bilgileri, derneğe giriş ve çıkış tarihleri bu deftere kaydedilmektedir. Üyelerin giriş ve yıllık aidat tutarları da bu deftere kaydedilebilmektedir.
- Evrak Kayıt Defteri: Gelen ve giden evraklar, tarih ve sıra numarası esas alınmak suretiyle bu deftere yazılmaktadır. Gelen evrakın asılları ve giden evrakın kopyaları dosyalanmaktadır. Elektronik posta yoluyla gelen veya giden evraklar ise çıktısı alınmak suretiyle dosyalanmaktadır.
- İşletme Hesabı Defteri: Dernek adına alınan gelirler ve yapılan giderler açık bir biçimde olmak üzere düzenli bir biçimde bu deftere kaydedilmektedir.

Bilanço esasında ise tutulacak defterler ise işletme hesabı esasındaki karar defteri, üye kayıt defteri ve evrak kayıt defteri aynı olmak üzere ilaveten yevmiye ve defteri kebirinde tutulmasıyla uygulanmaktadır.

- Yevmiye defteri: diğer bir ismiyle günlük defter olarak da bilinmektedir. Muhasebe sürecinde ticari işlemelerin belgelere dayanması suretiyle tarih sırası ile maddeler halinde kaydedildiği deftere yevmiye defteri denilmektedir.
- Defteri kebir: Büyük defter olarak da isimlendirilmektedir. Yevmiye defterlerine kaydedilmiş bulunan mali işlemleri oradan alarak hesaplara dağıtan ve sistemli olmakla beraber düzenli olarak düzenli bir biçimde bu hesaplarda toplayan muhasebe defteri olarak tanımlanmaktadır.

Bu iki defterin tutulma usulü ve kayıt şekli Vergi Usul Kanunu ile Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğleri esaslarına göre yapılmalıdır. Yukarıda sayılan defterlerden yevmiye defteri, büyük defter ve tutulması durumunda envanter defteri bu Yönetmelik hükümlerine aykırı olmamak şartı ile elektronik ortamda tutulmalarına ilişkin Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Ticaret Bakanlığınca çıkarılan tebliğlerde belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde, diğer defterler ise Bakanlıkça oluşturulan veya izin verilen yazılımlar kullanılarak elektronik ortamda da tutulabilmektedir (Dernekler Yönetmeliği mad.32).

Hesap dönemi de tutulacak defterler gibi dernekler açısından önem arz etmektedir. Çünkü defterler hesap dönemi itibari ile tutulmaktadır. Hesap dönemi 1 ocakta başlayıp 31 aralıkta sona ermektedir. Yeni kurulan bir dernekte ise hesap dönemi kuruluş tarihinde başlar ve 31 aralıkta son bulmaktadır. Defterler dolayısıyla her hesap dönemi sonunda kapatılıp izleyen hesap dönemi başında açılmaktadır. Ayrıca derneklerin hangi esası temel olarak defter tuttuğu bildirimlerin nasıl verileceği hususunda da önem arz etmektedir. Dernekler Yönetmeliği'n de bilanço esasına göre defter tutan dernekler ile kamu yararına çalışan dernekler, vermekle yükümlü oldukları beyanname ve bildirimlerini, Genel Müdürlüğün internet sayfası üzerinden göndermek zorunda oldukları belirtilmiştir. Elektronik ortamda beyanname ve bildirim gönderme zorunluluğu bulunmayan dernekler, isterlerse esaslara uymak suretiyle beyanname ve bildirimlerini elektronik ortamdaki gönderebilmektedirler (Dernekler Yönetmeliği, m.96).

Elektronik ortamda tutulan defterler hariç olmak kaydıyla dernekler kullanmaya başlamadan önce defterlerini il müdürlükleri veya noterler tarafından onaylattırmak zorundadır. Büyük defterin onaylatılması zorunlu değildir. Defterler bilgisayar ortamında da tutulabilmekle beraber form ya da sürekli form biçiminde tutulacak defterlerin kullanılmaya başlanmadan önce her bir sayfası numaralandırılarak ve onaylatılarak

kullanılmaktadır. Sonrasında ise bunlar defter haline getirilerek saklanmaktadır. Tutulan defterdeki kayıtların Türkçe ve mürekkepli kalemle yazılması gerekmektedir. Derneklere ait belgeler, kaydedildikleri defterdeki kayıt sırasına uyulmak suretiyle numaralandırılır ve dosyalanarak saklanmaktadır (Dernekler Yönetmeliği, m.33).

2.8. Derneklerin Denetimi

Derneklerin denetlenmesi iki şekilde olmaktadır. Birincisi iç denetim olmak üzere derneğin kendi organları tarafından denetlenmesidir. İkincisi ise dış denetim diye isimlendirilen derneğin yetkili kamu otoriteleri tarafından denetlenmesidir (Ayan, 2014: 222).

- **Derneklerin İç Denetimi**

Derneklerde esas olan iç denetimdir. İç denetim genel kurul, yönetim kurulu veya denetim kurulu tarafından yapılabileceği gibi bağımsız denetim kuruluşları tarafından da yaptırılabilir. Genel kurul yönetim kurulu veya bağımsız denetim kuruluşlarınca denetimin yapılmış olması denetim kurulunun yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır.

Denetim kurulu, derneğin tüzüğünde gösterilen amacın ortaya çıkması için incelenmesi gereken çalışma konuları esas alınarak gerçekleşen faaliyetlerin gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususunun denetlenmesinde görev almaktadır. Ayrıca defter, hesap ve kayıtların mevzuata ve dernek tüzüğüne uygun bir biçimde tutulup tutulmadığı ayrıca dernek tüzüğüne uygunluğu bakımından bir yılı geçmeyen sürelerle denetlenmektedir. Denetim sonucunu bir rapor haline getirerek yönetim kuruluna ve genel kurula sunmaktadır.

Denetim kurulu üyelerinin talebi üzerine her türlü bilgi, belge ve kayıtların, dernek yetkilileri tarafından gösterilmesi veya verilmesi gerekmektedir. Ayrıca yönetim yerleri, müesseseler ve eklentilerine girme isteğini yerine getirmek zorundadır (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.9).

- **Derneklerde Dış Denetim**

Derneklerin dış denetimi yetkili kamu idareleri tarafından yapılmaktadır. Dış denetimin güvenlik, kolluk ve mali olmak üzere yapılmasının üç amacı bulunmaktadır.

i. Genel Güvenlik Denetimi

Derneklerin tüzüklerinde belirtilen amaca göre faaliyette bulunup bulunmadığı, defterlerini ve kayıtlarını mevzuatta uygun bir biçimde tutup tutmadığı İçişleri Bakanlığı ve mülki idare amiri tarafından denetlenmektedir. Bu denetimler sırasında kolluk kuvvetleri görevlendirilemez. Bakanlık tarafından ve mülki idare amiri tarafından yapılacak bu denetimler mesai saatleri içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu denetimler en az yirmi dört saat öncesinden derneklere bildirilmektedir.

Denetimler esnasında görevli memurlar tarafından istenecek her türlü bilgi, belge ve kayıtların, dernek yetkilileri tarafından gösterilmesi veya verilmesi zorunludur. Ayrıca yönetim yerleri, müesseseler ve eklentilerine girme talebinin yerine getirilmesi zorunlu olmaktadır. Denetim esnasında, suç teşkil eden fiillerin olması halinde, mülki idare amiri durumu derhal Cumhuriyet savcılığına ve derneğe bildirmektedir (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.19).

ii. Kolluk Denetimi

Kamu düzeninin korunması veya suç işlenmesinin önlenmesi nedenlerinden birine bağlı olarak usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça, yine bu nedenlere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda mülkî idare amirinin yazılı emri bulunmadıkça, kolluk kuvvetleri, dernek ve eklentilerine giremediği gibi arama yapamamakta ve buradaki eşyalara el koyması mümkün değildir.

Mülkî idare amirinin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulmaktadır. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalmaktadır. Hâkim kararı, mülkî idare amiri tarafından dernek yöneticilerine yazıyla duyurulmaktadır (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.20).

iii. Mali Denetim

Dernekler düzenledikleri beyanname ile yılsonu itibariyle faaliyetlerini, gelir ve gider işlemlerinin sonuçlarını her yıl düzenli olarak Nisan ayının sonuna kadar mülki idare amirliğine vermekle yükümlü olmaktadır (5253 sayılı Dernekler Kanunu, m.19).

Şubeler ise mülki idare amirliğine verecekleri beyannamenin birer örneğini de bağlı buldukları derneğe vermekle sorumludur. Temsilcilikler için ayrıca beyanname verilmez bunun yerine her türlü bilgiler dernek beyannamesinde gösterilmektedir. Bilanço esasına göre defter tutan derneklerin beyannamelerinde belirttikleri mali bilgileri, faaliyet bilgileri ve diğer belirtilen bilgiler Genel müdürlüğün ve derneğin internet sitesinde yayımlanmaktadır (Dernekler Yönetmeliği, m. 83).

Beyannameler esas olarak valiliklerce incelenmektedir ancak gerekli durumlarda bu inceleme Bakanlıkça da yapılabilmektedir. Beyannamede eksiklik veya hata olması durumunda bunlar tamamlanır ve düzeltilmektedir. Ancak bu eksikliklerin tamamlanmaması veya düzeltilmemesi durumunda ilgili dernek denetime tabi tutulmaktadır. Beyannamelerin incelenmesi durumunda konusu suç oluşturan hususlara rastlanırsa eğer mülki idare amirliğince bu durum Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilmektedir (Dernekler Yönetmeliği, m. 84).

2.9. Derneklerde Şeffaflığın Önemi

Hesap verilebilirlik ve şeffaflık sivil toplum kuruluşları açısından düşünüldüğünde oldukça önemli olduğu görülmektedir. Hesap verilebilirlik bir sivil toplum kuruluşunun faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucunu ilgilileri tarafından paylaşmayı ifade ederken, şeffaflık ise sivil toplum kuruluşunun faaliyet ve sonuçlarının kamusal erişimine açık olmasını ifade etmektedir (Rodriguez, Caba Perez ve diğ., 2012: 664).

Şeffaflık kavramı bilgi vermek anlamına da gelmektedir. Doğru bilgi doğru kararlar alınmasını sağlayacaktır ve mali piyasalarda uygulanan politikalardan daha iyi sonuçlar elde edilecektir. Daha eski dönemlerde bilginin piyasayı olumsuz etkileyebileceği düşüncesinden dolayı açıkça paylaşılmıyorken; günümüzde ise yeterli ve standartları belirli bilgiyi saklamanın piyasaları istenmeyen durumlara sürükleyeceği ve ekonomik krizlere sebep olacağı düşüncesi yaygınlaşmıştır (Emil ve Yılmaz, 2004: 14-16).

Şeffaflık geri bildirim ve kurumsal yönetişimin önemli bir aracı olarak sayılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarında şeffaflığın üç çeşidiyle karşılaşılmaktadır. Bunlar kurumsal şeffaflık, faaliyet şeffaflığı ve finansal şeffaflık olarak isimlendirilmektedir. Kurumsal şeffaflık, bir sivil toplum kuruluşunun üst yönetimiyle beraber kilit çalışanlarının ve organizasyon yapısının kamuoyu erişimine açık bir şekilde düzenlenmesidir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının ulusal veya uluslararası kuruluşlara

üyeliği veya bir bağlantısı var ise bu kuruluşlarında bilgilerinin kamuoyu erişimine açık olmasını gerektirmektedir. Faaliyet şeffaflığı, sivil toplum kuruluşları tarafından çalışma konuları doğrultusunda yönetilen faaliyetlerin veya projelerin bütçe, zaman, sorumlusu gibi bilgilerinin açık bir biçimde kamuoyu ile paylaşılmasını ifade etmektedir. Son olarak finansal şeffaflık ise sivil toplum kuruluşlarının mali yönden gerekli bilgilerinin kamuoyu ile paylaşılmasını ifade etmektedir. Bu bilgilerin içerisinde mali tablolar, denetim raporları, bütçe raporları gibi çeşitli temel veya tamamlayıcı bilgi ve belgeler bulunmaktadır (Güner, 2019: 3247).

Sivil toplum kuruluşlarında hesap verilebilirlik ve şeffaflık benzer kavramlar çerçevesinde oluşmuştur. Hesap verilebilirlik iki şekilde görülmektedir. Bunlardan ilki yasal olarak hesap verilebilirlik ikincisi ise gönüllü hesap verilebilirlik olarak isimlendirilmektedir. Yasal hesap verilebilirlik kapsamı ve şekli yasal mevzuatlar ve kanunlar çerçevesinde belirlenmiş denetim ve bildirim sorumluluğundan oluşmaktadır. Yasal hesap verilebilirlik açısından yapılan düzenlemeler genellikle denetim, beyanname ve bildirim başlığı adı altında yer almaktadır. Örneğin; hesap verilebilirliğin denetim boyutu kapsamında sivil toplum kuruluşlarında iç ve dış denetim olmak üzere iki tür denetim yapılmaktadır. İç denetim kuruluşun yetkili organı olan denetim kurulu tarafından dış denetimin ise bağımsız denetim kuruluşları veya kamu idarelerinden oluşan karma bir model esas alınarak yapılması esastır. Hesap verilebilirliğin beyanname ve bildirim verme boyutunda ise derneklerin her yıl nisan ayı sonuna kadar faaliyetlerini, gelir ve gider işlemlerini bildirdiği beyannamelerini mülkî idare amirliğine vermeleri gerektiği hususu örnek olarak verilebilmektedir. Bu doğrultuda verilen beyannameye dernek yönetimi, organizasyon yapısı, uluslararası ilişkileri, çalışanları, iktisadi teşekkülleri, kısmen detaylı gelir ve gider tablosu, detaylı bilanço, yapılan ve alınan yardımlar ile sahip olunan varlıklar hakkında bilgiler verilmektedir. Gönüllü hesap verilebilirlik ise yasal düzenlemelerin ötesinde küresel örneklerden de etkilenecek faaliyetleri ve işlemleri ile ilgili olarak daha detaylı raporlar hazırlanarak bunların kamuoyu ile paylaşılmasını esas almaktadır.

Gönüllü hesap verilebilirlik yasal bir zorunluluğa dayanmadan üyelerin ve kamuoyunun bilgilendirilmesidir. Sivil toplum kuruluşlarında faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve amaç doğrultusunda çalışmak için finansal bağışların önemi oldukça büyüktür. Finansal bağışların temelinde de güven duygusu yatmaktadır. Bireyler ismi

yolsuzluğa karışmış, yasa dışı faaliyetlerin olduğu veya kaynakların verimsiz kullanıldığı gibi eylemleri gerçekleştiren kuruluşlara olan desteğini azalmaktadır. Dolayısıyla, kuruluşlar faaliyetlerinde ve mali konularında finansal şeffaflığı sağladıkça bu kuruluşlar hakkında akıllarda kalan soru işaretleri son bulmakta ve güven inşa edilmektedir. Gönüllü hesap verilebilirliğe önem veren sivil toplum kuruluşlarının teknolojik gelişmeyle beraber faaliyetlerinde ve mali işlemlerinde finansal şeffaflığını artırdığı görülmektedir (Güner, 2020:45).

Özetle sivil toplum kuruluşlarının sadece ulusal ölçekte değil küresel ölçekte de şeffaflığı sağlamaları ve korumaları hususunda önemli bir beklenti ve talep bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları açıkladıkları bilgileriyle kaynakların verimli kullanıp kullanılmadığını herhangi bir yolsuzluğun olmadığını göstermelidir. Bu sayede kamu ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak tanımlanan bu kuruluşların daha rahat bir şekilde finansman kaynaklarına ulaşması ve desteklenmesi sağlanmaktadır. Çünkü finansal bilgilerin görülmediği, kaynaklarla neler yapıldığının bilmediği sivil toplum kuruluşlarına olan destekler gittikçe azalma eğilimine girmektedir (Behn, Devries, ve Lin, 2010: 6).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERNEKLERİN EKONOMİ İÇİNDEKİ YERİ VE EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ

3.1. Derneklerin Ekonomideki Yeri ve Ülkemizdeki Mevcut Durumu

Sivil toplum kuruluşları kamu ve özel sektörden sonra ekonomideki üçüncü sektörü ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının arasından özellikle sayısal anlamdaki büyüklüğüyle dernekler göze çarpmaktadır. Derneklerin ülke ekonomisinde finansal büyüklüğü ve istihdam içindeki artan payı ekonomideki öneminin gittikçe artan bir seyir izlediğini de ortaya koymuştur. Bu yüzden derneklerin ülkedeki mevcut durumu ve yıllar itibariyle geldiği konum ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Tablo 3.1. *Derneklerin sayısal anlamda mevcut durumu*

2021 Yılı Derneklerin Mevcut Durumu	Dernek Sayısı
Faal dernek sayısı	122.101
Fesih dernek sayısı	191.826
Toplam	313.927

Kaynak: *DERBİS Erişim Tarihi:13.02.2021*

Derneklerle ilgili tüm güncel verilere İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS) olarak isimlendirilen uygulamasından erişilmektedir. DERBİS uygulamasında 13.02.2021 tarihi itibariyle ülkemizde 122.101 faal dernek bulunduğu görülmektedir. Faal derneklerin yanı sıra daha öncesinde faaliyette bulunup amaca ulaşmış veya başka bir sebeple amacına ulaşmadan fesih olmuş derneklerin sayısı ise 191.826'dür.

Tablo 3.2. Derneklerin yıllar itibariyle sayısı

Yıllar	Faal Dernek Sayısı
2021	122.101
2020	121.568
2019	118.182
2018	114.003
2017	110.752
2016	108.145
2015	106.379
2014	102.618
2013	96.711
2012	91.868
2011	87.986
2010	84.983
2009	81.914
2008	78.729
2007	76.343
2006	72.726
2005	70.921
2004	69.759
2003	78.776
2002	76.439
2001	74.127
2000	72.377

Kaynak :DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

Faal dernek sayısının yıllar itibariyle ülkenin şartlarının elverdiği ölçüde bazı yıllar istisna tutulursa hep artış içerisinde olduğu görülmektedir. 2000-2010 yılları arası incelenecek olursa, 2005 yılına kadar artışın düzenli olmadığı hatta bazı yıllarda tersine azaldığı görülmektedir. Bu azalışın temelinde ekonomik ve siyasi olguların etkisi görülmektedir. Ayrıca 2004 yılında yeni 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile artan yükümlülük ve kırtasiyecilik işlemleri dernek sayılarında bir azalışa neden olmuştur. 2000-2010 yılları sonunda %17,41'lik bir artış olmuştur. Ancak sonrasında ülkede gelişen olumlu etkilerle beraber bu artış hızının da yükseldiği

görülmektedir. 2010-2021 yılları arasında bu artış %43,67 olmuştur. Her geçen gün dernek sayılarında gittikçe hızlı bir artış yaşanmaktadır ve bu artış sivil toplum alanının gitgide önemli bir sektör haline gelmesini sağlamaktadır.

Tablo 3.3. Derneklerin yıllar itibariyle üye sayıları

Yıllar	Dernek üye sayısı (Onursal üyeler+Asil üyeler)
2020	4.760.663
2019	7.780.961
2018	7.382.562
2017	11.241.506
2016	11.163.004
2015	11.033.936
2014	10.195.018
2013	9.873.045
2012	9.669.121
2011	9.403.360
2010	8.788.508
2009	7.846.698
2008	7.888.664
2007	7.787.880
2006	8.084.773
2005	7.294.258

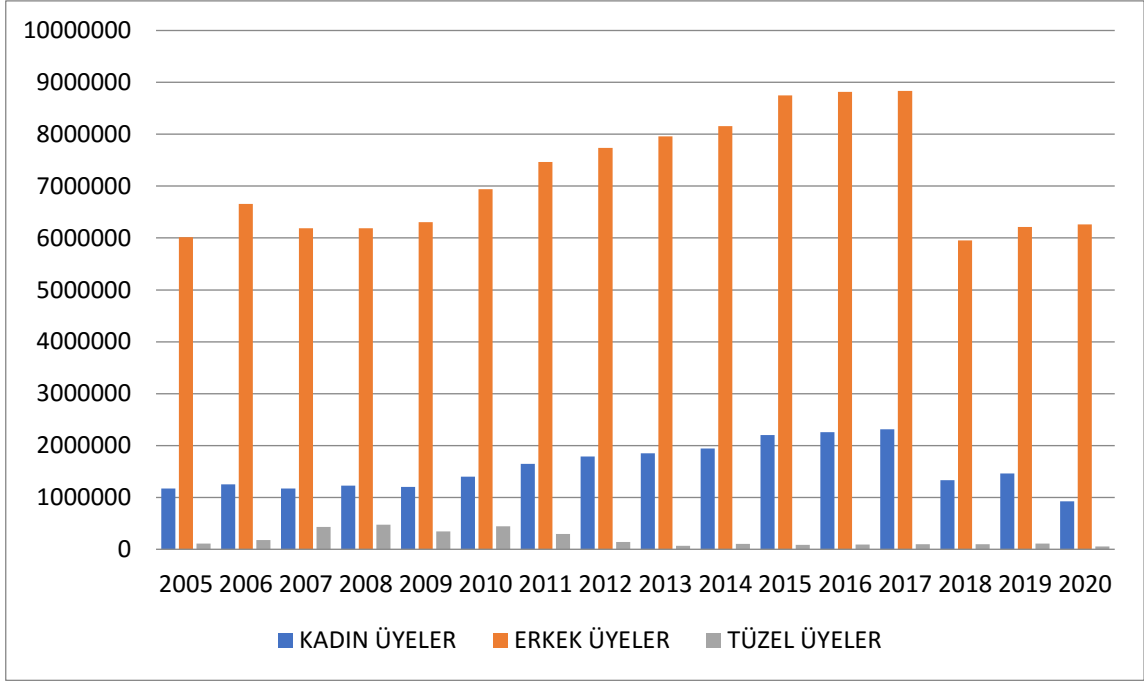
Kaynak: DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

Ülkemizde dernekler her geçen gün arttığı gibi derneklere üye olanların sayısı da her geçen gün artmaktadır. 2005-2017 yılları arasında da bazı yıllar istisna tutulursa hemen hemen her yıl üye sayısının arttığı görülmektedir. Özellikle 2005 yıllarında 7,2 milyon civarı olan üye sayısı 2017 yılında 11,2 milyon üye sayısına yükselmiştir. Ancak 2018 yılında %33,92'lik ani ve sert bir düşüşle 7,4 milyon üye sayısına inmiştir. Bu ani düşüşte 15 Temmuz darbe girişiminin ve sonrasında gelişen olayların etkisi oldukça büyüktür. Ayrıca bu yıldaki düşüşte Sivil toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün derneklerin iş ve işlemlerin elektronik ortama geçirilmesi projesi kapsamında DERBİS

uygulamasının hayata geçirilmesi de etkili olmuştur. Çünkü dernek üyelerinin elektronik ortama geçirilmesiyle beraber mükerrer üyelerin silinmemesi veya başta üye olup sonradan üyelikten vazgeçenlerin kayıtlarının düzeltilmemesi gibi pek çok sorunun çözülmesi sağlamıştır. Bu düzenlemeyle beraber vatandaşlara daha hızlı, güvenilir, kaliteli hizmet sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca vatandaşlar üyeliklerini e-devlet uygulamasından sorgulayabilir hale gelmiş olup bilgileri dâhilinde olmayan üyeliklerden ayrılma avantajına da sahip olmuşlardır.

2019 yılında itibaren ise tekrar üye sayısında artışın canlandığı görülmektedir. 2019 yılında 398.399 kişi daha dernek üyeliklerine katılarak 7.780.961 gibi bir sayıya yükselmiştir. Bu sayı oldukça yüksek görünse de nüfusa oranlandığında aslında yeterli olmadığı hatta diğer AB ülkeleriyle kıyaslandığında düşük kaldığı da görülmektedir. Dernek üye sayısı nüfusa oranlandığında aslında nüfusun sadece 9,3'ü bir dernek üyesi olduğu görülmektedir. Sonuç itibariyle bakıldığında 2005 yılındaki üye sayısı ile kıyaslandığında 14 yılda üye sayısında kayda değer bir değişim olmadığı ve sivil toplum kuruluşlarına üyeliğin istenilen seviyeye gelmediği görülmektedir. Bireylerin sivil toplum konusunda tam bilgi sahibi olmaması, kuruluşların kendi tanıtımlarını yeterince yapmamış olmaları, bu kuruluşlara olan güven problemi gibi pek çok neden bireylerin sivil toplum kuruluşlarına üyelik konusunda çekingen kalmasına sebep olmaktadır.

2020 yılı verilerinde, bu dönemde yaşanan Sars-Corona Virüsü (SARS-CoV) salgını dolayısıyla derneklerin genel kurulların ve beyannamelerini verme sürelerinin sürekli ertelenmesi verilerin girişinde eksikliğe sebep olmuştur. Bu yüzden ekonomik verilerin yorumlanmasında son yıl olarak 2019 yılı verileri esas alınmıştır.

Şekil 3.1. Derneklerin yıllar itibariyle cinsiyete göre dağılımı

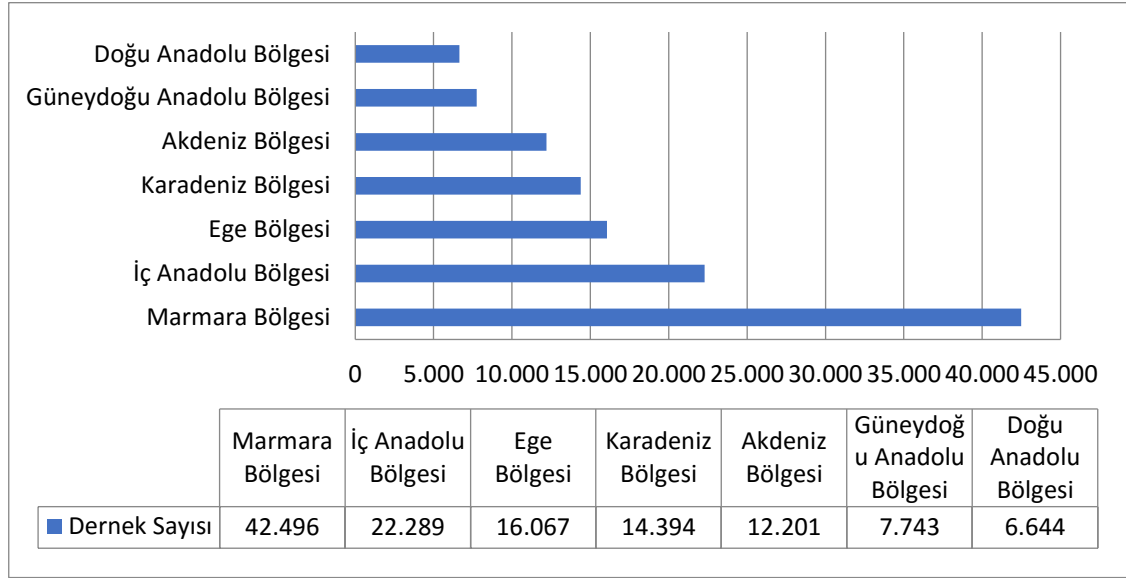
Kaynak : DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

Dernek üyelerinin sayısına yıllar itibariyle inceledikten sonra dernek üyelerini cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde kadın ve erkek üyelerin sayısı arasındaki farkın oldukça büyük olduğu görülmektedir. Bu fark yıllar içerisinde hiç kapanmadığı gibi aksine artarak devam etmiştir. 2005 yılı incelendiğinde dernek üyelerin 1,1 milyonu kadın üyelerden oluşurken yaklaşık 6 milyonu ise erkek üyelerden oluşmaktadır. Bu durumu oransal bir şekilde ifade edersek eğer 2005 yılındaki üyelerin yaklaşık %82'sini erkek üyelerin oluşturduğu görülmektedir. 2019 yılını incelersek eğer üyelerin yaklaşık 1,4 milyonu kadın üyelerden, 6,2 milyonu ise erkek üyelerden oluştuğu görülmektedir. Oransal bir ifade ile yine üyelerin yaklaşık %80 civarının erkek üyelerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Genel itibariyle yıllar içerisinde de üyelerdeki erkek egemenliği durumu değişmemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında kültürel, siyasi, ekonomik gibi birçok farklı faktör etkilidir. Kısaca kadınların sosyal yaşama ve iş hayatına katkısının sürekli artma eğiliminde olmasına rağmen sivil toplum alanında henüz aktif rol alamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

3.1.1. Derneklerin bölgesel dağılımı

Türkiye'deki bölgeler arasında ekonomik ve sosyal kıstaslar açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar çeşitli alanlarda olduğu gibi derneklerin

bölgesel yoğunluğunun oluşmasında da görülmektedir. Derneklerin bölgesel yoğunluğu ülkenin kendi içerisindeki gelişmişlik düzeyi hakkında da bilgi vermektedir.

Şekil 3. 2. Derneklerin bölgeler itibariyle dağılımı

Kaynak : DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

Sanayi ve ekonomik olarak diğer bölgelere göre daha gelişmiş olan Marmara Bölgesi 42.589 dernek sayısı ile ülkemizde dernek yoğunluğunun en fazla olduğu bölge olurken, 6.656 dernek sayısı ile Doğu Anadolu Bölgesi dernek yoğunluğunun en az olduğu bölge olmaktadır. Derneklerin bölgesel yoğunluğu incelendiğinde ülkemizdeki derneklerin %34,88'ine Marmara bölgesi sahipken bu sayıyı %18,30 ile İç Anadolu Bölgesi, %13,17 ile Ege Bölgesi, %11,83 ile Karadeniz Bölgesi, %10 ile Akdeniz Bölgesi, %6,37 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve son olarak %5,45'ine sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi izlediği görülmektedir.

Tablo 3. 4. Faal kurulmuş dernek sayısının en fazla olduğu iller

Faal Kurulmuş Dernek Sayısının En Fazla Olduğu İller	Sayısı	Oranı (Yüzde)
İstanbul	25.088	20.55
Ankara	11.818	9.68
İzmir	6.624	5.43
Bursa	5.262	4.31
Kocaeli	3.627	2.97

Kaynak : *Derbis.Erişim Tarihi:13.02.2021*

Derneklerin yoğunluğu b6lgelere g6re değişiklik g6sterdiği gibi illere dağılımda da değişiklik g6stermektedir. Derneklerin hangi illerde daha yoğun olarak kurulduğu o illerin ekonomik ve k6lt6rel anlamdaki gelişmişliğini de g6stermektedir. 6lkemizde derneklerin en çok kurulduğu beş il incelendiğinde ticaretin ve teknolojinin en yoğun gerçekleştiği İstanbul'un bu iller arasında 25.088 sayısıyla ilk sırada yer aldığı ve 6lkemizdeki derneklerin %20,55 ine ev sahipliği yaptığı g6r6lmektedir. İstanbul ilini sırasıyla Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli takip etmektedir.

Tablo 3. 5. *Faal kurulmuş dernek sayısının en az olduğu iller*

Faal kurumuş Dernek Sayısının En Az Olduğu İller	Sayısı	Oranı (Yüzde)
Tunceli	126	0.1
Ardahan	154	0.13
Bayburt	189	0.15
Hakkari	218	0.18
Siirt	220	0.18

Kaynak : *DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021*

Benzer şekilde dernek yoğunluğunun daha az olduğu iller incelendiğinde de ekonomik ve k6lt6rel anlamda gelişmişlik yorumunu bu açıdan da doğrular nitelikte olduğu g6r6lmektedir. 6lkemizde daha az gelişme g6steren illere bakıldığında dernek sayısının bu illerde gelişme seviyeleriyle paralellik g6sterdiği ve çok d6ř6k seviyelerde kaldığı gerçeğiyle karşılaşılmaktadır. Dernek sayısının en az olduğu il 126 dernek sayısıyla Tunceli'dir. Tunceli ilini sırasıyla Ardahan, Bayburt, Hakkâri, Siirt illeri izlemektedir. Bu durumun oluşmasında g6 olgusu, k6lt6rel 6zelliklerin etkisi ve 6zelliklede ekonomik şartlar etkilidir. Dolayısıyla ekonomik ve k6lt6rel anlamdaki toplumsal gelişmelerin beraberinde getirdiği hak ve sorumluluk bilincinin aslında dernek gibi sivil toplum kuruluşlarının oluşmasında ne kadar 6nemli ve değerli olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

3.1.2. Derneklerin finansal büyüklüğü ve GSMH içindeki yeri

Dernek gelirlerinin finansal anlamdaki büyüklüğü ekonomi içinde var olmasının bir sonucu olmaktadır. Dernekler kamu ve özel sektörün yanında kar amacı gütmeyen üçüncü ve önem arz eden bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dernek gelirleri gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içinde önemli bir kalem olarak yer almakta olup öneminin gittikçe de artacağına şüphe bulunmamaktadır.

Dernekler faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için gerekli olan finansman kaynağını işletmeler kurup kendi üretebildiği gibi devlet finansmanı, üyeler veya gönüllüler aracılığıyla da sağlayabilmektedir. Dernekler bağış, yardım toplama, üye aidatları, projeler gibi çeşitli yollar aracılığıyla gelir elde etmektedir (11.Kalkınma Planı, 2019).

Derneklerin finansal anlamdaki büyüklüğü yani ekonomik olarak hacmi hesaplanırken işletme hesabına göre defter tutan derneklerin dönem sonunda düzenledikleri işletme hesabı tablosunun gelirler veya giderler bölümlerinin toplamı kullanılmaktadır. Bilanço hesabına göre defter tutan derneklerin ise dönem sonu itibariyle düzenledikleri bilançolarının aktif veya pasif bölümlerinin toplamı dikkate alınarak derneklerin finansal anlamdaki büyüklüğü hesaplanmaktadır.

Tablo3.6 Derneklerin GSYİH içerisindeki payı

Yıllar	Dernek Gelirleri (TL)	GSYİH (Bin TL)	Dernek Gelirleri/GSYİH (%)
2019	23.227.346.341,54	4.320.191.226,77	0,53
2018	20.838.205.664,17	3.758.315.620,60	0,55
2017	16.243.836.551,86	3.133.704.267,37	0,51
2016	12.298.067.660,38	2.626.559.709,63	0,46
2015	10.891.256.657,62	2.350.941.343,28	0,46

Kaynak : DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

Dernek gelirleri yıllar itibariyle hep artış içerisinde olmuştur. 2015 yılında 10.891.256.657,62 TL olan dernek gelirleri 2019 yılında 23.227.346.341,54 TL olmuştur. Dernek gelirleri 5 yıl içerisinde iki katından daha fazla bir artış gerçekleştirmiştir. Bu

artışta derneklerin faaliyetlerindeki artış, derneklerin gittikçe tabana yayılması, insanların derneklere olan bakış açısındaki değişim etkili olmuştur. Derneklerin ülkemizdeki sayısal anlamdaki artışının yanı sıra daha kurumsal ve nitelikli dernek sayısındaki artış ile dernek gelirlerindeki artış da paralellik göstermektedir.

3.2. Derneklerin İstihdam İçerisindeki Yeri ve Ekonomiye Etkisi

İstihdam kavramı pek çok farklı nitelendirmelere dayalı şekilde kullanılmaktadır. Genel olarak bir ekonomide belli bir dönem itibariyle üretim faktörlerinin mevcut teknolojik düzeye göre ne kadar kullanıldığını ifade etmektedir. Aslında üretim faktörlerinin gelir sağlama amacı doğrultusunda çalışması veya çalıştırılması olarak ifade edilirken bu faktörlerin var olan teknolojik düzeye göre ne ölçüde kullanılabilirdiği ile ilgilidir. Başka bir tanımlamaya göre ise işgücünün çalışanlar bölümünü ifade eden bu kavram üretim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla emek, sermaye ve doğal kaynak olmak üzere üretim faktörlerini bir araya getiren girişimci emeği de bir faktör olarak değerlendirip ona üretim sürecinden bir pay vermektedir. Bu doğrultuda emek piyasasında emeğini arz ederek cari istihdam koşullarında çalışanların toplamı istihdam düzeyini meydana getirmektedir (Güner, 2010:7).

Ekonominin yapı taşlarından olan istihdam kavramı ekonomik olarak öneminin yanında politika belirleyicilerinin de üzerinde durduğu hassas bir kavramdır. Bu sebepten dolayı istihdamı olumlu etkileyecek politikaları oluşturmak, işsizliği azaltmaya yönelik projeler meydana getirmek ekonomik ve sosyal açıdan temel hedeflerdendir. Küreselleşmenin de etkisiyle pek çok farklı alanda istihdamı etkileyecek işgücü kolları meydana gelmektedir. Bu iş gücü kollarından birini de sivil toplum sektörü oluşturmaktadır. Sivil toplum kurumlarından biri olan dernekler işlemlerini yerine getirmek ve faaliyetlerine devam edebilmek için personel istihdam etmektedir. Belli bir ücret karşılığı personel istihdam edebileceği gibi gönüllü kimselerden de faydalanabilmektedir. Genellikle dernekler ilk kuruluş aşamalarında gönüllü çalışanlarla faaliyetlerini devam ederken daha sonra kurumsallaştıkça ve büyüdükçe ücretli personele de ihtiyaç duymaktadır. Ücretli çalışma sonucunda personele bir iş sözleşmesi karşılığında maaş veya ücret adı altında bir ödeme yapılmasının yanı sıra sosyal güvencesi de sağlanmaktadır. Ancak gönüllü çalışanlar dernekten ücret gibi bir hak

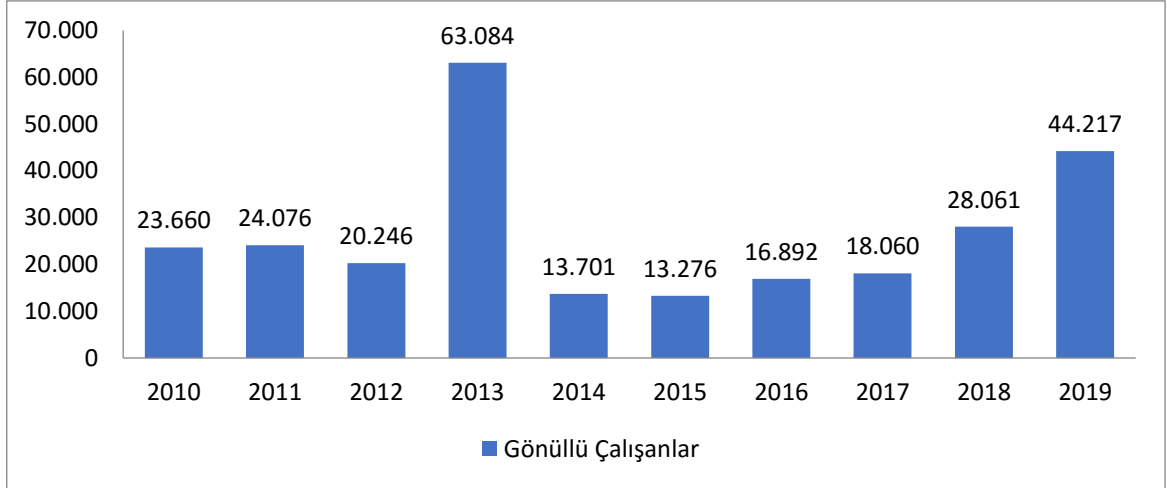
talebinde bulunamamaktadır. Derneklerde ücretli çalışan personel tam zamanlı çalışabileceği gibi yarım zamanlı ya da proje zamanlı da çalışabilmektedir.

Tablo 3.7. Derneklerde çalışanların yıllar itibariyle dağılımı

Yıllar	Tam Zamanlı Çalışan	Yarım Zamanlı Çalışan	Proje Zamanlı Çalışan	TOPLAM
2019	44.752	6.425	38.598	89.775
2018	41.361	4.575	18.665	64.601
2017	43.779	5.226	11.012	60.017
2016	37.198	3.881	12.939	54.018
2015	34.883	3.338	8.414	46.635
2014	31.407	3.542	9.245	44.194
2013	31.544	2.901	57.867	92.312
2012	23.199	2.725	17.986	43.910
2011	29.050	7.050	16.937	53.037
2010	27.247	3.731	20.561	51.539

Kaynak : DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

2010 yılında ücretli çalışan personellerden tam zamanlı çalışanlar 27.247, yarım zamanlı çalışanlar 3.731, proje zamanlı çalışanlar ise 20.561'dir. 2019 yılı verilerine göre ise tam zamanlı çalışan personel 44.752, yarım zamanlı çalışan personel 6.425, proje zamanlı çalışan personel 38.598 olmuştur. 2010-2019 yılları arasında tam zamanlı çalışan personel sayısı %64,24 lük bir artış gerçekleştirmiştir. Yarım zamanlı çalışan personel sayısında %72,20'lik bir artış, proje zamanlı çalışan personel sayısında ise %87,72'lik bir artış olmuştur. Derneklerin ücretli çalışan personel sayısında genel anlamda 2010-2019 yılları arasında %74,18'lik bir artış yaşanmıştır.

Şekil 3.3. Derneklerde gönüllü çalışanların yıllar itibariyle dağılımı

Kaynak : DERBİS. Erişim Tarihi:13.02.2021

Derneklerde istihdamın başka bir boyutunu meydana getiren gönüllü çalışanlar milli gelir hesaplamasında dâhil olmamaktadır ancak istihdamın bu şekilde de ortaya bir katma değer çıktığı için bu istihdam türünün de çoğalıp artması ekonomi açısından önem arz etmektedir.

Derneklerdeki gönüllü çalışan sayısı insanların sivil topluma bakış açısı ve toplumsal sorumluluklar edinme isteğiyle beraber yıllar içerisinde artmıştır. 2010 yılında derneklerde çalışan gönüllü sayısı 23.660 iken 2019 yılında 44.217 yükselerek %86,88’lık bir artış yaşanmıştır. 2013 ve 2019 yılında Avrupa Birliği ve merkezi yönetimin desteklediği projeler sayesinde gerçekleşen faaliyet artışına bağlı olarak derneklerde çalışan gönüllü personel sayısında da ani bir artış meydana gelmiştir. Ancak gönüllü personel sayısında bu ani artış bundan sonraki yıllarda eski seviyelerine geri dönmüş ve ortalama bir artış trendi yakalamıştır. Bu sayı diğer AB ülkelerine göre düşük olsa da yıllar içerisinde sivil topluma verilen destekler ve insanların bu yöndeki hassasiyetiyle beraber AB ülkelerinin bulunduğu seviyelere ulaşılacağına inanılmaktadır.

Tablo 3.8. Derneklerde çalışanların istihdam içindeki payı

Yıllar	Derneklerdeki Toplam İstihdam	İstihdam Edilenlerin Sayısı (Milyon kişi)	Derneklerdeki İstihdamın Ekonomideki İstihdam İçindeki Payı (%)
2019	133.992	31.672	0.42
2018	92.662	31.400	0,29
2017	78.077	30.822	0,25
2016	70.910	29.773	0,23
2015	59.911	28.929	0,20
2014	57.895	28.098	0,20
2013	155.396	25.524	0,60
2012	64.156	24.821	0,25
2011	77.113	24.110	0,31
2010	75.199	22.594	0,33

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Genel olarak derneklerdeki istihdam ülke düzeyinde ekonomik anlamda istihdama kaynak oluşturmaktadır. Derneklerdeki toplam istihdam yıllar içerisinde artış içerisinde olsa da henüz istenilen seviyeye gelmediği görülmektedir. 2010 yılında ekonomideki toplam istihdam 22 milyon 594 kişiyken derneklerde istihdam edilen kişi sayısı 75.199 kişidir. 2010 yılında derneklerdeki istihdamın ekonomideki istihdam içerisindeki payının %0,33 olduğu görülmektedir. 2019 yılında ise ekonomide ki toplam istihdam 31 milyon 672 iken derneklerde istihdam edilen kişi sayısı 133.992 kişidir.2019 yılında derneklerdeki istihdamın ekonomideki istihdam içerisindeki payı %0,42'ye yükselmiştir. Bu oran eskiye nazaran önemli derecede artış sağlandığını gösterse de yeterli seviyede artış henüz gerçekleşmemiştir. Çünkü dernekler istihdam sağlama açısından özellikle son yıllarda artan sayıları ve nitelikleriyle beraber önemli bir istihdam potansiyelini içinde barındırmaktadır.

Derneklerin istihdama yönelik diğerk bir etkisi ise ara personel açığıının kapatılması konusundaki faaliyetleridir. Türkiye'deki en büyük sorunlardan biride sektörlerin yetişmiş kaliteli ara personel bulma sorunudur. Mesleki eğitim kurslarının yeterince olmaması veya kalite olarak zayıf olması, sektörlerin bu hususa yönelik faaliyette bulunmaması, belirli plan ve programlar doğrultusunda çalışılmaması gibi pek çok neden bu sorunun gittikçe büyümesine neden olmaktadır. Dernekler bu sorunla başa çıkmak için mesleki ve dayanışma alanıyla olsun çalışma hayatına yönelik alanlarla olsun çeşitli isimler adı altında kurulmuş pek çok dernekle mesleki eğitim kursları düzenlemekte, bu problemin çözümüne yönelik projeler oluşturmakta olup sorunun daha da büyümesini engellemektedir. Çalışma hayatı veya mesleki dayanışma alanında faaliyette bulunan derneklerin mali açıdan güçlenmesi ve sayılarının artması kaliteli eleman yetiştirilmesi, bireylerin yetenek ve becerilerinin geliştirilmesi, yaşam boyu devam edecek mesleki eğitimin kalitesinin artırılması ve mesleki eğitimle beraber rekabeti artırarak girişimciliğın desteklemesi gibi pek çok istihdam açısından olumlu durumu da meydana getirecektir.

Özetle, sivil toplum alanı özellikle dernekler ekonomik anlamda hem GSMH içerisinde payı hem de istihdam içerisindeki payı açısından önemli ve geliştirilmesi gereken bir konumda bulunmaktadır. Ülke olarak demokratik ortam geliştikçe, hukuki anlamda güçlenme sağlandıkça ve sivil toplum kuruluşlarına bireylerin güveni artıkça derneklerinde hem sayısında hem de niteliğinde artış sağlanacaktır. Derneklerin finansal anlamda güçlenmesi ve kurumsallaşması hem ekonomik anlamda değerli olmasını sağlayacak hem de istihdama katkı sağlaması açısından önemli bir araç konumuna gelmesine destek sağlayacaktır.

3.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Yoksulluk ve Gelir Dağılımına Etkisi

Yoksulluk, ekonomik ve sosyal bir kavram olmasının yanı sıra geniş kapsamı dolayısıyla objektif bir tanıma sahip bulunmamaktadır. Yoksulluk tanımlamaları içinde bulunan dönem, mekân toplumsal yapı gibi birçok faktörden etkilendiğinden dolayı pek çok yoksulluk tanımlaması ortaya çıkmıştır. Yoksulluğun bu denli karmaşık tanım yapısı beraberinde tek bir ölçüm yöntemi doğurmamıştır. Bu da ülkelerin kendine özgü kriterleri içeren ölçümlerle yoksulluğun boyutunu bulma çabasına itmiştir (Şenses, 2006).

Yoksulluk kavramı genel itibariyle incelendiğinde farklı kıstasları içeren tanımlamalarının bulunduğu görülmektedir. Yoksulluk kavramını ilk kez Seebohm Roventree 1901 yılında toplam gelirin bireyin fiziksel ihtiyaçlarına yetebilecek durumda olmaması hali olarak tanımlamıştır. Daha sonraki süreçte birçok farklı tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalardan en yaygın olanlara örnek verecek olursak; Lipton (1997), yoksulluğu özel tüketimdeki yetersizliğin esas alındığı bir durumda kişilerin belirli bir düzeyde belirlenmiş özel tüketim seviyesinin altında gerçekleşen tüketim seviyesi olarak tanımlamıştır. Drewnowski (1977) ise yoksulluğu asgari yaşam standartlarının sağlanabilmesi için gerekli ihtiyaçların alınmasına yetecek gelirin elde edilememesi veya bireylerin kendileri için uygun buldukları tatmin düzeyini gerçekleştirmek için gerekli olan gelire sahip olamamaları şeklinde tanımlamaktadır. Dünya Bankası (1990) tanımlamasına göre ise yoksulluk asgari yaşam standardını gerçekleştirememesi hali olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamalardan görüldüğü üzere maddi anlamdaki yoksulluk üretim faktörlerine ve kaynaklarına ulaşamama veya asgari yaşam standartlarını sağlayabilecek gelir düzeyine sahip olamama olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2002: 3).

Yoksulluğun maddi olarak tanımlamalarının yanı sıra manevi ve sosyal anlamda tanımlamaları da bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) da temel konulardan biri olan yoksulluk insani gelişmenin gerekli kıldığı sağlık, yaratıcı hayat, ortalama seviyede bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven ve saygı gibi pek çok farklı kavramdan mahrum kalma hali veya yeteri kadar yararlanamama durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamayla beraber yoksulluk kavramı sadece ekonomik boyutuyla bilinme durumundan kurtulmuş olup çok kapsamlı bir tanımlamayı da içermeye başlamıştır. Genel anlamda maddi durumun dışındaki aksaklıklarda bir nevi yoksulluk olarak nitelendirilmektedir (Arpacıoğlu, 2012:18).

Birleşmiş Milletlerin tanımladığı yoksulluk kavramı en net haliyle 1995 yılında Kopenhag'da düzenlenmiş olan Dünya Zirvesi raporunda ortaya çıkmıştır. Raporda mutlak yoksulluk temel insani ihtiyaçlardan olan gıda güvenilirliği, içme suyu, sağlık, barınma, eğitim gibi ihtiyaçlardan sürekli mahrumiyet durumunu ifade etmektedir. Bu tanım aslında yoksulluğun direk gelirin yanı sıra sosyal hizmetlere erişim mahrumiyeti şeklinde de ortaya çıktığını göstermektedir. UNDP'nin 1997 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda ilk defa "İnsani Yoksulluk" kavramı doğmuştur. Bu doğrultuda

yoksulluğun gelir ve üretim kaynaklarının yanında sağlık, açlık ve yetersiz beslenme, eğitim gibi hizmetlere erişememe, evsizlik ve yetersiz konut, tehlikeli çevre, sosyal ayırım ve dışlama, karar verme katılımından yoksunluk, sosyal ve kültürel hayata dair katılımından yoksunluk gibi farklı yönleriyle değerlendirilmesi de oldukça önem arz etmektedir. UNDP genel olarak hem yoksulluk kavramının çerçevesini genişletmiştir hem de yeni kavramsal tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Gündoğan, 2008: 43).

3.3.1 Yoksulluk türleri

Farklı tanımlamalar farklı yoksulluk türlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yoksulluk kavramını nitelendirme ve içerik olarak barındırdığı kriterlere göre; mutlak yoksulluk-görelî yoksulluk, objektif (nesnel) yoksulluk- öznel (sübjektif) yoksulluk, gelir yoksulluğu-insani yoksulluk, kırsal yoksulluk-kentsel yoksulluk, geçici yoksulluk-kronik yoksulluk şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

- **Mutlak yoksulluk- Görelî yoksulluk**

Mutlak yoksulluk genel olarak yoksulluk deyince ilk akla gelen maddi anlamdaki yoksulluk türüdür. Zaman ve mekâna göre değişmeyen bu yoksulluk türü yoksulluğun nesnel açıdan ölçümünde kullanılmaktadır. Mutlak yoksulluk bireylerin fiziksel anlamda bir gün yaşamaları için ihtiyaç duydukları yiyecek, barınma, minimum düzeyde sağlık hizmeti gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli gelir seviyesi olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 1996:16).

Diğer bir yoksulluk türü olan görelî yoksulluk ise kazanç ve servet dağılımındaki farklılıkları konu edinmektedir. Görelî yoksulluk bireylerin sosyal bir varlık olmasından kaynaklandığı gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı hususu bu yoksulluk tanımlaması için yeterli bulunmamaktadır. Bireylerin genel anlamda toplumdaki refah seviyesini yakalayıp yakalayamadığı bu yoksulluk türünün ana unsurudur. Bu unsurla beraber görelî yoksulluk aslında gelir adaleti kavramıyla da benzeşmektedir. Toplumlarda gelir adaletsizliği ne kadar fazla ise görelî yoksulluk o kadar hissedilebilir olmaktadır. Bu açıdan da düşünüldüğünde görelî yoksulluk içinde bulunan toplumun ortalama gelir ve yaşam seviyesinin altında bulunma ve daha düşük bir gelir düzeyiyle düşük bir refah düzeyinde yaşama durumu olarak tanımlanmaktadır. Yani içinde bulunan toplumdaki asgari yaşam seviyesinin altında yaşam sürme durumu görelî yoksulluk olarak nitelendirilmektedir. Görelî yoksullukta esas olan toplumun gelir düzeyi olduğu için her

ülkede farklılık göstermektedir. Bu yüzden sabit bir değer ya da seviye belirlemek mümkün değildir. Göreli yoksulluğun ölçüm yönteminde refah ölçüsü gelir veya tüketim olabildiği gibi toplam gelir veya tüketim seviyesi kabul edilenin altında bulunanlar yoksul olarak ifade edilmektedir (Atmaca, 2019:9).

Görelî yoksulluk mutlak yoksulluğa göre daha geniş bir kapsama sahip olmasının yanında iki yoksulluk türü de toplumdaki yoksulluğun boyutunu belirlemek için yeterli düzeyde bilgiyi içermemektedir. Bu iki yoksulluk türü de yoksulluğu rakamsal boyutuyla ifade ederken yoksulluk çizgisinin altında kalan bireyler arasındaki eşitsizliği dikkate almamaktadır. Çünkü yoksulluk çizgisinin altında bulunan bireylerden bazıları bu çizgiye çok yakınken bazıları oldukça uzakta bulunmaktadır. Bu durumda her iki kesimde aynı muameleye tabi tutulması yoksulluk eşitsizliğinin artmasına neden olmaktadır (Adaçay, 2008:43).

- **Objektif (Nesnel) yoksulluk – Sübjektif (Öznel) yoksulluk**

Objektif (Nesnel) yoksulluk yoksulluğun oluşmasındaki ana sebepleri belirleyip bu sebeplerin ortaya çıkardığı sonuçlarla beraber nasıl ortadan kaldırılacağına dair çözüm yollarını daha öncesinde belirlenmiş olan kıstaslara göre yanıt bulan yoksulluk türüdür. Toplumun elde ettiği faydayı daha net bir şekilde ortaya koyduğu için sübjektif yoksulluğa göre daha gerçekçi olmaktadır.

Sübjektif (Öznel) Yoksulluk ise anketler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle toplumun büyük ölçekli anketler aracılığıyla değerlendirmesi neticesinde toplum tarafından asgari bir yaşam standardının belirlenmesiyle ölçülmektedir. Yoksulluk tanımlamasının hane halkı ve bireylerin değerlendirmesine bırakılmasından dolayı bu yoksulluk türünün diğerlerine göre tercih edilirliliği azalmaktadır. Çünkü bu yoksulluk türünün gerçekçiliği anketlerin doğruluğuna bağlı olmaktadır. Sonuç itibariyle her iki yoksulluk türünde de ortak olan amaç hakiki bir refah seviyesine uygun gelir düzeyini belirlemek suretiyle kritik yoksulluk sınırını belirleyebilmektir (Büyükçavuşoğlu, 2009: 59).

Kısaca objektif yoksulluk bireyin yoksulluğu sebepleri ve sonuçlarını önceden öngörerek yapması gerekenleri bilmesiyle ilgiliyken, sübjektif yoksulluk bireyin kendini nasıl hissettiğiyle ilgili olmaktadır. Esasen sübjektif yoksullukta birey eğer kendini yoksul olarak hissediyorsa yoksul olduğu varsayılmaktadır (Özgüler, 2014: 141).

- **Gelir yoksulluğu – İnsani yoksulluk**

Gelir yoksulluğu yoksulluğun maddi boyutuyla ilgili olup bireylerin veya toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan gelirin elde edilememesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu yoksulluk türünde bireyler yaşamlarını devam ettirebilmesi için gerekli temel gereksinimlere ve minimum seviyede yaşam standartlarını sağlayabilmeleri için gerekli gelire sahip değildirler. Bu yoksulluk türünde minimum yaşam standartlarını sağlayacak olan gelire yoksulluk sınırı denilmektedir. Gelir veya tüketim düzeyi yoksulluk sınırının altında kalan kişiler yoksul olarak ifade etmektedir (Aktan ve Vural, 2002: 6).

İnsani yoksulluk ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda insani bir yaşam sürmek için parasal kaynakların yanında temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli olan iktisadi, sosyal ve kültürel olanaklarında sağlanmaması durumu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu raporda insani yoksulluk, mutlak ve görelî yoksulluk tanımlamalarını da içerirken aynı zamanda yoksulluğun diğer sosyal ihtiyaçlarla ilişkisini de ortaya koymaktadır. İnsani yoksulluk; eğitim ve sağlık yetersizliği, yetersiz beslenme, yaşam süresinin azlığı, iş olanaklarının yetersizliği, özgürlük alanının yetersizliği, gelecek korkusu gibi çeşitli zayıflıkların olduğu durum olarak ifade edilmektedir. İnsani yoksulluk kavramını ülkeler arasında karşılaştırılabilir bir unsur haline getiren endeks ise insani yoksulluk endeksi olarak nitelendirilmektedir. İnsani yoksulluk endeksi temelde üç gösterge tarafından hesaplanmaktadır. Bunlar yaşam süresinin kısalığı, temel eğitim ve kamu ve özel kaynaklardan yararlanma konusundaki eksiklik olmak üzere belirlenmiş olup ülkeler arası karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır (İncedal, 2013:23).

- **Kırsal yoksulluk- Kentsel yoksulluk**

Kırsal alanlar genellikle tarım ekonomisine dayalı olup nüfusun kente göre daha az olduğu eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin yetersiz kaldığı alanlar olarak tanımlanmaktadır. Kırsal alanlarda gelir kaynağı tarım ve hayvancılığa dayandığı gibi belli bir işte uzmanlaşmanın ve iş bölümünün olmadığı görülmektedir (Özgüler, 2014:181). Bu durum insanların iş bulamamasına ve temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamasına yani bir nevi yoksulluk sebebiyle kente doğru bir göç hareketi başlatmalarına neden olmaktadır. Kırsal alanda üretim yapabilecek toprağı bulunmayan

veya geçimini sağlayamayan bireyler kente göç etmektedir. Kentin daha konforlu bir yapıda olması ve sosyal ihtiyaçlara ulaşmanın daha kolay olması kenti daha cazip bir hale getirip göç hareketlerini hızlandırmaktadır. Kentlerde ki iş sahalarının artan göçler sebebiyle biriken nüfusla beraber azalmasıyla, kentte de bir işsizlik sorunu ortaya çıkmakta dolayısıyla bir yoksulluk nedeni daha oluşmaktadır.

Kırsal alandan kente doğru yönelen bu göç hareketleri kentlerde yoksulluğu artırmaktadır. Kırsal alanlarda daha yüksek seyreden yoksulluk sorunu göçler neticesinde kentsel alanlara da taşınmaktadır. Bu göçler neticesinde kentlerde de gelir dağılımında bozulma ve sosyal alanlarda eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Kırdan kente göç eden bireyler kente uyum sağlama aşamasında da sıkıntı çekmektedir. Kente göç eden bireyler yerleşim yerlerini ve hayat biçimlerini alışkın olmadıkları bir biçimde kurmaya çalışmaktadır. Bunun neticesinde gecekondulaşma gibi toplumsal sorunlara kaynak yaratacak sağlıksız kentleşmeler oluşmaktadır. Ayrıca bireyler kırsal kesimde ki gibi ekip biçme olanağına sahip olmadığı için her ihtiyaçlarını para ile almaları gerekmektedir. Bu durum bireylerin daha da yoksullaşmasına sebep olmaktadır (Aydın, 2014:5).

Kentlerde ki artan bu yoksulluk toplumda eşitsizliklere, dışlanmışlıklara ve çeşitli gruplaşmalara neden olmaktadır. Bu gruplaşmaların birçoğu olumsuz olduğu gibi olumlu sonuçlar doğuran gruplaşmalar da meydana gelmektedir. Çeşitli isimler adı altında bireyler birbirine hem destek olmak hem de dışlanmışlığın etkisini azaltmak amacıyla farklı sivil toplum kuruluşları oluşturduğu da gözlemlenmektedir. Kendilerini yalnız ve güvensiz hisseden bireyler çeşitli sivil kuruluşları aracılığıyla bir araya gelmektedir. Bunların en bilinen örneğini hemşeri dernekleri oluşturmaktadır.

Kısaca kırsal ve kentsel yoksulluk birbirine kaynaklık ettiği gibi halkın eğitim, sağlık, güvenlik ve sosyal imkânlardan yararlanamaması ve temel ihtiyaçlarından yoksun kalması olarak tanımlanmaktadır. Adeta bir kısır döngüyü oluşturan yoksulluk süreci kırsal alandan kentsel alana doğru kaynakların yetersizliği ve etkin bir şekilde kullanılmaması, gerekli altyapının hazırlanmaması ve düzenli bir plan ve program çerçevesinde gerçekleşmemiş olması gibi sebepler dolayısıyla devam etmektedir.

- **Geçici yoksulluk – Kronik yoksulluk**

Geçici yoksulluk bireylerin yaşam standartlarında meydana gelen dalgalanmaları ifade etmektedir. Kısa süreli olduğu gibi ekonomik konjonktür hareketleriyle beraber

belli dönemlerde daha yoğun olmaktadır. Finansal krizler, doğal afetler, mevsimlik ve geçici işsizlik durumları, yüksek enflasyon ve dışsal şoklar gibi birçok faktör neticesinde daha belirgin olarak görülmekte ve dönemler itibariyle yoksulluk sınırının üstündeki bireyleri bile etkileyebilmektedir.

Kronik yoksulluk ise yoksulluğun zaman içerisinde değişmediği sabit bir trend yakaladığı yoksulluk türüdür. Kronik yoksulluk durumundaki bireylerin yoksulluk seviyeleri uzun yıllar boyunca belki de ömürleri boyunca değişmemektedir. Kısaca bu yoksulluk türünde bireyler yoksul olarak yaşamlarına başladıkları gibi yoksul olarak hayatları son bulmaktadır ve hatta bu yoksulluk çocuklarına da nesiller boyu aktarılmaktadır (İncedal, 2013: 27).

Kısaca tanımlanırsa kronik yoksulluk tam olarak ekonomik haklardan yararlanamama durumu değildir aksine şiddetli bir şekilde yaşanan ve nesiller boyu aktarılan yoksulluk anlamına gelmektedir. Kronik yoksullukla geçici yoksulluk arasındaki en önemli ayrım; kronik yoksullukta bireylerin bu döngüden kurtulma seçeneklerinin olmayıp yoksulluğun kısır bir döngü şeklinde devam etmesidir (Temiz, 2008:63).

3.3.2. Yoksulluk nedenleri

Günümüz şartlarında yoksulluğa sebep olan pek çok neden bulunmaktadır. Yoksulluk üretim yetersizliğinden kaynaklanabildiği gibi aynı zamanda üretim sonucu ortaya çıkan değerlerin bireyler, sektörler ve bölgeler arasında adaletli bir dağılımın gerçekleşmemesi sonucunda da ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin veya bölgelerin iklim veya doğa şartlarının olumsuzluğu istenilen üretim kapasitesine ulaşmayı engellediği gibi eksik üretime de neden olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı o bölge şartlarında yaşamak durumunda kalan bireyler diğer bölgelerde ki bireylere göre daha yoksul olmaktadır. Hızlı nüfus artışı da başka bir yoksulluk sebebi olarak görülmektedir. Bireyler hızlı nüfus artışı sonucunda işgücü anlamında bir değer yaratmaktadır. Ancak yeterli kapasitenin sağlanamaması ve işgücünün etkin bir şekilde kullanılamaması sonucunda artan nüfus tüketimi artıran ve yoksulluğu tetikleyen bir sebep olarak doğmaktadır. Aynı zamanda eğer nüfus artışının yaşandığı bölge coğrafi olarak da olumsuz bir konumda ise yoksulluk kaçınılmaz bir hale gelmektedir (Öztürk ve Çetin, 2009: 2668). Yoksulluğa neden olan kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Doğal afetler, iklim ve doğa koşulları,
- Hızlı nüfus artışı,
- Adaletsiz vergi sistemi ve yüksek faiz,
- Piyasada tekelleşmenin olması,
- Miras yoluyla elde edilmiş olan gelirler,
- Devlet teşviklerindeki adaletsizlik,
- Yüksek faiz ve rant ekonomisi,
- Bireyler arasındaki yetenek farklılıkları,
- Enflasyon ve işsizlik
- Uluslararası finans sermayesinin etkisi ve ekonomik krizler,
- Gelir dağılımının uçurumlaşması
- Demografik yapıdaki değişim ve artan göç hareketleri,
- Enformel sektörün gelişimi ve sendikasızlaştırma politikaları,
- Olumsuz ekonomik konjonktür,
- Çözülen geleneksel yapılar ve sosyal güvencesizlik, gibi pek çok neden sayılabilmektedir (Gündüz, 2006:37).

Genel anlamıyla bakıldığında yoksulluğun pek çok kaynağının olduğu görülmektedir. Ekonomik, siyasi veya kültürel açıdan bir değişim doğrudan ya da dolaylı olarak yoksulluğa kaynak oluşturmaktadır. Örneğin ülkede yaşanan bir ekonomik kriz pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Ülkede krizden kaynaklı işini kaybedip geçim sıkıntısıyla karşılaşan bireyler toplum huzurunun bozulmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yaşanan kriz sonucunda milli gelirdeki azalma yoksulluğun artmasını tetiklemektedir. Krizler sonucunda beşeri, mali ve fiziki sermayede bir aksama meydana gelmektedir. Bu durum ülke refahının bozulmasından başlamak üzere pek çok olumsuzluğa da sebep olmaktadır. Bir ülkede yaşanan beşeri, mali fiziki yapıda ki aksama ekonomik büyümeyi sınırlandırarak ülkedeki yoksul bireylerin artmasına da sebep olmaktadır (Yalçın, 2008:9-10).

Başka bir neden olan küreselleşmenin de yoksulluğa kaynak oluşturduğu düşünülmektedir. Küreselleşmeyle beraber malların, sermayenin, hizmetlerin, bilgi ve teknolojinin kolayca ve herhangi bir engelle karşılaşmadan dolaşımı pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme iki farklı açıdan yorumlanmıştır. Bir kesime göre

gelişmelerin ve fırsatların kaynağıyken, bir kesime göre ise yoksulluk, işsizlik, geçim sıkıntısı gibi pek çok olumsuzluğun kaynağı olarak görülmüştür (Batmaz ve Özcan, 2007).

3.3.3. Sivil toplum kuruluşlarının yoksulluk ve gelir dağılımına etkisi

Yoksullukla mücadele de temel görev devletin sorumluluğundadır. Devletler ekonomik ve sosyal problemlerin çözümü için sosyo-ekonomik politikalar üretmekte yoksulluk sorununun çözümü için kamu harcamalarını ve transfer harcamalarını kullanmaktadır. Ancak devletin bürokratik yapısı ve karar alma mekanizmalarının ekonomik göstergeler üzerinde istenilen hareketleri engellemesi sebebiyle bu soruna devlet açısından tam anlamıyla bir çözüm üretilememektedir. Ayrıca yoksul sayısının fazla oluşu da çözümü yavaşlatmaktadır. Bu yüzden sadece devletin bu büyük ve derin sorunu çözmesini beklemek ve mücadele etmemek doğru bir davranış olmamaktadır. Çünkü yoksulluğun toplumun ortak sorunu olması sebebiyle sivil toplum kuruluşları da yoksullukla mücadeleyi kendilerine görev edinmektedir. Yoksullukla mücadeleyi görev edinmiş sivil toplum kuruluşları toplumun desteğini alarak sosyal sorumluluk bilincini harekete geçirebilecek bir güce sahiptirler (Yatkın, 2007).

Yoksulluk yıllardır süren bir sorun olsa da özellikle sanayileşme sürecinin sonucunda küresel bir sorun haline gelmiştir. Sanayileşme süreciyle kentlerde artan nüfusa paralel olarak işsiz sayısında da artış yaşanmıştır. Artan işsizlikle beraber insanlar sosyal güvencesi olmayan pek çok işte temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak durumunda kalmıştır. Sanayileşme sürecinin de beraberinde getirdiği tüm bu sorunlar yoksulluk probleminin giderek artan bir sorun haline gelmesine sebep olmuştur. Kentleşmenin artmasıyla beraber insanlar arasındaki akrabalık ilişkileri ve yardımlaşma duygusu giderek azalmıştır. Bu sebepten yoksulluğun etkileri daha da hissedilir bir hal almıştır. Yoksullukla mücadele anlamında devletin görevi göze çarpsa da devlet faaliyetlerinin yetersiz olduğu durumlarda yoksullukla mücadele de sivil toplum kuruluşlarının rolü ortaya çıkmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının başarılı olmasındaki en önemli rol devlette vücut bulan bürokratik yapının bu kuruluşlarda işlerlik kazanmamasıdır. Bu kuruluşlarda rahat bir iletişim ve bunun sonucunda istenilen hedeflere hızlı ve etkili bir şekilde müdahale yolu bulunmaktadır (Yalçın, 2008: 49-50).

Sivil toplum kuruluşlarının en önemli avantajı tek bir konuya odaklanma ve bu konuda çözüm üretme yeteneğine sahip olmalarıdır. Bu sebepten kaynak ve imkânları yetersiz seviye de bile olsa önemli sonuçlar doğurmaktadırlar. Ülkelerdeki ekonomik sorunlar ve uygulanan politikalar bazı durumlarda yoksulluğu daha da hissedilebilir konuma getirmektedir ve etkili bir yoksullukla mücadele politikasını engelleyebilmektedir. Bunun gibi pek çok durumda yaşanan aksaklıkları ve olumsuz etkileri en aza indirmek için sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç doğmaktadır (Yalçın, 2008: 40).

Sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla mücadelede devletin yanında bazen bir alternatif olduğu gibi bazen de bir tamamlayıcı rolü üstlendiği görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının devletten bağımsız yapıları onların tek başına hareket edebileceği anlamına gelmemektedir. Aksine sivil toplum kuruluşlarının en önemli görevlerinden birisi de ihtiyaç sahibi kişiler ile kamu kuruluşları arasında iletişimi sağlamaktır. Sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler çevreyi daha iyi tanıdığı için sorunun tespiti ve çözümünde merkezi organlara göre daha etkili ve verimli kararlar almaktadır. Yerel yönetimlerin ve sivil kuruluşların çevreyi daha iyi tanımaları yardıma muhtaç kimseleri kolayca bulma avantajını da sağlamaktadır. Bu da devlete ve diğer yoksullukla mücadele eden kuruluşlara hazır bir bilgiye ulaşma fırsatı sunmaktadır. Bu sayede hem kaynak israfı önlenirken hem de olaylara hızlı müdahale avantajı doğmaktadır.

Yoksulluk probleminin, toplumun genel bir sorunu olması sebebiyle bu sorunun kamunun sorunu algısından kurtulup kamu sektörü özel sektör ve sivil kuruluşlar birlik olup bu soruna çözüm bulma yolunu seçmelerinin en rasyonel karar olduğu görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının toplumu etkileme ve yönlendirme gücünden yararlanarak sosyal sorumluluk bilincinin oluşturulması kamu tarafından da desteklenmeli ve ortak hareket edilmesinin etkili olacağı düşünülmektedir. Sivil kuruluşlar yoksullukla mücadelede duyarlıdırlar ve devleti de sosyal devlet olma bilincini harekete geçirmektedirler. Sivil iradenin sonucunda doğmuş olan sivil toplum kuruluşları yoksullukla tam anlamıyla mücadele edemese de etkilerin hafifletilmesinde önemli bir araç olarak rol almaktadır. (Yatkin, 2007: 60) Ancak sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla mücadele edebilen kuruluşlardan sayılması için taşıması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar:

- İşleme koyacakları sosyal faaliyetlerin hedef kitesini yoksullar oluşturmalı,

- Gerçekten yardıma muhtaç kişilerin varlığının belirlenmesinde rasyonel yöntemlerin kullanılması,
- Yardıma muhtaç bireylerin yaşam standartlarını yükseltmeli,
- Sadece maddi yardımdan oluşmayıp aynı zamanda psiko-sosyal ve tıbbi yardımları da sunabilmeli,
- Yoksullukla mücadele kapsamında sınırlarını yerel düzeyden ziyade ulusal belirlemeli, şeklinde belirtilmektedir.

Sivil toplum kuruluşları yoksullukla mücadele anlamında sorumluluk üstlenen kuruluşlardır. Bu sorumluluk bilinci ile devletin sosyal devlet olma görevini tetikleyerek yoksullukla mücadele etmeye yönlendirmektedir. Bu kuruluşlar yoksullukla tek başına mücadelede başarılı olamasa da sosyal sorumluluk bilinci altında yoksulluğun etkilerinin en düşük seviyeye indirilmesinde bir nevi itici güç olarak kullanılmaktadır (Edwards, 2004: 30-32).

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler açısından önemli bir sorun olan yoksulluk olgusu küreselleşmeyle beraber yerel niteliğini aşarak küresel bir sorun olmaya başlamıştır. İlaveten küreselleşmeyle beraber bu sorun yerel bir sorun olmaktan çıkıp küreselleşmesinin yanında daha da derinleşerek mevcut sorunun büyümesine yol açmıştır. Küreselleşmenin eşitsizliği özellikle rekabet gücü zayıf olanların aleyhine artırdığı yönündeki eleştirilerinde artmasına sebep olmuştur (Demiral vd., 2007: 6). Küreselleşmeyle beraber derinliği artan yoksulluk problemi ilk başlarda aile, akraba, kentli, hemşeri gibi bir takım kültürel değerlerle hafifletilmeye çalışılmıştır. Günümüzde ise bu kültürel değerler sivil toplum kuruluşlarının içinde yer bulmaktadır. Dolayısıyla özellikle yoksulluk sorunu olmak üzere pek çok toplumsal sorun sonucunda ortaya çıkan toplumsal dayanışma ihtiyacı sivil toplum kuruluşlarının öneminin de giderek artmasını sağladığı görülmektedir (Karataş, 2003: 95).

Birçok ülkede sivil toplum kuruluşları uluslararası düzeyde ortak bir fikir birliği etrafında az gelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm üretme hususunda çalışmalarda bulunmaktadır. Birçok sivil toplum kuruluşu az gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik durumu zayıf mahallelerinde okuma yazma öğretme, gıda ve sağlık yardımı gibi pek çok faaliyette bulunurken, diğer ülkelerin de dikkatini bu bölgelere çekmeye çalışmaktadır. Ayrıca yürütülen faaliyetlerle beraber sosyo-politik alanda kamuoyu oluşturma çabasında

da bulunmaktadırlar. Örneğin bu ülkelerden ithal edilen ürünlere “mamulümüzde çocuk emeği kullanılmamıştır” ifadesine yer verilmektedir (Şenkal, 2003: 105).

Küreselleşmeyle beraber dünya ekonomisinde bir büyüme sağlansa da yoksulluk sorunu ortadan kaldırılmadığından dolayı ülkelerde toplumsal sınıflar arasındaki makas giderek açılmaktadır. Aslında küreselleşmeyle beraber artan toplam hâsıla ekonomik baskı grupları arasında adil bir şekilde dağıtılmamaktadır. Bu durum fakirin daha fakir, zenginlerin ise daha zengin olmasına sebep olmaktadır. Toplumsal sınıflar arasındaki uçurumun gittikçe açılmasına karşın sivil toplum kuruluşları yüksek gelir seviyesindeki birey ve gruplardan, düşük gelir seviyesindeki birey ve gruplara gelir transferinin sağlanmasında yardımcı bir kuruluş olarak görev almaktadır (Şenkal, 2003: 116).

Sivil toplum kuruluşları bu aşama da yoksullukla mücadele konusunda birçok faaliyette bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle istihdam yaratılması, bilgi ve becerilerin geliştirilmesi, girişimciliğin özendirilmesi, küçük girişimcilere mikro krediler sağlanması ve kamu özel sektör ile ortak projeler gerçekleştirilmesi yoksullukla mücadele anlamında önem arz etmektedir (Eraslan, 2008: 77).

Toplumların diğer yoksullukla da ilişkili en büyük problemlerinden biri gelir dağılımındaki eşitsizlik olmaktadır. Bu aşamada devletin görevi bireyler arasında adil bir gelir dağılımını sağlamaktır. Ancak serbest piyasa ekonomisinde gelir dağılımındaki eşitsizlik kendiliğinden ortadan kalkmamaktadır. Bu yüzden gerek devlet müdahalesi ile gerek devletin yetersiz kaldığı ya da yeterince müdahalede bulunamadığı alanlarda sivil toplum kuruluşları çeşitli ekonomik ve mali araçlar vasıtasıyla bu eşitsizliği minimum seviyeye indirmeye çalışmaktadır. Bu amaç çerçevesinde yapılan müdahale gelirin yeniden dağılımı politikası olarak da isimlendirilmektedir (Pehlivan, 2003: 372).

Gerek yoksullukla mücadele olsun gerek gelir dağılımında iyileşme süreci olsun sivil toplum kuruluşlarının türüne bağlı olarak değişiklik içerebildiği gibi genellikle yardıma muhtaç kimselerin gıda, barınma, giyinme, yakacak gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle yardımda bulunmaktadırlar. Bu yardımlara ilaveten sağlık ve eğitim gibi hizmetlerden yararlanamayan bireylerinde bu hizmetlere ulaşmasına destek olmaktadır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının yardıma gereksinim duyan bireylerin savunma rolünü de üstlenmektedir. Bu kuruluşlar yoksullar, çocuklar ve kimsesizlerin haklarının savunucusu olup bu kişilerin sesi olmayı hedeflemektedirler. İlaveten savunma

rolünün yanında sosyal sermaye rolünü de üstlenmektedirler. Yoksul ve ihtiyaç sahibi bireylere sosyal sermaye sağlayarak onların güvenli yerlerde güvenilir kişilerle çalışma imkânı sunmaktadır. Son olarak sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla ve gelir dağılımındaki eşitsizlikle mücadeledeki rolü ise ekonomik kalkınma anlamında üstlendiği görev olmaktadır. Kalkınma rolü kapsamında yoksulların üretimde bulunarak ekonomiye katılmasına veya ticarete atılmalarını teşvik edici faaliyetlerle bulunarak ekonomik anlamda kalkınmayı desteklemektedir (Çetin, 2017: 48-52).

3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Enflasyon Üzerine Etkisi

Bu kısımda enflasyon kavramı kısaca açıklandıktan sonra, refah düzeyi ile ilişkileri ortaya konulacak ve sivil toplum kuruluşlarının bu refah düzeyini etkilemedeki rolü açıklanacaktır.

3.4.1. Enflasyon tanımı ve ölçülmesi

Enflasyonun genel kabul görmüş bir tanımı olmamakla beraber fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış olarak ifade edilmektedir. Fiyatlar genel düzeyindeki artış ifadesi tek bir mal için değil sepete dâhil olan mal ve hizmetlerin genelini karşılamaktadır. Fiyatlar genel düzeyindeki artış arz ve talep dengesizliğinden doğmaktadır. Yani toplam talebin toplam arzdan veya parasal gelirin reel gelirden daha fazla olması ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ulaşılabilmesi mümkün olmayan bir gelir veya harcamadaki bir büyüklüğün devam ettirilmesi de enflasyon sayılmaktadır. Ekonomide meydana gelen işgücü, mal, hizmet, para, dış ticaret piyasasındaki hareketlenmelerde enflasyonu artırabilmektedir. Ancak bu durumun enflasyon olarak nitelendirilebilmesi için fiyatlardaki artışın sürekli olması gerekmektedir. Artış trendinin günlük, aylık, haftalık gibi farklı periyotlar da olması mümkündür. Başka bir tanımlamaya göre paranın döviz kuru veya altın fiyatı ile ölçülen dış değerinin düşmesi de enflasyon olarak nitelendirilmektedir. Bu durum açık ekonomilerde enflasyonun ölçülmesinde kullanılabilir uygun bir yöntem olduğu ifade edilmektedir (Yıldırım, 2019: 414).

Yıllar boyunca süren, ülkeleri derinden etkileyen enflasyon sorununun temel nedenleri ülkelerin sosyo-ekonomik durumlarına göre farklılık içermektedir. Ancak genel itibarıyla nedenlerin benzer olduğu görülmektedir. Bu nedenler:

- Cari fiyat düzeyinde toplam talebin toplam arzdan fazla olması,

- Tüketicilerin gelir seviyelerindeki artışın toplam talebi artırması,
- Doğa olaylarının sebep olduğu tarım ürünlerindeki arzın düşmesi,
- İthal girdilerin ve ürünlerin fiyatlarındaki artışlar,
- Devlet kuruluşlarındaki verim eksikliğinden kaynaklı maliyetlerdeki artışlar,
- Piyasaya sürülen paranın hızla artması,
- Devletin gider kalemlerinin gelir kalemlerinden daha fazla olması,
- Piyasaya kredilerin fazla ve aynı dönemde sunulmasıyla para arzı artışı yaşanması,

şeklinde sayılmış olup burada sayılmayan pek çok farklı nedenin olduğu da bilinmektedir. (Karaçor, 1999: 6) Tüm bu nedenlerin meydana getirdiği sosyal problemler ülkeleri enflasyon sorunuyla mücadele etmeye itmiştir. Bu mücadele ise sorunun kaynağının ölçülmesi ile başlamaktadır. Enflasyon ölçülmesinde belirli bir dönemdeki fiyatlar genel düzeyindeki yüzde artış kullanılmaktadır. Fiyat endeksi olarak isimlendirilen bu kavram belli bir zaman aralığında belli bir mal ve hizmet grubunun ağırlıklı ortalama fiyatının temel/baz dönemi fiyatına oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Enflasyonun hesaplanmasında yaygın olarak kullanılan fiyat endeksleri Tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE), ve GSMH Deflâtörüdür (Uygur, 2001: 359). Endeks oluşturma sürecinde öncelikle söz konusu piyasayı temsil edecek mal ve hizmet grubu oluşturularak bu grubun fiyatları dönemsel olarak incelenmektedir. Laspeyres endeksinde bir baz yıl seçilerek o yılın mal sepeti hesaplamalarda kullanılmaktadır. Ancak Paasche endeksinde ise cari yıl mal sepeti baz alınmaktadır. Fiyat endekslerinden Tüfe ve Üfe Laspeyres Endeksiyle ölçülürken GSYH Deflatörü ise Paasche endeksiyle ölçülmektedir. Hesaplamalarda hangi fiyat endeksinin kullanılacağına dair kesin bir ifade bulunmamakla beraber yaygın olarak kullanılan enflasyon göstergesinin hane haklı tarafından tüketilen mal ve hizmetleri içeren sepetteki fiyatların yüzde değişimini ölçmede kullanılan tüketici fiyat endeksidir. Belirli bir zaman diliminde belirli bir kesim tarafından satın alınan mal ve hizmetlerden oluşan sepetin maliyetini zaman içinde inceleyerek fiyat değişikliklerini ölçmektedir. Sepetteki ürünlerin değişmeyip, aynı miktar ve kalitede kalmasından dolayı endeks sadece fiyatlarda meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır. Bu sebepten TÜFE tüketicilerin satın alma gücünde meydana gelen değişimi belirli zaman aralıklarıyla göstermektedir. TÜFE' nin pek çok amaç içinde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, hükümetlerin ekonomik politikaları doğrultusunda ücret ve fiyatların ayarlanması sürecinde kullanıldığı gibi, ticari

faaliyetlerin yönlendirilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda perakende fiyat ve kira artışlarının tespitinde bir gösterge olarak da işlev görmektedir. Ayrıca TÜFE milli muhasebe hesaplarına, fiyat analizlerine gösterge niteliği taşımaktadır. Kısaca TÜFE 'de ki değişimin doğrudan tüketiciye yansması ve hizmet sektörünü de içermesi sebeplerinden dolayı daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Demir, 2006:11).

Diğer bir endeks türü olan Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) ise üretim faaliyetlerinde kullanılan maddelerin fiyatlarındaki değişimi bir dönem boyunca ölçmeye yarayan bir araç olarak işlev görmektedir. ÜFE aylık veya yıllık gibi dönemler boyunca ölçülerek üretici enflasyon rakamlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. 2005 yılından beri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) üretici enflasyonunu bu endeksten hesaplamaktadır. ÜFE bir referans döneminde üretimi yapılan ve yurtiçine satışı olan ürünlerin üretici fiyatlarının zaman içerisinde karşılaştırmaya yarayan bir ölçüm yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çünkü ÜFE bir ülkede belli bir dönem içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimi ölçen bir endekstir. Üretici fiyat endeksinin tüketici fiyat endeksinden farkı tüketici fiyatları yerine üretici fiyatlarının kullanılmasından doğmaktadır (Can, 2019:30).

TÜFE ile ÜFE birbirine benzese de temel anlamda ilk fark fiyatı belirlenen ürünlerde ortaya çıkmaktadır. TÜFE de üreticilerin yanı sıra toptan satış noktalarının da fiyatların belirlenmesinde rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla toptan satış fiyatlarına katma değer vergisi (KDV) gibi pek çok vergi de dâhil olmaktadır. Ancak ÜFE 'de fiyatların bilhassa üreticiler tarafından belirlenmesi esastır. Bu sebepten ÜFE de ürün fiyatlarına KDV gibi çeşitli vergiler yansımamakta yurtiçi peşin satış fiyatları alınmaktadır. Kısaca ÜFE enflasyonun yani fiyat hareketlerinin izlenerek hükümetlerin politikalarının belirlenmesinde aktif rol oynadığı gibi ücretlerin ve fiyatların ayarlanmasında da rolü bulunmaktadır. Ayrıca üretim verimlilik hesaplarında, muhasebe hesaplarında ve fiyat analizleri çalışmalarında ve yatırım kararlarında büyük önem atfetmektedir.

Son olarak kullanılan endeks türü GSMH (Zımnî) Deflâtörüdür. GSMH Deflâtörü endeksler içinde en geniş kapsamlı olan üretilen tüm nihai mal ve hizmet grubunu kapsayan fiyat endeksidir. Bir ekonomideki belirli bir dönemin nominal GSMH'sının reel GSMH'ya oranlanmasıyla ortaya çıkmaktadır ve baz yıl ile cari yıl arasındaki fiyat değişimini de içermektedir. Ayrıca bu endeksin zımnî olarak adlandırılmasının altında

yatan asıl sebep ise diğer endekslere kıyasla bir fiyat oluşturma amacından ziyade milli gelirin reel olarak ölçülmesinin sağlamasıdır. Bu endeks Paasche endeksi olarak bilinmektedir ve cari yıl fiyatlarıyla belirlenmiş olan GSMH'nın baz yıl fiyatlarına göre ne kadar pahalılaştığını veya ucuzladığını göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Bu endeksin zayıf kaldığı nokta, piyasada fiyatı oluşmamış işlemler için de itibari bir fiyat belirlenmesi gerekliliğidir. Ayrıca mal ve hizmet grubunun genişliğinden ve hane halkını doğrudan ilgilendirmeyen yatırım ve ihraç mallarını da içermesinden dolayı, paranın değerini ölçmede yaygın bir endeks olarak kullanılmamaktadır (Can, 2019:35). GSMH Deflatörü çeşitli sektörlerdeki fiyat değişimlerinin ağırlıklı bir ortalaması olarak da tanımlanabilmektedir. Çünkü hesaplanmasında kullanılan mal ve hizmet sepetinin geniş olması fiyatlar genel seviyesindeki değişimleri en kapsamlı ve güvenilir bir endeks olarak sunmasını sağlamaktadır. (Demir, 2006:11). Temelde fiyat endeksenin ayırımında tüm mal sepetini içeriyorsa GSMH Deflatörü, tüketicinin en çok kullandığı malları kapsıyorsa TÜFE, eğer üreticilerin girdi fiyatlarındaki artışı içeriyorsa ÜFE olarak hesaplanmaktadır (Çepni, 2012: 69).

3.4.2. Enflasyon toplum refahı üzerindeki etkileri

Enflasyon yani fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar ve bu neticede doğan belirsizlik iktisadi birimlerin faaliyetlerini ve geleceğe yönelik beklentilerini olumsuz etkilemektedir. Enflasyonun iktisadi anlamdaki olumsuzluğu beraberinde getirdiği pek çok maliyetle de yakından ilgilidir. Yüksek enflasyon beraberinde pek çok sorunu da getirmektedir. Enflasyonun kaynağının saptanıp bir an önce çözüm yolu bulunması sorunların daha da derinleşmeden çözülmesi hususunda önem arz etmektedir. Enflasyonun toplum refahına olan etkilerini incelerken öncelikle beklenen ve beklenmeyen enflasyon ayırımına dikkat etmek gerekmektedir (Kartal, 2009: 7). Çünkü bireyler belli bir oranda enflasyon beklentisine girerse bu durumda yapılan kira, ücret gibi sözleşmeler ayrıca borç alan ve borç verenler bu enflasyon farkını da ekleyerek işlemlerini yapacaklardır. Bu durum ilk başta reel anlamda bir maliyet doğurmayacağı hususuna yönlendirse de para bulduran kesimin bir enflasyon vergisine maruz kalması sonucunu doğuracaktır. Ayrıca enflasyon sebebiyle nominal faiz oranlarının artması, bireylerin ellerinde nakit tutma maliyetini artırmasından dolayı bireyler paralarını bankalarda tutmayı tercih edeceklerdir. Bu durumda bireyler ihtiyaçları için daha sık bankaya gidip gelmek durumunda kalacaklardır. Bu durum ayakkabı eskitme maliyeti

olarak ifade edilmektedir. Diğer bir husus ise insanların enflasyon vergisinden etkilenmemek için gayrimenkul ve dayanıklı tüketim mallarına yatırım yapmaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum kaynak tahsisinde çarpıklaşmaya ve gerekli yatırımların yapılamamasına sebep olmaktadır (Yıldırım ,2019:419).

Enflasyonun beklenen diğer bir maliyeti ise firmaların fiyat kataloglarını sürekli değiştirmesine sebep olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise menü veya liste maliyeti olarak ifade edilmektedir. Diğer bir maliyet ise enflasyonun bütün fiyatları aynı oranda yükseltmemesinin ve firmaların fiyatlarını eşanlı bir şekilde değiştirememesinin sebep olduğu nispi fiyat yapısındaki bozulmadan kaynaklanmaktadır. Serbest rekabet ortamında kaynak tahsisi nispi fiyatlara göre yapıldığından nispi fiyat yapısındaki bozulmalar kaynak tahsisinin etkinliğini minimum seviyeye indirecektir. Başka bir maliyet ise vergi sisteminde ortaya çıkmaktadır. Eğer vergi sistemi bu enflasyon sorununa müdahale edebilecek esneklikte hazırlanmamışsa reel anlamda geliri yükselmemiş bireylerin daha yüksek vergi oranlarından vergilendirilmesine ve bireylerin refahında bir kayba sebep olacaktır. Diğer bir husus ise faizlerin maliyet unsuru sayılması dolayısıyla nominal faiz oranlarının enflasyon nedeniyle yükselmesinin yol açtığı vergi matrahı küçülmesinde görülmektedir. Ayrıca enflasyon firmalar açısından da bir maliyet doğurmaktadır. Firmalar sabit yatırımlarının değerini belli bir zaman dilimi içerisinde gider yazmaktadır ancak enflasyon amortismanların reel değerini düşürerek firmaların mali yapısını zayıflatmaktadır. Diğer bir maliyet unsuru ise verginin ödenmesindeki zaman farkında ortaya çıkmaktadır. Enflasyon verginin doğması ile ödenmesi arasındaki zaman uzadıkça vergisini geç ödeyenlerin reel vergi yüklerini azaltmaktadır. Bu durumda gelir ve kurumlar vergisi gibi tahsilâtı bir yıl sonraya dayanan vergi yükümlülerinin yükünü azaltırken, ücretler gibi vergisi kaynakta kesilen yükümlülerin vergi yükünü artırmaktadır. Bu durum literatürde Olivera- Tanzi etkisi olarak ta isimlendirilmektedir (Yıldırım, 2019:419).

Enflasyonun beklenmedik maliyetleri beklenen maliyetlerinden daha yıkıcı ve uzun süre kalıcı olmaktadır. Uzun dönemler boyunca enflasyonla iç içe yaşamış ekonomiler endeksleme yoluyla enflasyonist ortama daha hızlı uyum sağlarken, enflasyonla ilgili tecrübesi olmayan ekonomiler için daha yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Enflasyonun beklenmeyen maliyetlerinden biride alacaklılardan borçlulara doğru bir servet transferine neden olmasıdır. Çünkü enflasyon sabit nominal değerli varlıkların reel değerini

azalmaktadır. Dolayısıyla bu durum satın alma gücünü azaltarak bir servet transferine neden olmaktadır. Enflasyon hem kamu-özel sektör borçlarında hem de özel sektörün kendi içerisindeki borçlar üzerinde etki göstererek servet dağılımını etkilemektedir. Bu durum da riskten kaçınan bireyler kredi alışverişinden uzak durarak kredi piyasasında bir daralmaya sebep olacaklardır. Bunun sonucunda ekonomik faaliyet hacminin daralmasıyla beraber kalıcı pek çok sorunda ortaya çıkacaktır (Yıldırım, 2019:421).

Enflasyonun beklenmeyen bir diğer maliyeti ise bireylerin gelir ve servet dağılımları üzerinde görülmektedir. Enflasyonun tahmin edilememesi durumunda memur, işçi, emekli gibi ücret veya maaşları yılın belli bir döneminde belirlenen kesimin refah seviyesinde azalma olmaktadır. Çünkü bu kesim maaş veya ücretlerini toplu sözleşmeler ve toplu pazarlıklar sonucunda belirlemektedir. Bu sözleşme ve pazarlıklarda yılın belli dönemlerinde olduğu için ara dönemde gerçekleşecek bir enflasyon satın alma gücünü azaltacaktır ve bireyler düşen reel ücretlerini telafi edecek nominal ücret artışını talep edemeyeceklerdir. Bu durumun sonucunda işçi kesiminden işveren kesimine doğru bir gelir ve servet aktarımı meydana gelecektir. Dolayısıyla da toplumun gelir ve servet dağılımında dolayısıyla da refah seviyesinde bozucu bir etki ortaya çıkacaktır (Bilgili, 2014:114).

Enflasyonun tasarruf ve yatırım kararları üzerinde de pek çok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Tasarruf açısından bakıldığında yüksek enflasyonun olduğu ekonomilerde bireyler reel faiz oranlarının negatif olacağı yönünde beklentilere kapılabilmektedirler. Bu durumda tasarrufa yönelmeyi tercih etmeyeceklerdir. Çünkü eğer tasarruf ederlerse enflasyon oranları nominal faiz oranlarının üzerinde gerçekleşirse tasarruflarında bir erime meydana gelecektir. Yatırımlar açısından bakıldığında ise yüksek enflasyon oranları geleceğe yönelik beklentilerin tutarsızlaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca artan döviz fiyatları ve üretim için gerekli ithal girdi fiyatlarının da yükselmesiyle yatırımlar azalacaktır. Kısaca bireyler yüksek enflasyon ve onun getirdiği belirsizlikle beraber yüksek faiz oranları sebebiyle tasarruflarını yatırımlara çevirmeyerek beklemeyi tercih edeceklerdir. Bu durumda aynı şekilde toplumsal bir refah kaybına neden olacaktır (Taştekin, 2018:15). Enflasyonist ortamın kaynak dağılımını bozucu etkisi de bulunmaktadır. Enflasyonist dönemlerde artan döviz fiyatları, artan belirsizlikler yatırım kararlarının da ertelenmesine sebep olmaktadır. Yani bireylerin bu dönemdeki tasarrufları uzun vadeli ve ekonominin üretim gücü olan reel sektör yerine

belirsizliklerden dolayı spekülâtif alanlara doğru yönelmeye başlayacaktır. Bu durum istihdam, işsizlik, reel sektör üzerinde olumsuz etkiler meydana getirerek kaynak dağılımının bozulmasına yol açacaktır (Olgun, 2012: 18).

Enflasyonun ödemeler dengesi üzerinde de meydana getirdiği pek çok olumsuzluk bulunmaktadır. Enflasyonun arttığı dönemlerde yurtiçi ürünler yurtdışı ürünlere göre göreceli olarak fiyat artışı yaşamaktadır. Bu durum neticede yurtiçi malların aleyhine olurken yurtdışı malların lehine bir ortam oluşturmaktadır. İthal ürünler bir rekabet avantajı elde etmektedir ve bu durum neticesinde ihracat azalır, ithalat artar ve net ihracat negatif bakiye vermektedir. Yani kısaca dış ticaret dengesinde bir bozulma meydana gelmektedir. Dış ticaret dengesinin açık vermesi ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabının da mal ticareti dengesinin de açık vermesine sebep olmaktadır (Bilgili, 2014:115).

Enflasyonun ülkelerde ki diğer bir etkisi ise toplumsal yapının sosyal-kültürel konularında ortaya çıkmaktadır. Sosyal-kültürel konuların başında sosyal barışı bozucu etkisi gelmektedir. Yüksek enflasyon düşük ve azalmış gelire bağlı olarak aile içi ilişkiler bozulmakta ve bireyler arasındaki dayanışmayı azalmaktadır. Bu durumda ekonomik kesimler arasında gelir paylaşımında tartışmaların meydana gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Yine benzer şekilde düşük gelire bağlı olarak toplumdaki eğitim olanaklarının azalması toplumsal sorunlara kaynaklık edecek temel bir etmen olarak görülmektedir. Bu durum niteliksiz işgücünü artırarak bireyler arasında işsizlikten kaynaklı toplumsal sorunların doğmasına sebep olacaktır. Tüm bunlar toplumun genel ahlak seviyesinin bozulmasına iş ahlakından uzaklaşmaya ve vergiye başkaldırır bir toplum ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Meral, 2015:314).

Enflasyonun bir diğer etkisi de bireylerin ve toplumun psikolojisinde ki bozulmalarla alakalı olmaktadır. Pek çok alanda ortaya çıkan bozulmalar bireylerin toplumdan yabancılaşmasına, saldırgan bir tavır sergilemelerine, çatışma ortamının doğmasına, aile içi ilişkilerin kötüleşmesine, toplumsal dayanışmanın azalmasına ve pek çok psikolojik sıkıntıların doğmasına da sebep olmaktadır. Enflasyon pek çok psikolojik sorunun ya temelinde yer almaktadır ya da bu sorunların büyümesine kaynaklık etmektedir (Meral, 2015:314).

Yukarıda ifade elden tüm bu sorunlar enflasyonun ülkeler için ne denli büyük bir problem olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü enflasyon neticesinde doğan belirsizlik iktisadi birimlerin faaliyetlerini ve geleceğe yönelik beklentilerini olumsuz etkilemektedir. Talep kaynaklı ya da arz kaynaklı enflasyon gelir dağılımının bozulmasına neden olduğu gibi döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar da üretimin azalmasına ve birçok negatif etkininde doğmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden fiyat istikrarı makroekonomik istikrarın da temeli olarak görülmektedir (Kartal, 2009:7). Enflasyon makroekonomik istikrarın bozulmasında ana sebeplerden biri olarak görülmektedir. Çünkü yüksek enflasyon oranlarının uzun süre boyunca devam etmesi ekonomik daralmayı ve beraberinde verimlilik kaybına sebep olmaktadır. Dolayısıyla uzun dönem tasarruf ve yatırım kararlarını da olumsuz etkilemektedir. Enflasyon özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan en büyük sorunu olduğu gibi devamında da kalıcı olumsuzluklar bırakan ve yıllar boyunca süren bir problem haline gelmiştir. Ülkelerdeki politik istikrarsızlıklar beraberinde getirdiği devamlı seçim ortamı kısa vadeli politikaların uygulanmasına sebep olmuştur. Bu sebeplerden dolayı uzun vadede uygulama gerektiren enflasyonla mücadele gibi politikaların uygulanması ertelenerek derin ve kalıcı bir problemlerin doğmasına yol açılmıştır. Bu yüzden az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin enflasyon oranını minimum seviyede tutmaya ve fiyat istikrarını sağlamaya ayrıca dikkat etmesi gerekmektedir (Şahin, 2001:14).

Kısaca fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar ekonomik ve sosyal maliyetlerin doğmasına sebep olmaktadır. Enflasyonun yaşandığı bir ülkede, iktisadi anlamda büyüme olumsuz etkilenirken karar alma sürecinin de karmaşıklaşması ve belirsizliği iktisadi birimlerin doğru kararlar alamamasına ve doğru yorumlamalar yapamamasına neden olmaktadır. Finansal piyasalardaki olumsuzluklarda ekonomideki güven ortamını zedeleyerek risk primlerinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca yaşanan enflasyonla beraber müteşebbislerin vergi yükü artmakta, işgücü piyasası zedelenmekte ve etkinliğini kaybetmekte bunun yanı sıra kaynakların adil dağılımı bozularak dış piyasalardaki rekabet gücüde azalmaktadır. Fiyat istikrarının sağlanamadığı yüksek enflasyonun yaşandığı ekonomilerde sadece parasal sorunlar doğmamakta bunların yanı sıra sosyal pek çok sosyal soruna da sebebiyet vermektedir. Enflasyon toplumun güven duygusunu zedelemekte ve belirsizliklerin hâkim olduğu bir ortama sebep olmaktadır. Gelir ve servet dağılımını da bozarak ekonomilerin diğer büyük bir sorunu olan yoksulluğa da kaynak oluşturmaktadır. Toplum davranışlarının da zedelenmesiyle beraber ekonomik, sosyal ve

siyasi ilişkilerde kısa vadeli yaklaşımlara ve ahlaki anlamda düşük davranışlara da sebep olmaktadır. Tüm bu sebepler enflasyonun makroekonomik anlamdaki dengenin sağlanmasında çok önemli bir yer edindiğini de göstermektedir (Çidem, 2013-5).

Enflasyon bireyler açısından genellikle olumsuz etkilerle anılsa da belli bir seviyedeki enflasyonun olumlu yanlarının da olduğu görülmüştür. Enflasyon işletmeler açısından ve şirket stoklarında çalışan bireyler tarafından doğru algılanırsa getiri beklentileri dolayısıyla yatırımları teşvik etmektedir. Başka bir görüşe göre ise de paranın satın alma gücü yıllar içinde aynı kalırsa bu durum tasarruf ve harcamaların değişmemesine ve paranın dolaşım hızının düşmesine sebep olacaktır. Düşük seyreden paranın dolaşım hızı ise ülkedeki ekonomik faaliyetleri yavaşlatacağından dolayı ekonomiyi olumsuz etkileyip harcamaların da sınırlı olmasına sebep olacaktır. Aksine enflasyon düzeyinin optimum ve istenilen bir aralıkta gerçekleşmesi ekonomiler için pozitif bir ortamın doğmasına fayda sağlayacaktır (Reyes, 2007:539).

Enflasyon her ne kadar kötü anılsa da olumlu yönleri de bulunmaktadır. Olumlu yanlarından ilki senyoraj (emisyon) gelirinden elde edilen karın kazanç olarak sayılması sürecinde ortaya çıkmaktadır. Parasal genişlemenin bir nedeni de senyoraj geliri elde etmektir. Çünkü senyoraj geliri paranın üretim maliyeti ile üzerindeki yazılı değer arasındaki farkı ifade etmektedir. Devletin para basma hakkını kullanarak satın aldığı mal ve hizmetlere senyoraj geliri denilmektedir. Parasal büyüme arttıkça senyoraj geliri de artmaktadır. Fakat bu artış belli bir seviyeye kadar olurken bir noktadan sonra azalmaya başlamaktadır. Çünkü parasal büyümenin enflasyonu artırmasıyla reel para talebi azalmaya başlayacaktır (Kurumlu, 2016: 254).

Enflasyonun olumlu yanlarından bir diğeri ise ılımlı enflasyon açısından olmaktadır. İlimli enflasyonda halkın güvenini sarsmadan gerçekleşecek artışlar talep üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. İlimli enflasyonla artan talep beraberinde tasarruf ve yatırımları da canlandırmaktadır. Artan yatırım ve tasarruflarla beraber istihdam düzeyini de artırarak ekonominin gelişmesini sağlamaktadır. Ancak para arzındaki bu artışın dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Çünkü para arzı artışı üretimde genişlemeye neden olmazsa eğer daha yüksek seviyede bir enflasyona neden olacaktır.

Diğer olumlu bir yanı ise enflasyonist ortamda bireyler ellerinde nakit bulundurma ve harcama yapma eylemlerini ertelemektedir. Bu durum gelir artırıcı tasarruf bilincini

ve cari açığın azalması gibi istenilen amaçları sağlamaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı varılan ortak kanının enflasyon oranını minimize etme ya da sıfırlama yönteminin seçilmemesi gerektiği, optimal bir enflasyon oranının gerektiği kanısında olmuştur. Çünkü eğer enflasyon olmazsa işsizlik artar beraberince cari büyüme hızı azalır ve refah kaybı oluşacaktır (Güvel, 2011: 242).

Enflasyon diğer bir olumlu yanı da zorunlu bir tasarruf aracı olarak kullanılmasını savunan kesim tarafından yapılmaktadır. Bu kesime göre bireyler fiyatların sürekli artışı karşısında harcamalarını azaltma yolunu seçmektedir. Azalan harcamalar nominal olmasa da reel mal ve hizmetlerin alımını azalttığı için bir nevi talebin zorunlu kısılması sonucunda tasarruf yapmalarına neden olmaktadır. Bireylerde meydana gelen bu istek dışı tasarruf hali zorunlu tasarruf olarak adlandırılmaktadır. Enflasyonu bu bakış açısıyla inceleyen ekonomistler zorunlu tasarrufu aslında bir vergi olarak kabul etmekte de ve enflasyon vergisi olarak isimlendirmektedirler. Bu durum kısa vadede pozitif etkiler doğursa da uzun dönemde büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Güvel, 2011: 242).

Özetle, enflasyonun olumlu birkaç yanı mevcuttur lakin olumsuzluklarının daha fazla ve kalıcı etkiler meydana getirdiği görülmektedir. Çünkü enflasyon problemi ülkelerin ekonomisinde kaynak dağılımını bozarak tasarruf ve yatırımları sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla da gelir dağılımı adaletsizliğini artırarak ekonomik büyümeyi engellemektedir. Sonuç itibarıyla enflasyonun önüne geçilemediğinde veya katlanılabilir bir seviyeye indirilemediği durumda ekonomik çöküntüler ile beraber siyasi, sosyal, kültürel çöküntülerde meydana gelecektir (Karaçor, 1999, 6).

3.4.3. Sivil toplum kuruluşlarının enflasyon üzerine etkisi

Enflasyon ülkemizde hep bir sorun olarak yıllardır süren bir kısır döngüye dönüşmüştür. Makro ekonomik bir sorun olan enflasyon ülkelerin mikro ekonomik dengelerini uzun vadede bozmaktadır. Ülkelerin iyi bir şekilde işleyen piyasa yapısına sahip olması, kaynakların etkin olarak kullanılması, doğru nispi fiyat yapısına ulaşması uzun vadeli büyüme ve kalkınma için oldukça önemlidir. Ülkelerin sağlam bir ekonomik yapıya kavuşmaları ve uzun süreli istikrarlı bir büyümenin gerçekleşmesi için firmaların güvenilir öngörülerde bulunmasına ve planlarını da bu çerçevede şekillendirmelerine bağlıdır. Tüm bunlar içinde öncelikle yüksek enflasyon sorununun çözülmesi ve makro ekonomik dengelerin oluşturulması oldukça önemlidir. Eğer yüksek enflasyon sorunu

çözümüne kavuşturulursa piyasa sinyalleri aracılığıyla da kaynak tahsisinde iyileşme yaşanacaktır. Bu sayede enflasyonun oluşturduğu kısır döngüde kırılmış olacaktır (Parasız, 2002:533).

Sivil toplum kuruluşlarının enflasyon açısından iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki enflasyonu önlemeye, azaltmaya yönelikken diğer boyutu enflasyonun kaynağını oluşturma şeklinde olmaktadır. Bunlardan ilki olan enflasyonu önleme boyutunun temelinde yer alan kuruluşları tüketici dernekleri oluşturmaktadır. İlk örneklerinin 20. Yüzyılın ilk yarısında ABD’de ortaya çıktığı tüketici dernekleri, Türkiye’de 1990’lı yıllar itibariyle faaliyetlerine başlamış ancak yeterince yaygınlaşmamıştır. Türkiye’de yaklaşık olarak 80 tüketici derneği ve 4 tüketici federasyonu bulunmaktadır. T.C. Ticaret Bakanlığının yaptığı bir araştırmaya göre tüketicilerin tamamına yakın kısmının (%94,0) tüketiciyi koruyan hiçbir sivil toplum kuruluşuna üye olmadığı tespit edilmiştir. Bu kuruluşların yeterince yaygınlaşmama sebepleri olarak da yapısal ve finansal problemleri gösterilmektedir. Ayrıca çok az sayıda tüketicinin dernek üyesi olması sorununun temelinde ise bu problemlerin ve dernek faaliyetlerinin yeterince tüketicilere aktarılmaması olduğu düşünülmektedir (TÜSEV ,2011).

Türkiye’de tüketici dernekleri batıdaki kadar güçlü olmasa da yine de ekonomi üzerinde aktif rol almaktadır. Özellikle son yıllarda sayıların da ve faaliyetlerinde artış yaşanan bu kuruluşlar satıcı ile tüketici arasındaki problemlerin çözülmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca tüketici haklarının korunması ve geliştirilmesi aşamasında da oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Örgütlenememiş dağınık bir şekilde bulunan tüketici kesiminin satıcılar karşısında sesini duyurabilmesi, haklarını savunabilmesi, ancak onların bir sivil toplum kuruluşu adı altında güçlü bir örgütlenme oluşturması ile mümkün olmaktadır. Bu örgütlenmenin daha güçlü bir yapıya dönüşmesi ise halkın eğitim düzeyi, bilinç düzeyi, mali seviyesiyle de yakından ilişki içerisindedir. Bu dernekler çeşitli sektörlerde ortaya çıkan fahiş fiyat artışlarına yönelik tepkilerini ortaya koyup, sosyal sorumluluk bilinci altında hareket ederek kamuoyu oluşturmaktadır. Ayrıca ortaya çıkan bu fiyat artışlarını önlemek maksadıyla dava açıp bir baskı unsuru yaratmaktadır. Bu yönüyle tüketici dernekleri fiyat istikrarının korunması ve yüksek enflasyonla mücadele konusunda önem arz etmektedir. Tüketici derneklerinin fiyat istikrarını korumaya yönelik faaliyetlerinin arz enflasyonuna yönelik olduğu da açık bir şekilde görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının enflasyonu azaltmaya yönelik diğer bir yönü ise nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi aşamasında görülmektedir. Bu hususta sivil toplum kuruluşlarının işgücüne yönelik potansiyeli ülkemizde oldukça önemli bir yer edinmektedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının özellikle meslek odalarının işgücünün niteliğini artırmaya yönelik usta-çırak projeleri, yeni istihdam alanları doğuracak çeşitli yerel düzeydeki projeleri göze çarpmaktadır. Bu kuruluşlar kişilere meslek edindirmede ve yeni istihdam alanları yaratma aşamasında bir kıvılcım oluşturmaktadır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının işgücünün yetiştirilmesine yönelik faaliyetleri ile nitelikli iş gücü arzının artırılması sağlanarak enflasyonun azaltılmasına dolaylı bir faydada bulunduğu görülmektedir (Şah, 2008: 80).

Bireylerin enflasyonu azaltma ve önleme sebeplerinden bir diğeri ise toplumsal gelir ve servet dağılımını değiştirmesinin neden olduğu refah kaybı sayılmaktadır. Bilhassa da ücretlilerin ve çiftçilerin enflasyona karşı tepkisi sendikalar vasıtasıyla belirgin bir şekilde ortaya konulurken memurların bu tepkisi açık bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Çünkü işçiler sendikalar aracılığıyla enflasyona karşı reel gelirlerini koruma imkânına sahipken memurlar bu imkândan büyük ölçüde yararlanamamakta olup bu durum gelir ve servet dağılımında bir çarpıklığa neden olmaktadır. Bu sebepler sivil toplum kuruluşlarının aslında bireylerin enflasyondan korunması açısından ne kadar fayda sağladığını da ortaya koymaktadır (Yıldırım, 2019:421).

Sivil toplum kuruluşlarının diğer bir boyutu olan enflasyona kaynak oluşturması ise sendikalar aracılığıyla olmaktadır. Arz enflasyonunun nedenlerinden biri olan maliyet enflasyonunu özellikle ücret enflasyonu boyutuyla etkilemektedir. Çünkü sendikaların güçlenmesi işçi ücretlerinin enflasyon karşısında erimesine izin vermemektedir. Dolayısıyla ücretlerde enflasyonla beraber artmaktadır. Ayrıca sendikalı olmasa da ücretlerde ki genel bir artış diğer işçilerinde ücretlerinde bir artış istemesine neden olacaktır. Maliyetler içerisinde önemli bir yer tutan ücretlerin artması enflasyonun daha da hız kazanmasına neden olacaktır. Enflasyondaki artışla beraber reel satın alma gücü daha da azalan bireyler satın alma güçlerini eski seviyeye getirmek için tekrar baskı unsuru olarak kullandıkları sendikalar aracılığıyla ücretlerinde bir artış talep edeceklerdir. Sendikaların tekrar ücret artışı sağlamasıyla beraber maliyetler ve beraberinde enflasyon tekrar artacak ve bu durum bir ücret-enflasyon sarmalına dönüşecektir.

Sivil toplum kuruluşlarının enflasyona etkisinin boyutunu tam anlamıyla belirlemek mümkün olmasa da bu kuruluşların enflasyonu azaltma ve artırmaya yönelik pek çok dolaylı veya doğrudan etkisinin olduğu görülmektedir. Önemli olan husus sivil toplum kuruluşlarını, enflasyonu toplumsal refahı en az etkileyecek şekilde veya enflasyonu düşük düzeylere indirecek biçimde başarılı bir şekilde kullanmaya çalışmak gerekliliği göze çarpmaktadır.

3.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmaya ve Büyümeye Etkisi

Bu kısımda önemli makro ekonomik göstergelerden olan büyüme ve kalkınmanın toplum refahı üzerindeki etkisi üzerinde durulacak olup sivil toplum kuruluşlarının bu refah düzeyini etkilemedeki rolü açıklanacaktır.

3.5.1. Ekonomik büyüme ve toplum refahı üzerindeki etkisi

Bir ülkede belli bir dönemde üretim kapasitesi veya reel gayri safi yurt içi hâsılasında (GSYİH) görülmekte olan ve sayısal olarak ölçülebilen reel artış durumu olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir dönemden kastedilen genellikle bir yıl olmaktadır. Bir yıl içerisindeki üretim kapasitesi genişlemesi olarak da ifade edilebilmektedir (Yıldırım, 2019: 16-19).

Başka bir tanımlamaya göre ise; bir ülkenin sahip olduğu kıt kaynakların hem niceliksel olarak hem de niteliksel olarak iyileştirerek üretim imkanlarının sınırının genişlemesi veya üretim teknolojisi ve kurumsal çerçevede üretim olanaklarının bir üst seviyeye çıkarılması ekonomik büyüme olarak isimlendirilmektedir (Unay,1983:248).

Ekonomik büyüme bir süreç dâhilinde ele alındığında pek çok faktörle etkileşim içinde olduğu da görülmektedir. Ekonomik büyüme bu açıdan kişi başına düşen hâsıla, fiziki ve beşeri sermaye birikimi, teknolojik ilerleme, coğrafi etkenler, nüfus, iklim, kültürel değerler, demokrasi seviyesi, gelir dağılımı, devlet politikaları ve ekonomik istikrar düzeyi gibi etmenlerden dolayı veya dolaysız pek çok şekilde etkilenmektedir.

Büyüme nominal ve reel olmak üzere iki şekilde ölçülmektedir. Nominal gayri safi yurtiçi Hâsıla (NGSYİH), bir ülkede belirli bir dönemdeki üretilen mal ve hizmetlerin aynı dönem içindeki cari fiyatlarla hesaplanan parasal değeri olarak ifade edilmektedir. Reel gayri safi yurtiçi hasıla (RGSYİH) ise bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin baz olarak belirlenmiş bir yılın fiyatlarıyla yani sabit bir fiyatla hesaplanması

sonucu ortaya çıkan parasal değer olarak tanımlanır. Reel gayri safi yurtiçi hâsıla aslında nominal gayri safi yurtiçi hâsıladaki yıllık fiyat değişimlerinden arınmış bir halidir. Aslında RGSYİH bir nevi enflasyondan arındırılmış NGSYİH'da denilebilmektedir. Büyümenin gerçek değerleri yansıtmaları için reel olarak ölçülmesi önem arz etmektedir. GSYİH' deki bir artışın fiyatlardaki değişimlerden etkilenmeden ölçülmesi doğru politikalara karar verme ve uygulama hususunda ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü büyümenin reel olarak değil de nominal olarak hesaplandığında bu artışın üretim miktarındaki artıştan değil de fiyatlar genel seviyesindeki bir artıştan kaynaklanması mümkündür (Dinler, 2008:175).

Ekonomik büyüme üretim miktarındaki artma olarak tanımlandığına göre büyümenin kaynağı olarak üretim sürecine ilave edilen tüm unsurlar gösterilebilmektedir. Ancak genel kabul görmüş ve üretim fonksiyonunda belirtilen unsurlar; sermaye birikimi, nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme olarak sayılabilmektedir. Bu unsurlar ekonomik büyümenin hem belirleyicileri hem de bir ülkede ki üretim potansiyelini ifade etmektedir. Bu değişkenlerde ortaya çıkan reel artışlar üretim artışını sağlarken aynı zamanda toplum refahında da iyileşme sağlamaktadır. Ancak bu değişkenleri her zaman istenilen ölçüde artırmak mümkün değildir. Çünkü her ülkenin doğal kaynak, işgücü ve sermaye olanağını artırma imkanı ülkenin sahip olduğu ekonomik yapıya göre farklılık göstermektedir (Temple, 1999:137).

Ekonomik büyümenin unsurlarından ilki olan sermaye birikimi parasal değerler olarak algılansa da bu kavramı sadece nakdi değerler ile sınırlandırmak doğru olmamaktadır. Çünkü sermaye iktisadi açıdan makine, teçhizat, tesis, hammadde ve dayanıklı üretim faktörlerinin toplamı olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle de sermaye mal veya hizmet üretebilmek amacıyla kullanılan uzun ömürlü üretim araçlarıdır. İşletme bilimi sermaye kavramına hisse senedi, tahvil, bono gibi finansal varlıkları da ilave ederek farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Ancak bu bakış ekonomik büyüme sürecinde üretim sağlamayan, üretime aracılık yapmayan, fiziki sermayeye dönüşmeyen ve hâsıla artışı sağlamayan finansal varlıklar bu kavram içine dâhil edilememektedir (Kibritçioğlu, 1998:1-4).

Sermaye birikiminin temel belirleyicisi olarak tasarruflar gösterilmektedir. Tasarruflar tarafından oluşturulan sermaye arzı sermaye birikiminin temel bileşeni olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kişi başına reel gelirdeki düşüklük

tasarrufların daha düşük düzeyde gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Bu durum hem tüketimin hem de buna bağlı olarak üretimin düşük olmasına neden olmaktadır. Düşük seviyelerde gerçekleşen üretim aslında sermaye yetersizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sermaye yetersizliği ise düşük tasarruf oranlarının bir sonucudur. Yatırımların yeterince artmaması ve üretim aşamasında yeterli seviyede sermaye kullanımının olmaması girişimciliğinde azalmasına neden olmaktadır. Bu süreç Nurkse tarafından 1964 yılında “Fakirlik Kısır Döngüsü” olarak ifade edilmiştir. Aslında ifade edilen fakir ülkelerin yeterince tasarrufta bulunamadığı için yatırım düzeyleri düşük olacaktır. Bu düşük yatırım sonucu gelir seviyesi azacaktır ve bu süreç bir kısır döngüye dönüşecektir. Sermaye birikiminin gerçekleşmesi için sermayeden daha fazla mal üretiminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yüzden tasarrufların artması yani dolayısıyla yatırım harcamalarının artmasıyla milli gelirden bir artış yaşanmasıyla beraber ekonomik büyüme sağlanmış olmaktadır (Çolak ve Öztürkler, 2012: 2).

Ekonomik büyümenin unsurlarından ikincisi olan nüfus ve işgücü ülkelerdeki nüfus artış hızına bağlı olarak gelişmektedir. İşgücü miktarı ve kalitesindeki değişimler hem reel büyümeyi hem de demografik değişimleri etkilemektedir. Çünkü nüfusu oluşturan insanlar bir yandan üretim, tüketim ve bölüşüm sürecinde yer alırken bir yandan da bu süreçte meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. (Taban, 2008:18) Nüfusun artması sonucu işgücünde ortaya çıkan değişim ekonomik büyümeyi de etkilemektedir. Lakin büyümenin yanında verim olarak da artış sağlanması için nüfusun eğitilmiş, sağlıklı ve dinamik olması gerekmektedir. Bu husus beşeri sermaye kavramını ortaya çıkartmaktadır. Beşeri sermaye iktisadi faaliyetler bakımından kişide bulunan bilgi, yetenek ve tecrübeyi içermektedir. Beşeri sermayeyle teknolojinin birleşimi ekonomik büyümede ve bireylerin refahlarında ciddi ölçüde bir iyileşme sağlamaktadır. Bu yüzden teknolojiyi ve sermayeyi etkin bir şekilde kullanan bilgi birikimine sahip, yetenekli ve dinamik bir nüfusun olması gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Ayrıca sermaye ve teknolojinin yanında beşeri sermayenin varlığı ekonomik büyümenin ve kalkınmanın ivme kazanmasını sağlamaktadır (Berber, 2006: 29-30).

Artan işgücü miktarı arz açısından üretim sürecinde istihdam edilebilecek yeni işgücü, talep açısından ise tüketime hazır bir kitlenin oluşmasını sağlaması bakımından da önemlidir. Artan işgücü tüketim açısından yeni tüketici kesimini oluşturacağı ihtimali gayet yüksek olsa da yeni istihdam açısından pek çok ihtimal söz konusudur. Çünkü

işverenlerin geleceğe yönelik kötü beklentileri, olumsuz konjonktür şartları, sermaye yoğun teknolojinin emek talebini azaltması gibi pek çok olumsuz durum bulunmaktadır (Üzümcü, 2015:12). İşgücünün nitelik kazanmasını sağlayan beşerî sermaye kalkınma ve büyüme sürecinde diğer büyüme unsurlarından daha kritik bir değere sahiptir. Çünkü, beşerî sermaye üretim faktörlerinin bir araya getirip uygun teknolojiyi seçecek insan gücünün niteliğiyle yakından ilişkilidir. Beşeri sermayesini geliştirip ondan yararlanabilen ülkeler kalkınmayı sağlayan gelişmiş ülkeler iken beşeri sermayesini geliştirememiş ülkeler ise kalkınmasını tamamlayamamış az gelişmiş ülkeleri oluşturmaktadır. Bu yüzden bu ülkelerin beşeri sermayeye yatırım yapmaları gerekmektedir. Ayrıca az gelişmiş veya gelişmiş ülkelerdeki niteliksiz işgücünün kalkınmanın önünde büyük bir engel olduğu büyümeyi de engellediği belirtilmektedir (Üzümcü, 2015:13).

Ekonomik büyümenin unsurlarından üçüncüsü olan doğal kaynaklar yenilenebilir ve yenilenemeyen olmak üzere iki şekilde doğada bulunmakta olup iktisadi büyümede üretim faktörlerinin arasında sayılmaktadır. Su, hava, toprak gibi yenilenebilir faktörlerin yanı sıra fosil kaynaklar, madenler gibi yenilenemeyen doğal kaynaklar şeklinde gruplanmaktadır. Ancak iktisadi analizlerde yenilenebilir doğal kaynaklar veri kabul edilerek etkileri göz ardı edilmektedir. Ülkelerin önemli bir hammadde veya doğal kaynağa sahip olması büyüme ve aynı zamanda kalkınma süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Ancak bu artış kısa vadede etkili olsa da uzun vadede belli bir noktaya kadar etkili olmaktadır. Örneğin, petrol hammaddesine sahip zengin ülkelerin petrol fiyatlarının arttığı bir durumda fiyatlarını ve üretimlerini artırmaları kısa vadede refah artışı ve büyümeyi sağlasa da uzun vadede büyümeyi ve refah artışını sağlamaları pek mümkün olmamaktadır (Taban, 2008:14).

Doğal kaynaklar üretim artışıyla beraber ekonomik kalkınmayı da hızlandırmaktadır. Doğal kaynakların dağılımı açısından ülkeler arasında bir eşitlik bulunmamakta olup bu kaynakların adaletsiz bir şekilde dağılımı gelişmiş ve az gelişmiş ülke ayrımının olmasına neden olmuştur. Doğal kaynakların etkili ve verimli bir şekilde işletilmesi ekonomik büyüme ve kalkınmada açısından önemi oldukça büyüktür. Bir ülkenin sahip olduğu toprakların verimli işletilmesi yapılacak toprak veya tarım reformlarıyla mümkündür. Ayrıca sadece toprakların değil toprak altı toprak üstü kaynaklarında israf edilmeden değerlendirilmesi de oldukça önemlidir. Tüm bunların

yapılması aşamasında sermaye, vasıflı emek ve teknolojiye de ihtiyaç duyulmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde bu faktörlerin eksikliği kalkınmayı ve büyümeyi dolayısıyla da toplumsal refahtaki yükselişi aksatmaktadır (Unay, 1983:262).

Ekonomik büyümenin unsurlarının sonuncusu olarak ifade edilen teknolojik büyüme, büyüme faktörleri içinde günümüzde değeri en çok hissedilen faktördür. Teknoloji genel anlamda bir mal veya hizmetin üretiminde gerekli bilgi, organizasyon, üretim yöntemleri olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişme ise yeni ürün üretimi, üretim ve yönetim tekniklerinde gelişmeler ve ayrıca üretimi devam eden ürün hakkında yeni yöntemler geliştirilmesi yani bilimde oluşan ilerleme olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ,1973:7). Buluş ve yeniliklerin büyüme ve kalkınma sürecinde nasıl bir etkiye sahip oldukları Schumpeter'le beraber büyüme ve kalkınma süreci içinde yer edinmiştir. Marx ve Schumpeter yenilik ve teknolojik ilerlemenin kapitalist sistemdeki önemini ayrıca vurgulamıştır. Ancak teknolojik gelişme iktisadi analizlerdeki gereken önemini 1980 sonrası alabilmiştir. Bu döneme kadar teknolojik gelişme iktisadi analizlerde veri kabul edilmiş ya da dışsal bir değişken olarak nitelendirilmiştir. Fakat bu görüş günümüz modern büyüme teorilerinde aşılmıştır ve teknoloji içsel bir değişken olarak ele alınmaktadır (Üzümcü, 2015:15).

Teknolojik gelişmenin süreklilik kazanması, ekonomik dengenin daha yüksek bir kişi başı sermaye ve reel gelir düzeyin de oluşmasını sağlayacaktır. Yani yeni üretim tekniklerinin ortaya çıkması ve geliştirilmesi sahip olunan ekonomik kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayarak reel üretimi hem nicelik hem de nitelik olarak artmasıyla beraber iktisadi olarak büyümenin ve kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Teknolojik gelişme ile verimlilik arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Verimlilik kavramı, üretim sürecindeki girdilerin bu sürecin sonundaki çıktı veya çıktılara katkısı olarak tanımlanmaktadır. Aslında bu iki değer birbirine oranlanması sonucu elde edilen değer olarak da ifade edilmektedir. Verimlilik faktörlerin etkili bir şekilde birleşimlerini sağlamayı amaçlayan bir kavramdır. Faktörlerin maksimum verimi gerçekleştirecek şekilde birleşimi, organize edilmesi ve niteliğinin değer kazanması ekonomik büyümeyi aynı zamanda toplumsal refah düzeyini de artırmaktadır. Dolayısıyla teknolojik bir gelişme verimliliği tetiklemek suretiyle ekonomik büyümeyi bu süreçte toplumsal refah düzeyini artıracaktır. Bu süreci sağlamayı başaran gelişmiş ülkeler teknolojiyi aktif bir

şekilde kullanarak hem üretimlerini hem üretilen ürünlerin niteliğini artırmışlardır. Ekonomik büyüme ve kalkınmada süreklilik kazanmalarını bu sayede gerçekleştirmişlerdir. Çünkü teknolojiye sahip ülkelerin çoğu yeterli girdi miktarı, bunları işleyebilme gücü ve politikalarıyla birleştirerek maksimum verimlilikle büyümelerine hız kazandırmaktadır. Bu verimlilik artışı ülkelerde teknolojik gelişmenin nasıl gerçekleştiği hususunda bilinçli bir şekilde gerçekleşen araştırma geliştirme çalışmaları (Ar-Ge) ortaya çıkartmaktadır. Teknolojik gelişmeler uğraş gerektiren maliyetli bir faaliyet alanıdır. Ancak iktisadi büyümeye olan katkısı düşünüldüğünde bu maliyet olması gereken bir gider kalemine dönüşmektedir. Yüksek maliyet ve risk gerektiren teknolojik gelişmelere yönelik Ar-Ge çalışmaları az sayıda gelişmiş ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerin özellikle mal ve hizmet üretimine yönelik teknolojik çalışmalara ağırlık vermek suretiyle her geçen gün yeni bir ürün ve buluş ortaya çıkararak büyümeye ve aynı zamanda toplumsal refah seviyesinde yükselmeye katkı sağladıkları görülmektedir (Soyak, 1995:50).

3.5.2. Ekonomik kalkınma ve toplum refahı üzerindeki etkisi

Genel tanımlamasıyla ekonomik kalkınma; ekonomik etkinliğin artırılması ve parasal olarak refahın artmasının yanı sıra politik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerde köklü bir değişikliğin gerçekleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik kalkınmanın ilk ortaya çıkışı 1929 Büyük Buhran ile olmuştur. II. Dünya savaşı sonrasında yaşananlar ve ülkelerin hızlı bir şekilde kalkınma sürecine girmeleri kalkınma iktisadına olan ilgiyi daha da artırmıştır (Yavilioğlu, 2002: 63).

İktisadi kalkınma kavramı farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından dönem şartlarının elverdiği ölçüde çeşitli tanımlamalara maruz kalmıştır. Hatta aynı dönemde farklı içerikleri ifade edecek şekilde kullanıldığı bile olmuştur. İktisadi kalkınma kavramı kendisine yakın anlamlara haiz sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişim gibi kavramlarla iç içe geçmiş hatta onların yerine dahi kullanıldığı görülmüştür. Günümüzde de yine aynı şekilde tek bir tanım tiplmesiyle kullanılmamaktadır. Teoride olduğu gibi günlük hayatta da sanayileşmenin büyümenin ya da modernleşmenin yerine kullanıldığı ve anlam kaymasına sebebiyet verdiği hususu kaçınılmaz bir gerçektir (Yavilioğlu,2002:59). Bu hususta göze çarpan genellikle büyüme ve kalkınma kavramlarının birbirinin yerine kullanılmasıdır. Ancak bu iki kavram birbirine yakın olsa da farklı anlamları içeren kavramlardır. Büyüme kavramı yalnızca gelirdeki artışı ifade

ederken kalkınma gelirdeki artışın yanı sıra ekonomik, sosyal ve kurumsal yapılarda ki değişimi de içermektedir. Ülkelerin himayesindeki fiziki ve beşeri sermayenin etkin ve rasyonel kullanımı ile gerçekleşen ekonomik kalkınma, yapısal değişimler gerçekleştirilmesi suretiyle ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ve dünya ekonomisindeki konumunu belirlemektedir (Seyidoğlu, 2003:97). Ekonomik kalkınmanın büyüme verilerindeki artışlarla olmayacağı ancak kurumlarda ve toplumlardaki köklü değişikliklerle, iktisadi ve toplumsal yapının yeniden revize edilmesiyle, halkın değer yargılarındaki değişikliklerle ve davranış kalıplarındaki farklılıklarla gerçekleşebileceği kanısına varılmıştır (Ülgen, 2012:404).

Başka bir görüşe göre ise iktisadi kalkınma ancak ülkenin yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde üretim yapısını değiştirmesi ve üretilen ürünün toplumu oluşturan gruplar arasında adaletli bir şekilde dağıtılması ile mümkündür. İktisadi kalkınmanın asıl amacı toplumu ve özelde bireyleri başta doğa olayları olmak üzere iktisadi, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkilerde kısaca hayatın her alanında özgür bir konuma getirmekle sağlanacaktır. Kalkınma kavramı esasında altı boyut etrafında incelenmektedir. Bunlar:

- Üretim ve teknoloji boyutu: Yaşamı devam ettirebilmek için tabiat şartlarına uygun bir mücadele süreci sürdürmek ve gittikçe katma değeri artan ürün üretimine yönelmek,
- İnsani boyutu: Bireylerin insanca yaşamasını sağlayacak temel gereksinimlerin elde edilerek yaşam standartlarının artırılması,
- İstihdam boyutu: Toplumdaki bireylerin atıl kalmasını önlemek amacıyla istihdam olanaklarını geliştirmek ve çalışma koşullarında iyileşme sağlamak,
- Çevre boyutu: Kalkınma sürecinin çevreye olan ekolojik veya başka şekildeki tüm zararlarının minimum düzeyde zarar verecek şekilde düzenlemek,
- Hâkimiyet boyutu: Kalkınma yarışında uluslararası düzeyde ön sıralarda yer almaya yönelik faaliyetlerde bulunmak,
- Özgürlük boyutu: toplumun ve özelde tüm bireylerin iktisadi, siyasi, sosyal ve çeşitli alanlarda baskı altında olmalarını önlemek ve özgürlük düzeyini yükseltmeye yönelik çaba sarf etmek, şeklinde olmak üzere kalkınma sürecinin çeşitli boyutlarda incelenmesi yapılmıştır (Kaynak,2005).

Ekonomik kalkınma, iki aşamalı bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Birinci aşama üretim faktörlerinin meydana getirilmesidir. Bu aşama üretim faktörlerinin oluşması için ekonomiyi de içine alan yapısal bir değişimin olması gerektiğini ifade etmektedir. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun ve maksimum verimi sağlayacak şekilde birleşimini içermektedir. Tüm bunlar ekonomik kalkınmanın iktisadi nitelikteki yapısının yanında sosyo-kültürel ve siyasal nitelikteki yapılarında da ilerleme yönünde bir değişim oluşturup yeni yapıların oluşmasını içeren bir farklılaşma sürecini işaret etmektedir. Dolayısıyla iktisadi kalkınmayı sadece ekonomik boyutuyla sınırlamak mümkün değildir. Çünkü kalkınma süreci toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutlarıyla ifade eden bir süreç olarak ifade edilmektedir. Kalkınma iktisadi büyümeyi içerse de sayısal büyümenin yanında yeni bir kurumsal yapının da inşasını öngörmektedir. Bu sebeplerden dolayı bir yapının olumlu bir değişime uğraması büyüme ile kalkınma arasındaki niteliksel farkla beraber iki kavram arasındaki ilişkiyi de ortaya çıkarmaktadır (Karataş vd. 2003).

Günümüzde ülkelerin kalkınmışlık seviyelerinin ölçülmesinde sadece milli gelir kullanılmamakta bunun yanında; eğitim, sağlık, sosyal, kültürel ve politik seviyeleri de kullanılmaktadır. İktisadi gelişme ifadesi kişi başına düşen gelirle ifade edildiği gibi kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları da gelişmişliğin ölçümünde birer göstergelik niteliği taşımaktadır. Ayrıca okur-yazarlık ve okullaşma oranları, ortalama yaşam süresi gibi değerlerde bir ülkedeki kalkınmışlık düzeyinin birer göstergesi niteliğindedir. Aslında yapılmak istenen kalkınmanın merkez noktasına insan unsurunu yerleştirmektir. İnsanın yetenekleri, düşüncesi, eğitim seviyesi ile meydana gelen kültürel seviyesi gittikçe artan yenilik ve yaratıcılığın birer kaynağı olup ekonomik sürece katkı sağlayacaktır (OECD, 2001:17). Çünkü kalkınma davranışlarda, zihniyette, inançlarda, alışkanlıklarda ve eğitim anlayışı gibi soyut pek çok kavramda ortaya çıkabilecek bir değişimi ifade etmektedir. Kalkınma bireylerin hayat standartlarında yükselmeyi tanımlarken, bireylerin özgürlüklerinin artma sürecinde de dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Farklı bir açıdan kalkınma insan kişiliğinde gerekli ortamın oluşturulması süreci olarak da tanımlanmıştır. Bu kapsam da fakirlik, işsizlik ve eşitsizliğin azaltılması ile de kalkınma sağlanabilmektedir. Tarihsel süreçte kalkınma insani acıların azaltılması ve maddi refah seviyesinde gelişmeye yönelik faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir (Seers, 1972: 21).

Kalkınmanın gerçekleşmesiyle insani ihtiyaçların yerine getirilmesi arasında paralel bir ilişki mevcuttur. Çünkü kalkınmayla uzun vadede ele geçecek fayda son derece büyük ve karşılığında ödenecek bedel buna karşı bir o kadar düşük kalmaktadır. Kalkınmanın bedeli yalnız başına düşünüldüğünde yüksek görünmektedir lakin toplumlarda kalkınma sonucunda meydana gelecek refah düzeyindeki iyileşmenin yükselmesi bu maliyet unsurunu değersizleştirmektedir. Kısaca kalkınma olgusu salt yaşam faaliyetleri için devam eden bir süreç olmaktan çıkıp insanlığın yüksek kültürel ve sosyal unsurlara ulaşması için devam etmekte olan bir yarışa ifade etmektedir. Bu yarışa bırakmak oldukça yüksek sosyal, siyasi, kültürel maliyetler doğuracaktır. Bu sebepten kalkınma olgusu insana özgü bir kavram olup insanlık tarihi boyunca da hep devam edecek bir süreç olacaktır (Han ve Kaya,2008).

Teknolojik gelişime ayak uyduramamış ve dışa bağımlı olan gelişmekte olan ülke ekonomileri kalkınma konusunda da ele alınmıştır. Bu ülkelerin ekonomik olarak gelişmeleri için sadece ekonomik büyümelerinin yetmediği aynı zamanda köklü ve yapısal değişimlere ihtiyaç doğması kalkınma kavramının kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiği hususuna dikkat çekmiştir. Ekonomik kalkınma kavramı 1950'li yıllarda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını vurgulama hususunda kullanılmıştır. Bu nedenle kalkınma kavramı öncelikle bir az gelişmiş ülke sorunu olarak ele alınmış sonrasında gelişmekte olan ülkeler için de ifade edilmiştir (Gümüş, 2005:18). İktisadi kalkınma konusu özellikle son 50 yıldır gelişmekte olan çoğu ülkenin temel sorunlarından biri olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler refah artışı sağlayarak daha yüksek yaşam koşullarına ulaşmak suretiyle kalkınma konusuna ayrıca önem vermektedir. Kalkınma kavramı gelişmiş ülkelere ziyade gelişmekte olan ülkelerin dikkatini daha çok cezp etmektedir. Çünkü gelişmiş ülkeler kalkınmayı gerçekleştirmiş ülkelerdir. Gelişmiş ülkeler için kalkınma kavramı, içinde bulunulan ekonomik düzeyin korunması için yenilikler ortaya atılmalı ve geliştirilmeli fikri etrafında toplanmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerin iktisadi kalkınmadan ziyade asıl amaçları iktisadi büyümeyi artırarak kişi başına düşen reel milli gelirin artmasını sağlamaktır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler için henüz uzak görünmektedir. Çünkü bu ülkeler kalkınmayı sağlamak için kişi başına milli gelir artışının yanında sermaye birikimini artırmak, sanayileşmeyi gerçekleştirmek ve yapısal değişimi sağlamak zorundadırlar (Şen, Saruç & Keskin, 2011: 1).

Yapılan tüm bu tanımlara bakıldığında iktisadi kalkınmanın az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ayrımı yapmadan bütün ülkeler için ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira kalkınma süreci iktisadi büyümenin niceliksel boyutunun yanında toplum yapısının getirdiği niteliksel boyutu da içermektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin belirli standartlarda yaşam seviyesine ulaşması için kalkınmaya oldukça önem vermesi gerekmektedir. Çünkü bu ülkelerin sayısal olarak ekonomik verilerinin artmasından ziyade sosyal yapılarında köklü iyileşmelere ihtiyaç bulunmaktadır. Şayet bu ülkelerde kalkınmamış olmanın getirdiği eğitim, sağlık, kültür, gibi pek çok alandaki çeşitli sorunlar toplumda ciddi krizlere ve bunalımlara sebebiyet verecektir. Özellikle eğitim ekonominin gerek duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve verimliliği artırması anlamında oldukça önemlidir. Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi açıklamada beşeri sermayenin, iktisadi büyüme ve kalkınma sürecinde birer belirleyici olduğu ortaya konulmuştur (Pamuk ve Bektaş, 2014: 79). Kalkınmamış olmanın getirdiği bu durumlar ülkelerin toplumsal refah düzeyinin kötüleşmesine ve insanların mutsuz düşük standartlarda bir yaşam sürmesine neden olacaktır. Bu yüzden kalkınma sorununu çözmeye yönelik politikalar üretmek ve uygulamak ayrıca bu süreci iyi yönetmek, başkaca pek çok sorunun da çözülmesi sürecinde ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

3.5.3. Sivil toplum kuruluşlarının ekonomik kalkınmaya ve büyümeye etkisi

Sivil toplum kuruluşlarının kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerini incelemeden önce kalkınma kavramının günümüzde nasıl bir işleve sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü bu kavram sosyal, siyasi ve ulusal kurumlardaki değişimleri de içinde barındıran çok yönlü bir kavrama dönüşmüştür. Kalkınmanın getirdiği olumlu etkilerden olan fakirliğin minimum seviyeye indirilmesi, beslenme, sağlık, barınma, eğitim ve korunma gibi temel gereksinimlerin çoğunlukla karşılanabilmesi; insani yaşam kalitesinin artırılması ve sosyal faaliyetlerin genişletilmesi gibi pek çok alan üzerinde kalkınmanın ne kadar önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir (Kaynak, 2005:34).

Kalkınma kavramı ülkelerde meydana gelen gelişim, büyüme, refah seviyesinde artış, üretilen mal ve hizmetlerdeki kalite artışı ve üretim sistemindeki olumlu gelişmelerin tamamını ifade etmektedir. Dolayısıyla kalkınma ülkelerin hem niteliksel hem de niceliksel olarak gelişmelerinin bir kavram yansımasıdır. Nitelik bakımından gelişim gelir dağılımı, nüfus yapısı, sosyal refah durumu gibi pek çok durum açısından

söz konusu olurken; nicelik bakımından gelişim ise ülkelerin gayri safi milli hâsıllarındaki yükselmeyi ifade etmektedir (Sevinç, 2010: 40). Bu yüzden bu çok yönlü kalkınma sürecinin gerçekleşebilmesi ancak devletin yanında sivil toplum kuruluşlarının da yer alması ile mümkün olmaktadır. Eskiden refah devletinin tek başına gerçekleştirdiği hizmetleri günümüzde kamu, özel ve sivil toplum sektörü ortaklaşa bir iş birliği ile gerçekleştirmektedir. Ancak kamu sektörünün buradaki görevi diğer sektörlerle finansal destek sağlamak ve hizmetlerin düzenlenmesinden sorumlu olması şeklinde sınırlı bir şekilde belirlenmektedir. Çünkü kamunun ve özel sektörün yanında sivil topluma daha esnek bir şekilde hareket edebileceği yer açmak gerekmektedir. Eğer bu sağlanabilirse sivil toplum kuruluşları küçük ve işlevsel bir yapıda olmasının sağladığı avantajlarla tüm kesimlere ulaşabilme imkânı sağlayacaktır. Bu avantaj sivil toplum kuruluşlarının yeni kalkınma anlayışında kilit bir rol oynadığını göstermektedir (Küçükçok, 2005).

Yeni kalkınma anlayışıyla beraber sivil toplum kuruluşlarının kalkınma sürecindeki rolünde değişim meydana gelmiştir. Sivil toplum kuruluşları yeni anlayışla beraber uygulamada aktif, geniş tabana yayılan, küçük ölçekli kurumlar olmasıyla beraber politik yaptırımlar açısından devlete göre daha etkin bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca sivil toplum kuruluşları politikaların uygulanması aşamasında da aktif bir rol almaktadır. Çünkü bu kuruluşların tabana yayılmak suretiyle örgütlenme şekli toplumda dışlanmış veya azınlıkta bulunan kesimlerin de dâhil olduğu pek çok farklı kesime bir araya gelerek etkin ve uygulanabilir politika üretme ve uygulama imkânı sunmaktadır. Ayrıca sivil toplum yapısının gereği ortaya çıkan toplumda bir baskı unsuru oluşturabilme avantajı onların politikacılar ve bürokratlardan daha aktif bir konuma gelmelerini sağlamaktadır. Bu kuruluşların ilaveten kalkınma sürecinde yoksul kesimlerin taleplerinin iletilmesinde ve gerekli politikaların ve reformların uygulanması hususunda da başarı sağlayacakları düşünülmektedir. Özetle sivil toplum kuruluşları bilhassa dernekler yeni kalkınma anlayışında devletle iş birliği yapabilecek aday kurumlar olma özelliğini taşımaktadır (Çelik, Koç ve Ayas: 2009:28-29).

Ülkemizde hem ekonomik hem de sosyal açıdan hassas bir konumda yer edinmiş sivil toplum kuruluşlarının ve özellikle de derneklerin gelişimine bakıldığında uzun dönemler boyunca toplumun gelişmesinde farklı roller büründüğü görülmektedir. Ülkemizde sosyo-ekonomik yaşamda rol alan sivil toplum kuruluşlarının yerine getirdiği hizmetlere bakıldığında bunların genellikle dini, ekonomik ve toplumsal amaçlara

yönelik olduğu göze çarpmaktadır. Bu kuruluşlar ülkelerinin eğitimine, sağlığına, kültürüne, ekonomisine, sosyal ve siyasal yaşamlarına birçok katkı sunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarından en büyük paya sahip olan derneklerin pek çok alanda faaliyette bulunduğu da görülmektedir. Dernekler kalkınmanın temel taşları olan eğitim, sağlık, çevre, spor din, tarım, mesleki dayanışma, hak ve savunuculuk, dayanışma, insan hakları gibi pek çok farklı alanda faaliyetlerine devam etmektedir.

Tablo3.9. *Derneklerin faaliyet alanlarına göre dağılımı*

Derneklerin Nevileri	Dernek Sayısı	Oranı
Mesleki ve Dayanışma Dernekleri	38.243	31,32
Spor ve Spor İle İlgili Dernekleri	27.249	22,32
Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler	18.477	15,13
Eğitim Araştırma Dernekleri	6.210	5,09
Kültür ,Sanat ve Turizm Dernekleri	6.042	4,95
İnsani Yardım Dernekleri	5.623	4,61
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	2.729	2,24
Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekleri	2.666	2,18
Bireysel Öğreti ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	2.619	2,15
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	2.600	2,13
İmar ,Şehircilik ve Kalkındırma Dernekleri	1.657	1,36
Hak ve Savunuculuk Dernekleri	1.511	1,24
Engelli Dernekleri	1.405	1,15
Düşünce Temelli Dernekler	1.107	0,91
Kamu Kurumları ve Personelini Destekleyen Dernekleri	1.038	0,85
Gıda,Tarım ve Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekleri	813	0,67
Dış Türkler İle Dayanışma Dernekleri	667	0,55
Uluslar Arası Teşekküller ve İşbirliği Dernekleri	628	0,51

Tablo3.9.(Devam) Derneklerin faaliyet alanlarına göre dağılımı

Şehit Yakını ve Gazi Dernekleri	472	0,39
Yaşlı ve Çocuklara Yönelik Dernekler	327	0,27
Çocuk Dernekleri	13	0,01

Kaynak : DERBİS 13.02.2021

2021 yılı şubat ayı verilerine bakıldığında ülkemizdeki faal dernek sayısının 122.101 olduğu görülmektedir. Faal dernekler içerisinde en büyük payın 38.243 tane dernek sayısı ile mesleki ve dayanışma alanında olduğu ayrıca bu sayıyı 27.249 tane dernek sayısı ile spor ve spor ile ilgili derneklerin, 18.477 tane dernek sayısı ile dini ve dini hizmetlerin gerçekleşmesine yönelik derneklerin izlediği görülmektedir. Ülkemizdeki derneklerin yaklaşık %70'inin mesleki dayanışma, spor ve din ile ilgili olduğu bu alanlara sivil toplumda ne kadar önem verildiğini ve gelişimi için çaba harcadığını da açıkça ortaya koymaktadır.

Derneklerin de %70'ini oluşturan bu alanların kalkınmaya yönelik faydası şu şekilde ifade edilebilmektedir. Mesleki ve dayanışma alanında kurulan dernekler, mesleki eğitim kurslarının açmasını sağlayarak atıl işgücünün nitelikli bir konuma gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca meslek grupları arasında iş birliği ve dayanışmanın da gerçekleşmesini sağlayarak daha aktif ve verimli faaliyetlerde çalışan meslek gruplarının oluşmasına öncü olmak suretiyle kalkınmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Spor ve spor ile ilgili alanlar da kurulan dernekler ise kalkınmanın kültürel boyutuyla daha ilgili olup sporu ve sporcuyu destekleyerek ulusal ve uluslararası arenada faaliyetlerde bulunulmasını sağlamaktadır. Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Derneklerin ise kalkınma sürecine etkisi dolaylı bir şekilde olmaktadır. Kültür ve dinin ekonomiye etkisi üzerine yapılan birçok çalışmada dinin insan davranışlarını etkileme gücünün olduğu dolayısıyla da dinin ekonomik davranışlara da etki ettiği hususunda bir görüş birliği mevcuttur. Bu yüzden kalkınma sürecinde bireylerin ve toplumun din eksenindeki değerlerinden soyutlayarak büyümeye çalışmak yerine bir bütün olarak insani değerlerin farkında olup bu yönde onların istismar edilmesine izin vermeden kalkınmayı gerçekleştirmek gerekmektedir. Çünkü iktisadi kalkınma ile sosyal sermayenin (sosyal güvenlik ortamının) ve toplumun dini inançları arasında kuvvetli bir

ilişkisi mevcuttur. Din bir bakımdan bireylerin güven düzeyine tesir etmek suretiyle sosyal, ekonomik, kültürel pek çok alanı da dolaylı olarak etkilemektedir (Karagül ve Açıkgöz, 2009:472-475).

Kalkınmanın çevre ile ilgili boyutuna bakıldığında ülkemiz de 2.600 adet çevre ve doğal hayatın korunması alanında faaliyet gösteren dernek bulunduğu görülmektedir. Bu kuruluşlar yerel ve merkezi yönetimlerle işbirliği içinde, doğal kaynakların tahrip edilmemesine, çevre bilinci oluşturmaya ve devamında geliştirmeye yönelik eğitim ve araştırma çalışmaları başta olmak üzere önemli bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır (Kaya,2008: 61). Ayrıca bu kuruluşlar yangın, sel, deprem gibi doğal afetlerin meydana getirdiği olumsuz etkilerin azaltılmasında da önemli roller almaktadır. Genellikle Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD), Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) gibi merkezi yönetime bağlı kuruluşlar sivil toplum kuruluşlarıyla organize bir şekilde iş birliği içinde çalışmaktadır. Bu kuruluşlardan en bilineni Sivil Toplum Afet Platformu (SİTAP) ise afetlerle ilgilenen sivil toplum örgütlerinin bir araya gelerek oluşturduğu çatı bir kuruluş olup AFAD başta olmak üzere kamu kurumlarıyla olan iş birliğini geliştirerek afetle ilgili eğitici yayınlar ve raporlar yayınlamaktadır. Eğitici yayınların yanında bizzat sahada çalışan sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye Kızılay Derneği Afet Operasyon Merkezi (AFOM), Arama Kurtarma Derneği (AKUT), Arama Kurtarma Araştırma Derneği (AKA) gibi sivil toplum örgütlerinin doğal afetler sonucundaki arama kurtarma çalışmalarında ve yardım faaliyetlerindeki başarıları azımsanmayacak derecede önemlidir.

Kalkınmanın eğitim faaliyetleri boyutuna bakıldığında ise ülkemizde aktif olarak faaliyette bulunan 6.210 adet eğitim araştırma derneği bulunduğu görülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının eğitim politikalarındaki etkinliği 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı özellikle son yıllarda sivil toplum kuruluşları ile çeşitli projelerde iş birliği yapmaktadır. İşbirliğinde bulunulan sivil toplum kuruluşları dernek, vakıf, sendika kooperatif, birlik, inisiyatif ve girişim şeklinde olmasının yanı sıra özellikle dernekler ile olan faaliyetleri yaygınlık kazanmıştır. Okullarda özellikle diyabete karşı bilinçlendirmeye, trafik bilinci oluşturmaya, üstün yetenekli çocukların eğitimine, öğretmenlerin mesleki gelişimine ve çevreyi korumaya yönelik olmak üzere pek çok konuda ilgili dernekler ile iş birliği yapılarak çeşitli faaliyetlerde ve eğitimlerde bulunulmuştur (Eraslan,2011:208). Ayrıca pek çok eğitim derneğinin kamu-özel sektörle

iş birliği içinde gerçekleşen çeşitli projeler sayesinde yurtdışına çıkma imkânı bulunmayan gençlerin yurtdışında eğitim görmesini aynı zamanda yabancı dil geliştirme ve kültürel değerlerinin artmasını sağlayacak çeşitli projelerde çalışmasını sağlayacak faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

Ülkemizde özellikle son yıllarda derneklerin neredeyse bütün faaliyet alanlarında kamu-sivil toplum kuruluşları iş birliği çerçevesinde, merkezi ve yerel yönetimlerle ortaklaşa pek çok çalışma ve projede bulunmak suretiyle toplumsal alanlarda bireylerin eğitilmesi ve farkındalık kazandırılmasına yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Bu projeler sayesinde derneklerin faaliyetleri daha da nitelik kazanmış ve sayılarında da önemli artışlar yaşanmıştır. Bu doğrultuda sivil toplumun özellikle de görünür yüzü olan dernekler kamu ve özel sektörün yanında gönüllülük temasıyla aktif rol oynayan üçüncü bir sektör olarak önemli görevler üstlenmiştir. Yukarıda ki tabloda da görüldüğü üzere dernekler hayatın neredeyse her alanında faaliyette bulunmaktadır. Bu yüzden kalkınmanın kamu ve özel sektör yanındaki üçüncü sektörü olan sivil toplum kuruluşları bilhassa da dernekler gittikçe artan nitelik ve sayılarıyla beraber kalkınmayı destekleyen kalkınma sürecinde önemli görevler üstlenen lokomotif bir sektör olma yönünde ilerlemektedir.

Özetle, derneklerin nevelerinin incelenmesi sonucunda kalkınmanın önündeki engelleri kaldırmaya yönelik faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Kalkınmanın önündeki engellerin; hızlı nüfus artışı, yetersiz insan kaynağı, doğal kaynakların yetersizliği, yetersiz sermaye birikimi, mali, sosyal ve kültürel engeller olduğu ifade edilmektedir. Dernekler tarafından sağlık, eğitim ve araştırmaya yönelik yapılan harcamaların hızlı nüfus artışı, yetersiz insan kaynağı gibi pek çok kalkınma sorunuyla mücadele içinde olduğu, bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde buldukları da bir gerçektir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları tarafından da gerçekleştirilen eğitim ve kültür faaliyetleri ile beraber bireylerin kendilerini çeşitli alanlarda yetiştirme imkânı da artıkça kalkınmada da bu doğrultuda orantılı bir şekilde artış sağlanacaktır. Yetersiz sermaye birikimi engelini de bu kuruluşlar emeğin verimliliğini artıracak öneri, proje ve politikalar vasıtasıyla bertaraf edecektir. Görüldüğü üzere kalkınmanın önündeki pek çok sorunla sivil toplum kuruluşları özellikle de dernekler mücadele etmektedir. Bu sebepten derneklerin kalkınmayı sağlamaya yönelik değeri oldukça fazladır ve gittikçe de artmaktadır.

SONUÇ

Tarihsel, sosyolojik, kültürel ve siyasal olarak geniş bir alana yayılan sivil toplum örgütlerinin kesin bir tanımlaması olmasa da günün şartlarına göre sürekli gelişim ve değişim gösterdiği yeni tanımlamalarla ifade edildiği görülmektedir. Sivil toplum alanı öncelikle siyasal toplumla benzer anlamı ifade edecek şekilde kullanılmış olup küresel değişim ve gelişimle beraber modern anlamda demokrasi, baskı grupları, kamu ve özel sektörün dışında üçüncü bir sektörü içerecek şekilde anlam genişlemesi yaşamıştır.

Sivil toplum kuruluşları demokratik toplum yapısının hücrelerini oluşturmaktadır. Demokratik toplumların olmazsa olmaz unsurlarından biri de sivil toplum yapısının oluşmuş olmasıdır. Çünkü bu kuruluşlar, bireylerin insan olmasından doğan tüm hak ve sorumluluklarını bir arada toplayarak insanların birbirleri için fayda sağlayacak faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla oluşturdukları gönüllülüğün temel unsur olarak görüldüğü devletler üstü kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır.

Sivil toplum kavramı ve bu çerçevede ortaya çıkan kuruluşların ilk oluşumları Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Tarih içerisinde farklı kavramlarla yorumlanmış olup günümüzdeki haline gelmeleri çeşitli sosyal ve siyasal süreçlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu süreçlerin etkisini kimi zaman devlet yönetimi kimi zaman yaşanan ekonomik ve toplumsal olaylar belirlemiştir. Toplumları derinden sarsan savaş, doğal afetler, göç ve kitlesel ölümlere sebep olan salgın hastalıklar sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşmasında ve şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Yaşanan bu olaylar sivil toplum kuruluşlarında şeffaflık, dürüstlük, yardımseverlik ve gönüllülük kavramlarının içselleştirmesini sağlamıştır. İnsanlar yardım etme ve fayda sağlama hususu etrafında bu kuruluşlarda belli görev ve sorumluluklar üstlenmeye başlamıştır. Bu kuruluşlarda aktif faaliyette bulunan kişilerin sorumluluklarından en önemlisi ise hesap verilebilirlik konusunda ortaya çıkmaktadır. Çünkü hem üyeler hem bağışçılar hem de toplumsal yapı bu kişilerden belli bir güven seviyesinde amaca uygun bir şekilde faaliyette bulunmasını beklemektedir.

Ülkemizde toplumsal hareketlerin ve sivil toplum düşüncesinin günümüzdeki kullanımına en yakın hali 1950'li yıllar itibariyle görülmeye başlanmıştır. Ancak bu kuruluşların özellikle bu dönemlerde siyasal hak talebinde bulunmak amacıyla kullanıldığı, sonrasında yaşanan askeri müdahaleler neticesinde yeterince gelişemediği

sosyal ve kültürel konulara yeterince önem verilemediği görülmüştür. Merkezi otoritenin baskıcı davranışları ve beraberinde ortaya çıkan siyasal dalgalanmalar insanların kuruluşlara ve tanımadıkları kişilere güven duygusunu zedelemiştir. Batıdaki gelişimine kıyasla ülkemizde geride kalan sivil toplum örgütleri 1980'li yılların sonlarına doğru, 1990'lı yıllarda modern anlamda istenilen şekilde faaliyetlerde bulunmaya ve akademik ve kamusal alanlarda daha çok ses getirmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1992 yılında Rio'da düzenlenen Çevre ve Kalkınma Zirvesi, 1996 yılında Türkiye'de düzenlenen BM Habitat II Zirvesi, 2000'li yıllar itibariyle oluşturulan Yerel Gündem 21 (YG21) projeleri ve kent konseylerinin kurulması ve sonrasında Avrupa Birliği sürecinin getirdiği uyum yasalarının çıkartılması sivil toplum kuruluşlarının hem niceliksel hem de niteliksel anlamda güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca Dernekler Kanunu'nda yapılan yasal mevzuat değişiklikleri sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini artırma hususunda olumlu gelişmeler sağlamıştır. Bu düzenlemeler ile sivil toplum örgütleri vakıflar, dernekler, sendikalar, kooperatifler, mesleki kuruluşlar, kent konseyleri, federasyonlar, konfederasyonlar gibi çeşitli kuruluş ve üst kuruluşlar kurarak daha etkin olmaya başlamıştır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde öncelikle sivil toplum kavramının nasıl ortaya çıktığı, sivil toplum tanımlamalarının ve sivil toplumun taşıması gereken özelliklerin neler olduğu, sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel işlevlerin neleri kapsadığı üzerinde durulmuştur. Sonrasında sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde nasıl sınıflandırıldığı ve hangi türlere ayrıldığı belirtilmiş olup bu türlerinin ülkemizdeki gelişiminin nasıl olduğu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Son olarak ise yukarıda da genel çerçevesi ifade edilen sivil toplum kuruluşlarının tarihsel sürecinin Osmanlı döneminden günümüze kadar olan gelişimi detaylı bir şekilde incelenerek analiz edilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde yoğunlukla karşılaştığı sorunların neler olduğu dile getirilmiştir.

Sivil toplum alanı ülkeler için hem bir tehdit hem de bir avantaj olmaktadır. Bu sürecin sonucunun nasıl gerçekleşeceği bu sürecin yönetimiyle ilgilidir. Bu kuruluşlar her ne kadar sivil toplum yapısının getirdiği özgürlük ortamını savunsa da bu kuruluşları maşa olarak kullanacak kötü niyetli kişilere karşı korumak hem devletin hem de toplumun üstlenmesi gereken bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun alınıp alınmadığının tespitinde ve hesap verilebilirlik ilkesinin ortaya çıkmasında derneklere yapılan hem iç hem dış

denetimlerin önemi göze çarpmaktadır. Bu sebepten çalışmanın ikinci bölümünde sivil toplum kuruluşlarından ülkemizde en yaygın olarak görülen türü olan derneklerin her boyutuyla incelemesi yapılmıştır. Derneklerin Türk tarihindeki gelişiminin dönemler itibariyle nasıl olduğu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca derneklerin temel unsurları, kuruluş süreci, türleri, faaliyetleri, sona erme şekilleri, muhasebe düzeni ve denetimi gibi çeşitli hukuki düzenlemeleri üzerinde durulmuştur. İlâveten sivil toplum kuruluşlarının tamamında önem arz eden ve büyük sorumluluk itfa eden şeffaflık ve hesap verilebilirlik konusu dernekler nezdinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Sivil toplum kuruluşları tüm bu gelişmeler eşiğinde küreselleşen ekonomi içerisinde gittikçe gelişmekte ve sayılarında artış yaşanmaktadır. Toplumda kırılğan kesim olarak ifade edilen yoksullar, çocuklar, kadınlar, madde bağımlıları, göçmenler, engelliler ve kimsesizlerin maddi veya manevi ihtiyaçlarının giderilmesi aşamasındaki önemi bu kuruluşların sayısının ve niteliğinin gittikçe artmasını ortaya koymaktadır. Eğitim, sağlık, barınma, sosyal konular, kültürel sorunlar gibi pek çok farklı alanda bu kuruluşların faaliyette bulunduğu ya da kamu alanının eksik kaldığı konularda destekler nitelikte faaliyetler gerçekleştirdiği görülmektedir. Sonuç olarak sivil toplum kuruluşları kamunun eksik kaldığı ya da yapamadığı ve özeline kendine görev edinmediği çeşitli alanlarda üçüncü bir sektör olarak aktif bir şekilde faaliyette bulunmaktadır.

Yukarıda da ifade edilen tüm bu sebeplerden ayrıca hem ülkemiz için hem de dünya için önemi gittikçe artan sivil toplum kuruluşlarının ekonomiye etkilerinin derinlemesine incelenmesi ve bu hususların açıkça ortaya konulması oldukça önemlidir. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise derneklerin ekonomi içindeki yeri ve sivil toplum kuruluşlarının makro ekonomik göstergelere etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle derneklerin ülkemizdeki mevcut durumu istatistiksel verilerle ortaya konularak ekonomik boyutunun önemi ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca derneklerin istihdam içerisindeki yeri ve ekonomiye etkisinin nasıl ve ne yönde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Özellikle de derneklerin istihdam için büyük bir fırsat olduğunu ayrıca nitelikli iş gücünün geliştirilmesi için meslek kuruluşlarının büyük avantajlar sağlayacağını dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Sonrasında ise sivil toplum kuruluşlarının önemli makro ekonomik göstergelerden olan yoksulluk ve gelir dağılımı, enflasyon, kalkınma ve büyümeyi hangi yönden ve ne derecede etkilediği ayrıca toplum refahı üzerinde nasıl etkiler meydana getirdiği üzerinde durulmuştur. Çünkü ülkemiz de sivil toplum

kuruluşları açısından uygulanacak politikaların ve önerilerin neler olması gerektiği, bu politikaların sınırlarının ölçüsü yukarıda ifade edilen etkilerin ne yönde ve ne derece önemli olduğuyula bizzat yakından ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Abay, A. (2008). *Sivil toplum ve demokrasi bağlamında sivil dayanışma ve sivil toplum örgütleri*. Erişim adresi:<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/pdf>.
- Acar, Ş. (2010). *Sivil toplum kurumu olarak Türkiye’de derneklerin profili*. Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi. Ankara.
- Acun, F. (2005). *Osmanlı şehirlerinde devlet ve sivil toplum*,10, 51-60.
- Adaçay, F. (2008). *Ekonomik kalkınmada yoksulluk*. Eskişehir. Nisan Kitapevi. s.43.
- Akçeşme, F. (2014). *1980 Sonrası sivil toplumun dönüşümü ve demokratikleşmeye etkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı.
- Aksoy, F. (2018). *Sivil toplum kuruluşlarında kurumsal itibar yönetimi: farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002). *Gelir Dağılımında Adaletsizlik Ve Gelir Eşitsizliği: Terminoloji. Temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri*. Hak-İş Yayınları. Ankara
- Akünel, T. (1995). *Türk medeni hukukunda tüzel kişiler*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul
- Alkan, A. (1998). *Türkiye’de 1980’den sonra dar gelirlilerin konut sorunu ve konut kooperatifleri*. Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği. Ankara.
- Arabacı, A. (2008). *Helsinki’den Günümüze Türkiye’de Sivil Toplum*. *Dernekler Dergisi*,4,16-25.
- Arpacioğlu Ö. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Anabilim Dalı, s,18.
- Arslan, H. (2013). *John Locke’un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme*. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,1(17),181-204. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Aslan, M. ve Kaya, G. (2004). 1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları. T.C. Celal Bayar Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1).
- Aslan, S. (2010). Türkiye’de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,9(31), 260-283.
- Atmaca, Z. (2019). *Yoksulluk ve yoksullukla mücadelede eğitim politikaları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı, s.9.
- Avcı, M. (2007). *Yönetişim çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının değişen rolü ve sivil toplum kuruluşları üzerine bir inceleme: Isparta ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta:Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, M. (2012). *Türkiye’de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları*. Ankara. Adalet Yayınevi, s. 81- 84.
- Ayan, M. (2014). *Kişiler hukuku*. Mimoza Yayınları. 5. Baskı. s.184.
- Aybas, M., Dündar, G., ve Yılmaz, S. (2016). *Türkiye’de 1980 sonrası dönemde sendikacılık: işçi ve işveren sendikalarının bilişim teknolojileri ve sanal sendikacılık uygulamalarına bakış açısı*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, ss.1-22.
- Aydın, D. (2014). *Küreselleşme ve yoksulluk*. İnsani ve Sosyal Araştırma Merkezi, 1-15.
- Ballar, S. (1996). *Türk dernekler hukuku*. Beta Basım, 3. Basım, İstanbul.
- Batmaz, N. ve A. Özcan (2007). Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri: Finansal Krizler. IV.Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi. *Çanakkale, Bildiriler Kitabı*,ss. 37-53.
- Bayyığıt, M. (2001). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurulu Olarak Vakıflar. *Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 11,59-66.
- Behn, B. K., DeVries, D. D., ve Lin, J. (2010). Thedeterminants of transparency in nonprofitorganizations: An exploratorystudy. *Advances in accounting*, 26(1), 6-12.

- Bektaş, İ. (2014). *Sivil toplum kuruluşlarında yönetim ve yönetim sorunları*. Semerci Yayınları.
- Belge, M. (1998). *Sivil toplum örgütleri, merhaba sivil toplum*. Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını. İstanbul.
- Belge, M. (2003). *Sivil toplum ve demokrasi konferans yazıları*, No: 1.
- Belli A. ve Aydın A. (2018). Türkiye’deki Sivil Toplum Anlayışına 15 Temmuz Darbe Girişimi Üzerinden Bakış. Yüksek Lisans Tezi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15.
- Berber, M. (2006). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Bilgili Y. (2014). *Makro iktisat ders notları*. İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- Bucaktepe, A. (2014). Birinci ve ikinci Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme. Dumlupınar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 45-56.
- Büyükçavuşoğlu, O. (2009). *Küreselleşme ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı.
- Can, A. (2019). *Enflasyon ve enflasyon belirsizliğinin büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği*. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Can, M. F. ve Sakarya E. (2012). Dünya Ve Türkiye’de Tarım Ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel Gelişimi, İktisadi Önemi ve Mevcut Durumu. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 83 (1): 27-36.
- Cerev, G.(2014). Türkiye’de Kamu Çalışanlarının Örgütlenme Mücadelesinin Hukuksal Gelişim Süreci: 62-89 Sayılı Kanun Ve Sendikal Haklara Etkileri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 5(2), 24-39.
- Cihan, A. ve Doğan, İ.(2007). *Osmanlı toplum yapısı ve sivil toplum*. İstanbul: 3F Yayınevi

- Çağırğan, S. (2006). *Derneklerin hak ve fiil ehliyeti*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*,49(3),79-99.
- Çaha, Ö. (1997). 1980 Sonrası Türkiye'de Sivil toplum Arayışları. *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*,18.
- Çaha, Ö. (2004).*İdeolojik Kamusal Alanın Kriz. Açık toplum yazılar*,Liberte Yayınları, Ankara.
- Çaha, Ö. (2005). *Sivil Toplumun Türkiye'deki Sorunları*. (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, 2, İstanbul, 689-707.
- Çaha, Ö. (2007). *Aşkın (transandantal) devletten sivil topluma*. Plato Film Yayıncılık, İstanbul.
- Çakmak, A. (2002).*STK'larda yerelleşme ve yerel yönetimler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları,15-16.
- Çelik, M., Koç, İ. Ayas, N. (2009). ST-Devlet İlişkisinin Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Barış Açısından Değerlendirilmesi. *Dernekler Dergisi*,7.
- Çepni, E. (2012). *Ekonomik göstergeler ve istatistikler rehberi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Çetin, E. (2017). *Yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının rolü: İHH örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetinkaya, K. (2008). *1980 sonrası sivil toplum*. Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi. Ankara.
- Çıkin, A. (2016). *Bir başkadır kooperatifçilik*. İzmir: S.S. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği.
- Çıkin, A. ve Karacan A. (1994). *Genel kooperatifçilik*. Ege Üniversitesi Basımevi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No.511. İzmir.

- Çidem, Y. (2013). *Enflasyon-enflasyon belirsizliği ve merkez bankası bağımsızlığı ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolak, Ö. ve Öztürkler H.(2012). Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 82, 1-43.
- Dağ, A.(2013).*Osmanlı devleti ’nde sivil toplum ve sosyal hizmetlerin temel unsurları*. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 6-7.
- Delican, M. (2006). Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü. *Sosyal Siyaset Konferansı Dergisi*, 51,4-45.
- Demir, Ö. (2006). *Enflasyon muhasebesine geçiş sürecinde ortaya çıkan uygulama sorunlarının değerlendirilmesi: kuramsal ve uygulamalı bir çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.11.
- Demiral, M. (2007). Türkiye’de Sosyal Sermaye Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Sürdürülebilir Sosyoekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 13, 1-26.
- Dinçer, Ö. (1997). Sivil Toplum Yerel Hizmetler İlişkisi Üzerine. *İlim ve Sanat Dergisi*, 46.
- Dinler, Z. (2008). *İktisat*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Doğan, İ. (2002). *Sivil toplum*. Sistem Yayıncılık. İstanbul.
- Doğan, İ. (2009). Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1949-2000). *Kamu Hukuku Arşivi*, C.10, S.2., ss.83-97.
- Drewnowski, J.(197). Poverty: It’s Meaning and measurement. *Development and Change*, 8(2), 183-206.
- Durgun, Ş. (1997). Türkiye’de Sivil Toplum Ve Devlet. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sivil Toplum Özel Sayısı, 18, s.220.

- Ediğ, H. (2011). *Türkiye’de meslek kuruluşları: özgürlük mü kısıtlama mı?*. Yüksek Lisans Tezi. Zirve Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. Liberal Düşünce, 223 – 233.
- Edwards, M. (2004), *Civil society*, Polity, Londra.
- Emil, M. ve Yılmaz, H. (2004).*Mali saydamlık izleme raporu*. TESEV Yayınları. 2004. S.:14-16.
- Eraslan, L. (2008). Sivil Toplum Kavramının Gelişimi Bağlamında STK’ların Yoksulluğu Önleme Stratejilerinin Değerlendirilmesi: Deniz Feneri Derneği-Ankara Şubesi Örneği. *Uluslararası Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri*. Deniz Feneri Yayınları. İstanbul, 62-90.
- Eraslan, L. (2011). *Sivil toplum ve eğitim*. 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi.
- Erdoğan, G.(1996). *Türkiye’de bölge ayırımında yoksulluk sınırı üzerine bir çalışma*. DİE Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Erdoğan, M. (1998). Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 46-47, İstanbul.
- Eroğlu, C. (2016). İşçi ve İşveren Sendikası,[Elektronik Sürüm], *Atatürk Üniversitesi AÖF, Ünite On.*, Erzurum.
- Erözden, O. (2004). Sivil Toplumun Karalık Yüzü: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sivil Toplumun Farklı Görünümleri, Hırvatistan Örneği. *Sivil Toplum*, 2(5), 60-80.
- Fındıkoğlu, Z. (1967). *Kooperasyon sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 1206, İstanbul.
- Gönel, A. ve Acılar, H.(1998). *Araştırma raporu: önde gelen STK’lar*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.İstanbul.
- Gönenç, A. (2001). *Sivil toplum: düşünsel temelleri ve Türkiye perspektifi*. Ankara: Altı kitap Yayınları.
- Gözler, K. (2009). *İdare hukuku*, C.I, 2. Baskı, Bursa, Ekin Kitapevi.
- Gözler, K. (2010).*Türk anayasa hukuku dersleri*. Ekin Yayınevi. Bursa, s.151.
- Gözübüyük, Ş. (1994). *Yönetim hukuku*. Ankara, Turhan Kitabevi.

- Güler, Ş. (2007). Türk-iş Hukukunda Kapsam dışı Personel. *Kamu-İş Dergisi*, C:9:49-72.
- Gümüş, S. (2005). *Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960 -2002)*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günday, M. (2004). *İdare hukuku*. İmaj Yayınevi, Ankara, s. 498
- Günday, M., Tekinsoy O., Mısır M. Ve Çamurdan Y.(2014). *Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları raporu*. Ankara Tabip Odası. Ankara
- Gündoğan, N. (2008). *Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele*. Erişim tarihi: 11.05.2021.
- Gündüz,Y. (2006). Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15),34-55.
- Güner, M. F. (2019) Üçüncü Sektörde Finansal Şeffaflık Sorunu: Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Şeffaflık Düzeylerinin İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 11 (4), 3245-3255.
- Güner, M.F. (2020). *Sivil toplum kuruluşlarında finansal şeffaflık: Türkiye ve ABD uygulamalarının karşılaştırmalı analizi*. *Alanya akademik bakış*. 4(1), 39-51.
- Güvel, E. A. (2011). *Makro ekonomi II karşılaştırmalı kuramlar ve ekonomi politikaları*. Adana, Karahan Kitabevi.
- Han E. ve Kaya A. (2013). *Kalkınma ekonomisi*. Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık. s.5.
- Han, E. Ve Kaya, A. (2008). *Kalkınma ekonomisi teori ve politika*, 6.baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hatemi, H. (1997). Sivil toplum örgütü ne demek olsa gerekti?. *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18.
- Hatemi, H. (2001). *Medeni hukuk tüzel kişiler*. Sulhigaran matbası 2.Basım, İstanbul.
- Hatemi, H. (2018). *Kişiler hukuku*. Oniki Levha Yayınları.İstanbul

- Işık, H. (2009). Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü. *Akademik Bakış Dergisi*, 16, 1-10.
- İncedal, S. (2013). *Türkiye’de yoksulluğun boyutları: mücadele politikaları ve müdahale araçları*. Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Kabaoğlu, İ. (1992). Dernek ve Toplantı Özgürlükleri. *İnsan hakları yıllığı*. C.14,s:112
- Kalaycıoğlu, E. (1997). *Sivil toplum ve neopatrimonyal siyaset*. Küreselleşme Sivil toplum ve İslam’ın içinde E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay. Ankara: Vadi Yayınları, 1. baskı. S. 119.
- Kapani M. (1993). *Kamu hürriyetleri*. 7.B., Yetkin Yayınları, Ankara., s.103.
- Kaplangil, D. (2010). *Küreselleşme sürecinde Türkiye’de sivil toplum ve demokratikleşme*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı.
- Karaçor, Z. (1999). *Enflasyonist beklenti ve enflasyonla mücadelede toplumsal uzlaşma*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. İktisat Politikası Bilim Dalı, S,6.
- Karagül, M. Ve Açıkgöz, Ö.(2009).İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma Ve Din İlişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (18) 472-486.
- Karakuş, O. (2006). *Avrupa birliği uyum sürecinde türkiye’deki sivil toplum kuruluşları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı .s.69-70.
- Karataş M. ve Çankaya E. (2010).İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 29-55.
- Karataş, A. (2018). Osmanlı Devleti’nin Anayasal Nitelikli Belgelerinde Demokrasi Söylemlerinin Demokrasi Modelleri Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches* , 4 (13) , 609-624.

- Karataş, K.(2003).Yoksulluk, Yoksullukla Savaşmada Sivil Toplum ve Etik Boyut: Bir Sosyal Hizmet Yaklaşımı. *Yoksulluk*. Deniz Feneri Yayınları. İstanbul. s. 91-104.
- Kartal, F. (2009). *Enflasyon hedeflemesi ortamında türk bankacılık sektörü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.s.7.
- Kaya, Ö. (2008). *Sivil toplum kuruluşları ve kalkınma*. İşçileri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Yeterlilik Tezi. Ankara.
- Kaynak, M. (2005). *Kalkınma iktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Kılıçalp, S. (2013). Türkiye’de Vakıfların Gelişimi. *Türkiye üçüncü sektör vakfı faaliyet raporu*. İstanbul,7-8.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. C.53, No: 1-4.
- Kocalar, N. (2006). *Avrupa birliği ile bütünleşme sürecinde türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının yeri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocatürk, M. (1994). Tarım Sektöründe Çiftçilerin Örgütlenme Nedenleri, Türkiye’deki Örgütlenme Durumu Genel Görünümü ve Daha Etkin Bir Örgütlenme Modeli Üzerine. *Kooperatifçilik Dergisi*, 104, ss.46-47.
- Koç, Y. (1998). *Sendikacılık tarihi*. Ankara: Türk-iş Eğitim Yayınları.
- Kodaman, B. (1988). Vakfın Sosyal Yönü. Samsun: *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 1-4.
- Konca, M. (2006). *Sivil toplum kuruluşları için muhasebe, finansman ve vergi uygulamaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kurumlu, E. (2016). *Makro iktisat ve para-banka-kredi*, (9. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Küçükçtok, G. (2005). Kalkınma, Sivil Toplum ve Türkiye. *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl:3 Sayı :11.

- Lipton, M. (1997). "Poverty- Are There Holes in the Concessus?". *World Development*, 25: 7.
- Mahiroğulları, A. (2011). *Dünya'da ve Türkiye'de sendikacılık*. Ekin Basım Yayınevi, Bursa.
- Mardin, Ş. (1983). Sivil Toplum. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*, 7, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mengüç, Y. (2014). *1909 Osmanlı kanuni esasi tadilleri çerçevesinde kanun yapma usulü*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı ,s.35.
- Meral, S.(2015) Enflasyon ve Enflasyonun Okuma Alışkanlığına Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 309-324.
- Mumcuoğlu, M. (1979). *Sendikacılık siyasal iktidar ilişkiler*. 1. Baskı, Doruk Yayınevi, Ankara.
- Mülayim, Z. (2003). *Kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin Yayınları, s.47.
- Mütevellioğlu, N.ve Köksal, Can D. (2002). Sivil Toplum Kuruluşlarında Üyelerin Örgütsel Etkinliklere Katılma Düzeyini Farklılaştıran Etkenler. *TÜBİTAK Projesi Raporu*, Antalya.
- OECD (2001). *The Well-Beings of Nations, The Role of Human and Social Capital*. *OECD Publications*, 1-118.
- Oğuzman, K., Seliçi, Ö., Özdemir, O. (2018). *Kişiler Hukuku (gerçek ve tüzel kişiler)*. Filiz Kitapevi .İstanbul
- Olgun, N. (2012). *1980 sonrası Türkiye'nin enflasyon ve büyüme ilişkisi: ampirik bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
- Onbası, F. (2005). *Sivil toplum*. Leyla ve Mecnun Yayıncılık, İstanbul.
- Oyman, H. (2015). *Derneklerde muhasebe ve vergi uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı.

- Öksüz, E. (1982). Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 31, 329-358.
- Öncü, A. (1984). Cumhuriyet Döneminde Odalar. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5, 1567-1568. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özcelik, S. (1959) *Sened-i İttifak*, 1.Ü.H.F.D., C.:XXIV. S.:1-4. İstanbul. s.1.
- Özcosar, G. (2003). Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 7(7), 124-139.
- Özdemir, A. (2009). *Türkiye'de vakıf ve derneklerin vergilendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, İ. (2004). *Meslek kuruluşlarının kamu kurumu niteliği*. Ankara: TOBB Yayınları.
- Özer, M. (2008). Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları. *Electronic Journal of Social Sciences*, 7(26), 86-97.
- Özgüler, V. (2014). *Gelir servet ve yoksulluk*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Özsunay, E. (2005). *Medeni hukukumuzda tüzel kişiler*. İstanbul. s.229.
- Öztan, B. (1994). *Tüzel kişiler (ders notları)*. Ankara.
- Öztan, B. (2005). *Medeni hukukun temel kavramları*. Ankara.
- Öztan, B. (2008). *Medeni hukukun temel kavramları*. Turhan Kitapevi. 27. Baskı. Ankara.
- Öztürk, M. ve Çetin, B. I. (2009). Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınla, *Journal of Yaşar University*, 3 (11), 2668.
- Pamuk, M. Ve Bektaş H. (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2(2), 77-90.
- Parasız, İ. (2002). *Enflasyon-kriz-ayarlamalar: dünyada ve Türkiye'de kalkınma makro ekonomisi*. Ezgi kitapevi 1. Basım.
- Pehlivan, O. (2003). *Kamu maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.

- Reyes, J. (2007). Exchange Rate Passthrough Effects and Inflation Targeting Economics: What is The Relationship?. *Review of International Economics*, 15(3), 501-539.
- Rodriguez, M. del M. G., Caba Pérez, M. del C., ve López Godoy, M. (2012). Determining Factors in Online Transparency of NGO. A Spanish Case Study. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(3), 661-683.
- Sarıbay, A. (1992). Cumhuriyet, Devlet ve Toplum. *Türkiye Günlüğü*, 20 .s. 38.
- Sarıbay, A. (1995). *Posmodernite, sivil toplum ve islam*. İletişim Yayınları. İstanbul
- Sarpaşan C. (2008). *Devletin sivil topluma yaklaşımı çerçevesinden devlet-sivil toplum ilişkisi, t.c. İçişleri bakanlığı dernekler dairesi başkanlığı*. Yayınlanmamış Denetçi Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Seers, D. (1972). What are We trying to Measure?. *The Journal of Development Studie*, 1(9), 21-36.
- Sevinç, H. (2010). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 40.
- Seyfi, M. (2016). *Sivil toplum kuruluşlarında storytelling*. (1.Baskı), İstanbul: Pales Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat: teori, politika, ve uygulama*. Geliştirilmi, İstanbul. s:97.
- Soyak, A. (1995). Teknolojik Gelişme Ve İnsan Faktörü. *Banka Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 32(5), 49-58.
- Soysaldı, H. M. (2004). Vakıflar ve Psiko-sosyal Fonksiyonları. *Diyanet İlmî Dergi*, 40(3), 80-105.
- Şah, M. (2008). *Derneklerin ülke ekonomisindeki yeri ve önemi içişleri bakanlığı dernekler dairesi başkanlığı*. Dernek Denetçisi Yeterlilik Tezi .Ankara.
- Şahin, O. (2001). Para Politikasında Alternatif Bir Yaklaşım: Enflasyon Hedeflemesi. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 8, 14-20.

- Şen, H., Saruç, T., ve Keskin, A. (2011). *Kalkınmanın finansmanı*. Erişim Tarihi: 05.06.2021.
- Şenkal, A. (2003). Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 45, 97-123.
- Şenses, F. (2003). *Küreselleşmenin öteki yüzü: yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu(2009). *Devlet denetleme kurulu araştırma ve inceleme raporu*. Ankara. s:41.
- Taban, S. (2008).*İktisadi büyüme*. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Talas, C. (1992). *Türkiye'nin açıklamalı sosyal politika tarihi*. 1. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Tanıl, B.ve Çağlar, S. (2002). *Modernleşme ve batılılaşmanın bir taşıyıcısı olarak sivil toplum kuruluşları modern Türkiye'de siyasi düşünce: modernleşme ve batıcılık*. Uygur Karabaşoğlu (Ed.), 3, İstanbul: İletişim Yayınları
- Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin insan hakları sorunu*. BDS Yayınları, İstanbul
- Taş, Y. (2012). Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar Ve Sendikaların Geleceği. *HAK-iş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 61-80.
- Taştekin, G. (2018). *Enflasyon, döviz kuru ve faizin bankacılık sektörü karı ve banka endeksine etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Para, Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar Bilim Dalı.
- Tekin, Ö. (2014). Sendikacılık ve Türkiye Turizm Sektörü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 125-153.
- Temiz, H. (2008). Dünya'da Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, İstanbul.
- Temple, J. (1999). *The New Growth Evidence*. *Journal of Economic Literature*. 37(1), 112- 156.

- Tokat, B. (1985). *Yönetimde iş birliği ilkesinin Türk kooperatif düzenindeki sorunsalı ve bir model denemesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No.99, Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Tokol A. (1994). *Türkiye'de sendikal hareket*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Tosun, G. (1998). *Demokratikleşme sürecinde devlet-sivil toplum ilişkisi ve Türkiye örneği*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Tosun, G. (2005). Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller. *Sivil toplum ve demokrasi*, (ed.) Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s.275.
- Tunç, H., Aktaş, H. (2008). Batı’da ve Türkiye’de Sivil Toplum (Gelişim Süreci). *Kamu ’da Sosyal Politika Dergisi*, 2(4), 72-89.
- Tunçay, M. (1998), *Sivil toplum kuruluşları ile ilgili kavramlar, tanzimat’tan günümüze İstanbul’da sivil toplum kuruluşları içinde*, Ed: A. N. Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı(2019). *11. Kalkınma planı*. Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2021). Erişim adresi: www.siviltoplum.gov.tr.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı(2021). Erişim adresi: www.ticaret.gov.tr.
- Türkoğlu, İ. (2013). Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 187-196.
- TÜSEV(2011). *Sivil toplum izleme raporu*. NO:54.
- TÜSEV(2017). *Sivil toplum izleme raporu*. NO:76.
- Uçar, Z. (2010). *Türkiye’de siyasal dönüşümlerin ışığında sendikal hakların gelişim dinamikleri*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,80-81.

- Uçkan, B. (2013). İşçi Sınıfı ve İşçi Sendikaları. *Endüstri İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, AÖF Yayın No: 1608, Eskişehir.
- Unay, C. (1983). *Makro ekonomi*. 3. Basım. Akademi Yayınları. Bursa, s. 248.
- Uygur, E. (2001). *Türkiye’de enflasyon, Türkiye ekonomisinde sektörel analiz*, Ankara: imaj Yayınevi.
- Ülgen, G. (2012). *İktisat bilimine giriş*.5. Baskı. İstanbul. DER Yayınları s s.404- 405
- Ürper, Y. (1985). *Türkiye’de tarımsal kooperatiflerin toplumsal değişmeye etkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Üzümcü A. (2015). *İktisadi büyüme (teori, model ve türkiye üzerine gözlemler)*. İstanbul. Beta yayınları.
- Velidedeoğlu, A. (2006). *Türk cumhuriyetler hukuku*. İstanbul.
- Yahya, F. Çöl G. ve Yurtsever, S. (2014). Pazarlama Perspektifinden Kurumsal İtibarın Ölçülmesi: Karabük Üniversitesi”nin Kurumsal İtibarının Öğrenciler Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1),84-104.
- Yalçın, N. (2008). *Sivil toplum kuruluşları ve yoksulluk* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yamaç, M. (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 54-68.
- Yatkın, A. (2007). Küresel Yoksulluğun Çözümünde STK’ların Rolü ve Önemi. IV. *Uluslararası sivil toplum kuruluşları kongresi*. Çanakkale, Bildiriler Kitabı, ss. 53-66.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. Ç.Ü. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3(1),59 -77.
- Yetkin, Ç. (1995). *Türkiye’de askeri darbeler ve Amerika*. Ümit Yayıncılık. Ankara
- Yıldırım İ. (2004). *Demokrasi sivil toplum kuruluşları ve yönetim*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, S.2555-2777.

- Yıldırım M. (2003). Sivil Toplum ve Devlet. *C.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Dergisi*, 27, No:2.
- Yıldırım, K. (2019). *Makro ekonomi*. Seçkin Yayınevi.14. Baskı. Ankara.
- Yıldırım, N. (1973). *Neoklasik iktisadın teknolojik gelişme yaklaşımı*. Ankara Üniversitesi Sbf yayınları, No:367. Ankara.
- Yıldızlı, Ö. (2012). *Sivil toplumun düşünsel temelleri ve Avrupa birliği sürecinde Türkiye’de sivil toplumun görünümü: Sivas’ta sivil toplum kuruluşu olarak dernekler özelinde bir çalışma*. (Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı.
- Yılmaz, A. (1997). Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye. *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*. Sayı 18.
- Yücekök, A. (1971). Türkiye’de Örgütlenmiş Din’in Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*,26(02).
- Yüksel, E. ve Sezgin, F. (2012). *Türkiye’nin önde gelen sivil toplum kuruluşlarının sivil toplum algısı analizi*. İstanbul: Beta Basım.
- Zevkliler, A. ,Acabey, B., Gökyayla, E.,(2000). *Medeni hukuka giriş ve başlangıç hükümleri*, Ankara.9.
- Zevkliler, A. ve Havutçu, A. (2004). *Yeni Medeni Kanun’a göre Medeni Hukuk*, 5. Baskı, Ankara Seçkin yayıncılık.s. 169